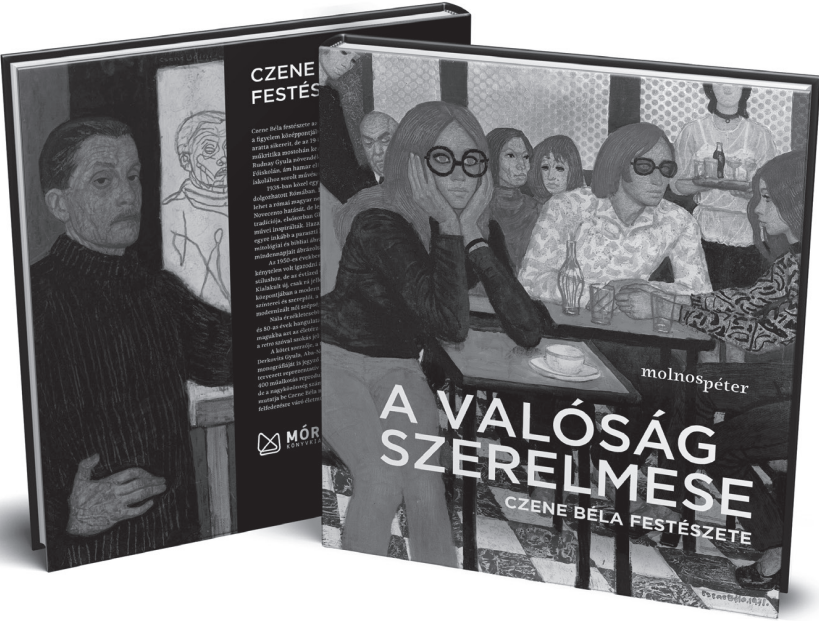

Ára: 1150 Ft

MOLNOS PÉTER: A VALÓSÁG SZERELMESE
CZENE BÉLA FESTÉSZETE

mora.hu

„Beszippantott rendkívüli rajztudása, világlátása, rajongása az olasz életérzés, a divat és a nők iránt. A képei előtt legszívesebben feltartott mutatójával kiáltanék fel: Csend! Élet!”

Janikovszky János
könyvkiadó, műgyűjtő

Mozgó világ

2022/6

6

Mozgó világ

2022/6

Majtényi László esszéje • Pódiumbeszélgetés a buborékról Csepeli Györggyel, Hargitai Miklóssal, Nagy Józseffel, Urbán Ágnessel és Vásárhelyi Máriával • Csunderlik Péter Trianon-tanulmánya • Tábori Zoltán, Kovács Attila György és Hidas Judit prózája • Jürgen Habermas esszéje

Berényi Klára • Csengery Kristóf • Dalos György • Finy Alexandra • Gárdonyi László • Herskovits Eszter • Karafiáth Orsolya • Kőríz Imre • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • Szabó Gábor • Szöllősi Mátyás • Ungváry Rudolf • Vadas József • Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

BERÉNYI KLÁRA 1974-ben született Debrecenben. Hatgyermekes könyvtáros-tanár, egy szakgimnáziumban dolgozik.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

CSUNDERLIK PÉTER 1985-ben született Esztergomban. Történész, az ELTE BTK oktatója, a Politikatörténeti Intézet tudományos munkatársa. Legutóbbi munkája: *Csupa hajdani eszelős – Írások az 1900–1945-ös Magyarországról és emlékezetéről* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

FINY ALEXANDRA (Somfay Alexandra) 1982-ben született Budapesten. Költő, bábpedagógus és bábművész. A Mentasárkány Bábjáték létrehozója, alkotója.

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

JÜRGEN HABERMAS 1929-ben született Düsseldorfban. Filozófus, szociológus. Legutóbbi műve: *Esszé Európa alkotmányáról – ford. Papp Zoltán* (2012).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HERSKOVITS ESZTER 1976-ban született Budapesten. A Klubrádió munkatársa.

HIDAS JUDIT 1976-ban született Budapesten. Író, szerkesztő, újságíró. Legutóbbi könyve: *Boldogság tízezer kilométerre* (2019).

KARAFIÁTH ORSOLYA 1976-ban született Budapesten. Író, költő, énekesnő. Legutóbbi könyve: *Amikor Szécsi Pál a csöveken keresztül üzent, avagy így tanultuk a szerelmet* (2020).

KOVÁCS ATTILA GYÖRGY 1969-ben született Gyulán, Békéscsabán él. Újságíróként, tanítóként, biztosítási ügynökként és családsegítőként dolgozott, jelenleg könyvtáros.

KÖRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Bibó István és a 21. század* (2020).

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóiíró. A Spirituszonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZABÓ GÁBOR 1953-ban született Budapesten. Újságíró. Huszonkét évig dolgozott a HVG-nél.

SZÖLLÖSI MÁTYÁS 1984-ben született Budapesten. Író, költő, drámaíró. Legutóbbi kötete: *Illegál. Két pénteki történet* (2020).

TÁBORI ZOLTÁN 1955-ben született Nagykanizsán. Író, szociográfus, műfordító, 1989–2015 között a Mozgó Világ olvasószerkesztője volt. Legutóbbi könyve: *Restart* (L. A. Camper néven), 2018).

UNGVÁRY RUDOLF 1936-ban született Budapesten. Gépészmérnök, író, újságíró, filmkritikus, könyvtáros. Legutóbbi könyve: *Balaton nyaraló* (2019).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Aatoth Franyo munkái.

FRESH
CØRNER

A kedvenc kávéd,
frissen főzve!

Ugorj be a MOL-kutakon található
Fresh Cornerbe, és kapj új erőre helyben
készült kávékülönlegességeinkkel!

Majtényi László
Herskovits Eszter

3 Demokratáknak kívül tágasabb *Esszé*
8 A buborék nem pukkan ki *Pódiumbeszélgetés*
Csepeli Györggyel, Hargitai Miklóssal,
Nagy Józseffel, Urbán Agnessel
és *Vásárhelyi Máriával*

Csunderlik Péter
Szabó Gábor

21 Trianon és a magyar baloldal *Tanulmány*
36 A kormányzat „összegyógyult” az oroszokkal
Beszélgetés Holoda Attilával

Gárdonyi László
Berényi Klára

42 Természet és irónia – *Aatoth Franyo* festményeiről
45 Ammonitesz, Szarvasbogár, Angyal I–II.,
Blokkvidék, Naplemente *Versek*

Finy Alexandra
Szöllősi Mátyás
Tábori Zoltán

48 Hordalék *Vers*
48 Metszetek a járvány idejéből *Versek*
51 Bolhapiac *Jegyzetek*

Kovács Attila György
Hidas Judit

60 Délidő, Flow *Novellák*
67 Nem várt örökség *Regényrészlet*

Hónapló

Dalos György
Hargitai Miklós
Végel László

75 Képeslap Kutaisziból
78 Diadal
81 Félelem-trauma

Reflex

Révész Sándor
Jürgen Habermas
Ungváry Rudolf

86 Az emberirtás mint természetes állapot
93 Háború és felháborodás *Esszé*
100 Akik reménykedtek a békés átmenetben

-ról, -ről

Pető Iván
Kórizs Imre
Csepeli György
Csengery Kristóf
Vadas József
Stuber Andrea
Karafiáth Orsolya

103 Parttalan fasizmus
106 Lucus a non lucendo
111 Az angol lélek
114 Szerzői est Liverpoolban
118 Villa Róza
122 Nyomdafesték és tűrőképesség
125 Amikor Lady N lenyomta a Gyöngyhajú lányt

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1150 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 10 980 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

nka
Nemzeti Kulturális Alap

CONCORDE

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

Új Köztársaságért
Alapítvány

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2022/június

negyvennyolcadik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bogár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművészet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Jován-Cserna Krisztina (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Demokratáknak kívül tágasabb

**Avagy a választási vereség után a szabad,
demokratikus és szolidáris
Magyarország megőrzendő álma és új esélyei**

Nem meglepő, a csoda elmaradt, a Fidesz maradt. Az már meglepő, hogy Orbán ekkora fölényrel győzött. A vesztesek Orbánéktól a fölényeskedő lesajnálást, választóiktól és előbb reménykedő, majd elkeseredett drukkereiktől is megkapták a magukét (arról itt nem szólok, csitt!, hogy ez utóbbit mennyire megérdemelten). A változásban reménykedők most éppen reményvesztettek. Ezt azért szerintem ne vigyék túlzásba.

Volt rosszabb, van kiút és esély
Ha ismerjük a magyar történelmet, akkor a sorban negyedik Fidesz-kétharmad ugyan nem bagatell ügy, de azért kétségbe sem kell esni. Vigasztalja a mai magyarokat Marczali Henrik, aki szerint sokszor volt ennél sokkal rosszabb is. A híres történész a török hódoltság idejéről írta, hogy akkor Magyarországon tűrhetetlen és elviselhetetlen viszonyok uralkodtak, amely helyzet százötven évig tartott.

Ezzel szemben Magyarországon a demokrácia kétségbeesett híveinek azt mondhatjuk, hogy a helyzetünk, különösen a korábbi századokhoz képest, távolról sem elviselhetetlen és végképp nem reménytelen. Ma is részesei vagyunk Európa évezre-des történetének legnagyobbasabb demokratikus, liberális és alkotmányos vállalkozásának, a sokat botló,

de közben nagyszerű békegondolatot megvalósító Európai Uniónak, amelynek új történelmet alapozó kísérleteit figyelve folyamatos interakcióban tanulhatunk egyben-másban és továbbiakban, hm, nálunk sikere-sebb partnereinktől, és némi eséllyel taníthatunk másokat mi is, például, ha magunk végre rájövnenk arra, hogyha a szükség úgy hozza, hogyan szabaduljanak meg ők is az autokráciától. Persze az erre szóló receptünket előbb nekünk kellene a mi patikánkban kiváltanunk. Mindemellett a sokat szidott bénázó, a jövőjét fenyegető autokrata vezetőinket bőkezűen finanszírozó Európai Unióban a gazdasági fejlődésünk, lopjanak bármennyit vezetőink, a brutális korrupció ellenére biztosított. És nemzeti kislétünk nagy vigaszaként a Trianon után több államba került magyar nemzeti közösségek többsége végre nagyrészt lebomló határok között egyre intenzívebb kapcsolatokat ápolva létezhet, Illyés szavait idézve, de már nem széttört ötágú sípként. Nemzeti kultúránk eleven, ma is virágzik a magyar irodalom, működnek még a kiváló független színházak, és nem csak Fesztiválenekarunk van, hanem például magánszínházak, jazzklubok satöbbi is, független képzőművészeti kiállítóhelyeket látogathatunk, és, egyelőre, történelmünk ritka ado-

mányaként, szabadon utazhatunk, beszélhetünk, és ha ezt az autokrata szívesen üldözné is, ma még, mivel főleg szájkaratéval támadja, többé-kevésbé szabadon szerethetünk, és hitünket is – noha Orbán ezt is próbálja akadályozni – nagyjából szabadon gyakorolhatjuk. Nemcsak az elpusztított demokráciáért, a jogállamért érdemes küzdenünk, hanem vannak olyan szabad jószágaink, amelyeket védeni érdemes.

A NER gondjai

Miután a szabadságvágy a szívekben lakozik, ne felejtjük el, nem is számolható fel. Orbán olykor térvessztése és győzelmei után is látszólag békejobbot nyújt, de míg Kádár élvezte a győztes nyugalomát, Orbán békeajánlatai soha nem őszinték, mert nem tud a folyamatos küzdelem, a jól kiválasztott ellenség feletti győzelem nélkül élni. Tudnunk kell, a NER a szabadság pusztítása terén nem nyugszik, nem ajánl kompromisszumot. Miután a független sajtót gettóba szorította, az is tudható, hogy következő célpontja az önkormányzatok mára csorbitott, de még így is létező autonómiája, és, miután a bírósági szervezet függetlenségéről már nem beszélhetünk, az ítélkező bíró maradék függetlenségének felszámolása. Jogos a kérdés: akad-e még a magyar társadalomban ezen uralmi törekvésekkel szembeállítható, avagy szembeszállni hajlandó és képes erő, ötlet, képzelet? Vajon nem kell-e erőt mutatva, ezeken túl, a gyűlölködve brüsszelező, az uniós tagságot célba vevő propagandával is rövidesen szembeszállnunk? Ebben a kérdésben a védelem esélyei nagyon jók, mert a NER-nek sem érdeke a Huxit, hiszen Magyarország

EU-n kívüli sorsa a totális jelentéktelenségbe hullás. Még ha Putyin megerősödve kerülne is ki az ukrán háborúból, ami a lehetetlennel határos, akkor is az EU-n kívüli Magyarország legfeljebb nagyjából Belarusz kategóriájú orosz vazallusállamként tengődhetne.

Azt se felejtjük el, hogy Orbán helyzete sem irigylésre méltó. Orbán az általa lerombolt, romhalmazzá tett intézmények felett, az alkotmányosságot semmibe vevő szabályokkal uralkodva kezdi legújabb, immár folyamatos negyedik ciklusában az országglást. Az elmúlt évet szegény feje végigrettegte, maga is a vereségre készült, ellensúlyként mélyállamot épített, privatizálta a közhatalom szinte összes irányító, szervező, a tudást és kultúrát integráló funkcióit, szétrombolta a Széchenyi István alapította Tudományos Akadémiát. Ha a bírák mindegyikét még nem is, megkaparintotta a bírói szervezetet, és mellékesen megpróbálja a farzsebébe gyömöszölni az eleven magyar irodalmat és a magyar színházat, sőt a képzőművészetet is, miközben alapítványosította szinte az egész felsőoktatást. Az újdonszerű rendszer közepén, amely az informális irányítású hálózatok hálózataként írható le, ő ül, a főmérnök, aki a pókhálóból szőtt metapókháló zsinórjait kezeli. Nehéz előre látni azokat a hatalomtechnikai diszfunkciókat, amelyek abból fakadnak, hogy a látható közjogban meghagyott maradványállamot és a titkos működésű, ezzel vetélkedő szerepre kitalált mélyállamot az eredeti feltételezés-től eltérve, ugyanaz a kéz irányítja. Igaz, a kétharmad birtokában most akár el is törölheti, vissza is csinálhatja a hatalom imént végrehajtott

privatizálását, de ez aztán igazán groteszk és nevetséges húzás lenne.

Felszívódóban, eltűnőben vannak a rendszer nemzetközi patrónusai, barátai, Putyinnak még hatalmon maradása is kétséges, Orbán a közép jövőben támogatást sem tőle, sem szeretett kínai kommunistáitól nem remélhet, a V4-ekből, ha egyáltalán valami, akkor az Európai Unió belvilágában is egyetlen nagyon kínos tárgykörre korlátozott kiterjedésű magyar–lengyel érdekközösség marad. A hazai államháztartás hiánya brutálisan nő, a vágató inflációval szemben a kormány és a nemzeti bank tehetetlen. Fenyeget a visszaesés, de legalább a stagfláció. Emiatt rá is dőlhet a ház.

Vajon, a helyzetet kihasználva, ha a vezér gyengülne, az államról leszakított hatalmi központok az autonómia kísértése jegyében nem próbálnak-e önállósodni? Vagy mi lesz akkor, ha például a könyvdarálásban érdemes *Mi Hazánk* párt/mozgalom, miközben Orbán energiáit leköti az infláció, a gazdasági válság, meg nemzetközi elszigetelődése, a kitartott státusból önállóságra tör, és bepróbálkozik az Orbán által *függetlenségre* ítélt egynémely intézmény elfoglalásával.

Új utak keresése

Miután a reménytelenség soha nem végleges, az ellenzéknek új küzdőteret, új demokratikus narratívát, új értelmet, teret kell keresnie. Hadházy Ákos például most fontos módosítással fogalmazta át a parlament elhagyásáról szóló régebbi javaslatát. A mostani formula abból indul ki, hogy a senki által nem várt nerkétharmad új megegyezést követel. Eredeti javaslata szerint az el-

lenzéki képviselők azzal a feltétellel vegyék csak fel a mandátumukat, ha a parlamenti többség garanciát ad az európai parlamenti *jogok és szokások* tiszteletben tartására. Ez az egyéni képviselői jogok érvényesítését, az állandó bizottságok normális működését, az eseti vizsgálóbizottságok létrehozhatóságának jogát, továbbá az ellenzék számára a közmédiához a törvény által ma is előírt kiegyensúlyozott hozzáférést jelenti, de még talán azt is, hogy a házelnök ne nádpálcás pedellusként bánjon a nevetlen nebulóknak tekintett képviselőkkel. Hadházy javaslatát a megélhetésükre is gondoló társak persze elutasítják, de elképzelhető annak részleges, például a bizottsági „*munkát*” felfüggesztő változata is (elég ennek indokául csak a Fidesz által megbénított nemzetbiztonsági bizottság évek óta tartó nyomorára gondolnunk).

A politikai közélet központja már aligha lehet a nerkétharmados Országgyűlés. Jogi értelemben is szabadabbá válik a mozgás; az egyébként borzasztó Alaptörvény még mindig tartalmazza a jogállamban kötelező alapjogi katalógust, és ha ez a szabadsághalmaz kevés, mert az Alkotmánybíróság a politikai szabadságjogokkal, az emberi jogokkal, azaz velünk szemben a Leviatán alapjogait védelmezi, mindig kéznél van az immorális joggal szembeni polgári engedetlenség teljes eszköztára. Vannak olyan felemelő hazai példáink erre, mint az Eleven Emlékmű, a Színház- és Filmművészeti Egyetem, a Freeszfe Egyesület nagyszerű szabadságküzdeme vagy a kockás inges pedagógusok állhatatossága. Annyi eltékozolt év után e tekintetben a nerkétharmad kife-

jezett könnyűséget jelent, a demokraták előtt új időhorizontok és cselekvési terek nyílnak meg, amelyek körében az erőszakmentesség jelenti az áthághatatlan határt.

A kézenfekvő közös feladat a szabadság eddig nem létezett hálózatainak felépítése, és ebben vannak a demokratikus pártoknak címezhető feladatok, és vannak olyanok is, amelyek szerintem azoktól célszerűen függetlenek. A politika dinamikája olyan, hogy az ellenzéki pártok vagy elmélyítik együttműködésüket, vagy szövetségük széthullik. Mindenekelőtt hasznos lenne, ha a politikai beszéd középpontjába nem az orbánozást, hanem a demokratikus és szolidáris Magyarország vízióját helyeznék, és erről talán minél előbb, a választási vereségre is reflektáló, ünnepélyes hangú kiáltványt is megfogalmaznának.

6

Az áprilisi országgyűlési választáson, erre senki nem számított, a 2019-ben megnyert városok és a budapesti kerületek majd mindegyikében teret vesztett az ellenzék. Ez, már ha egyáltalán lesznek még ilyen választások, a legrosszabb kilátásokat jelenti a következő önkormányzati választásokra nézve. Ha nem történik semmi, az ellenzék továbbra is megúszásra játszik, akkor nagy bajok jönnek. A választók meg fogják kérdezni, mi értelme van az ellenzéki jelöltekre szavazni. Miután a jelenség általános, a jó választ biztosan nem kizárólag Miskolcon vagy Budapesten, hanem most az utolsó utáni pillanatban a végre életre keltendő Szabad Városok Szövetségében lehetne megtalálni. Utat kell találni ahhoz a valamihez, amit Karácsony Gergő *szelíd forradalomnak*, Márki-Zay pedig *kicsik forradalmának* nevezett.

Aminek szükségességét, hiába, sokkal emlegetjük, és szervezésével réggen, már az önkormányzati választás előtt elő kellett volna állni, de most ismét nem késő, az az, hogy szerte az országban nem valamelyik pártot, hanem a demokratikus oldalt erősítő demokráciaklubok hálózatát kell mihamarabb felépíteni, ahol a politika iránt érdeklődők, dékások, jobbikosok, szocik, párbeszédeselek, elempések, romák, tenni akaró civilek találkozhatnak. Örökzöld témáik lehetnek a helyi településpolitika, a korrupció elleni küzdelem, a nyilvánosság, a szegények segítése, a környezetvédelem, az egészségügy, az oktatás vagy a kultúra ügyének képviselete.

A pártok a korábbiakhoz képest is kifejezetten rosszul állnak saját szakértők dolgában, a választás környékén összeállt szakértői testületeket kár lenne hagyni szétszéledni, inkább hálózatossá téve lehetne ezeket fejleszteni. Miután pedig a kampány szezonja véget ért, ezeket el kell távolítani a politikák igazolásától. A választási kampányban fel sem vetett tárgyakban elkészítendő nyilvános és *független* elemzéseik, vitáik, repülő egyetemeik szabadabb jövőnk számára lesznek hasznosak. A szabad, demokratikus és szolidáris Magyarországnak legyenek írói, költői, politikai filozófusai, szociológusai, közgazdászai, közvélemény-kutatói, de legyenek gyakorlati segítséget nyújtó jogászai, a szegények fogait ingyen kezelői fogorvosai és az iskola táblát a padból nem látó szegény gyereknek szemüveget adó szemészei is...

A magyarországi roma közösség(ek)re a demokratikus Magyarország talán legfontosabb tartalékként kell tekintenünk. Most arra is

megnyílik a lehetőség, lesz is erre idő, hogy a roma közösség demokratikus önszerveződését segítve, a romák politikai integrációját – a semmit róluk nélkülük elv alapján – kezdjük el részben a valóságban, részben tervezőasztalon felépíteni, mégpedig nem a politikai pártok által erre kijelölt politikai romákkal, hanem az egyenrangú vitapartnernek elfogadott autentikus roma közéleti szereplőkkel. Ennek alapján lehet később a romák számára vonzó politikai ajánlattal előállni.

Külön kell elemezni, hogy a 2019-es nagy ellenzéki önkormányzati siker miért nem segítette az ellenzéket a mostani parlamenti választáson. Miért maradt üres szóvirág a Szabad Városok Szövetsége? Ha tudták ők is, hogy Orbán propaganda-gepezete információs acélkupola alá zárta településhatárokon átnyúlva Magyarország jelentős részét, akkor miért nem használták együttesen a győzelemmel ölükbe hullott hatalmas sajtóportfóliót? Hiszen a választás pillanatában még minden megvolt ahhoz, hogy ezt az egészet országos jelentőségű és helyi ügyekről szabadon szóló, milliókat elérő sajtóholdingba rendezzék, és ezzel nem a propaganda, hanem a sajtószabadság jegyében kihívást intézzenek a Rogán-minisztérium mindent

eluraló propagandabirodalma ellen. Mintha helyett behúzott nyakkal várták volna az Orbán által rájuk küldött vihart és annak villámait. Pedig, ha a mostani nagy vereség értelmezhető okait keressük, abban előkelő helyet foglal el a hatékony tájékoztatás képességének hiánya. Orbán széthazudva az orosz–ukrán háborúval kapcsolatos európai magatartást, megtalálta azt a nyerő mondatot, amely szerint ő a béke, az ellenzék pedig a háború. Hiába lett volna erre jó válasza az ellenzéknek, ha nem volt erről szóló mondása, ahogy nem is volt hol szólania.

Hangosan kell beszélni a sokaság előtt! A sajtószabadságnak akadnak eredményeket mutató mai hősei is. Ilyen például az internetre szorított Klubrádió, az aHang, a Partizán, a Juhász Péter készítette „Juhi” videók és az igazán fontos új társadalmasított szamizdat, a *Nyomtass te is!* mozgalom, valamint a szlovákiai és az erdélyi szabad magyar sajtó. A jövő Magyarországáért folytatott küzdelem elválaszthatatlan a sajtó- és az információszabadságért folytatott küzdelemtől. E kezdeményezések, amíg nem hálnak el, folyamatosan reményt keltenek.

A szabad, demokratikus és szolidáris Magyarországért tovább kell küzdenünk!

A buborék nem pukkan ki

**Csepeli Györggyel, Hargitai Miklóssal, Nagy Józseffel,
Urbán Agnessel és Vásárhelyi Máriával
beszélget Herskovits Eszter***

8

P. Szűcs Julianna Kedves Barátaim! Jó pár héttel ezelőtt elgondolkodtunk, hogy miről beszélhetünk, és azt találtuk ki, hogy a buborék legyen a témánk. Inspirálta a történetet az a baráti találkozó, amelyen egy házaspár szavazatszámoló élményeiről számolt be. Nem tudták, milyen vidékre kerülnek, és amikor elmesélték, azt mondták, mintha egy újabb buborékba ütköztek volna. A kifejezés kissé lestrapált, ma már inkább közhely. De ha valamiből ennyire közhely lesz, az nem lehet véletlen. És valahogy ebben a szezonban lett igazán közhely a buborék. Megkérem vendégeinket, mondják el, mi az, hogy buborék, hogyan használjuk, hogyan keletkezett. Mi a különbség társadalmi és információs buborék között?

Herskovits Eszter *Mindannyiunk közös élménye, hogy legalább két, ha nem több Magyarországon élünk, és ez ráadásul nem csak a politika mentén szerveződik, bár az utóbbi időben a választási buborékban töltöttük napjainkat. De volt előtte a Covid, most pedig dúl a háború. Sok véleménybuborék van, egy buborékon belül is több a kisebb buborék. Azt próbáljuk most megfejteni, hogyan alakultak ki, és hogyan lehet ezeket úgymond kipukkasztani.*

* A beszélgetésre május 11-én került sor Budapesten, a Benczúr utcai Szakszervezetek Házában.

Csepeli György Amióta ember él a földön, buborékban él, ősidők óta mások véleményével hasonlítjuk össze a saját véleményünket. Ilyen értelemben véve ez egyszerű sajátosság, a hasonló a hasonlónak örvend, a hozzáférési heurisztika szabályai szerint ahhoz a véleményhez fordulok, amelyik a legközelebb áll hozzám. Ahhoz vonzódok, akinek a véleménye hasonlít az enyémre. Ez nem az igazság mércéje, hanem a kognitív kényelem eszköze. De nem mennék bele a a buboréktörténelembe. Ami szerintem most új fejlemény, hogy az a fajta komplexitás, amiben élünk, elért egy olyan pontot, amit már nem lehet elviselni. A komplexitás elviselhetetlensége az élet minden területén rákényszerít bennünket a szimplifikálásra. Ez olyan tendencia, amely óhatatlanul támogatást nyer azok részéről, akik szintén szimplifikálnak, és mint mondtam, a hasonló hasonló követ elv alapján egymás számára biztosítjuk a kognitív kényelmet. A jelenlegi magyar társadalomban ez a fajta véleménytechnológia azért is tudott ilyen villámgyorsan, járványszerűen elterjedni, mert a társadalmi dezintegráció páratlanul kiterjedt. A szociológiai felmérések azt mutatják, hogy korábban sem volt erős az egymást iránti bizalom a magyar társadalomban, de most végképp közelít a nullához, és ennek következtében azt a fajta magányt, amit a múltni látszó járvány felerősített, a hátborzongató

idegenséget, amit éreztünk egymással szemben, nem tudjuk másképp redukálni, csak úgy, hogyha társakat keresünk, akikben megbízunk, mert ugyanúgy éreznek, ugyanúgy gondolkoznak, mint mi magunk. A másik fontos tényező a demokratikus nyilvánosság komplett hiánya, ami lehetetlenné teszi a nyílt vitát, láthatóvá és hallhatóvá teszi a különböző nézeteket, elmetstzi a hallgatás spirálját. Demokratikus nyilvánosság hiányában saját magunk által gyártott nyilvános közlési eszközökhöz fordulunk, amelyek páratlanul hatékony platformja a társadalmi média, ahol a hasonlók orgiája a hasonlókkal zajlik. Ez az, ami, akár a guanó, beborítja nyilvánosságot az egész világon, ahol van internet. Az említett tényezők együttevén lehetetlenné teszik, hogy kitörjünk a buborékjainkból és próbáljuk megkeresni a sok hazugság mögött az igazságnak azt a nagyon halvány árnyékát, amit annak idején Platón barlangjában az emberek felsejleni véltek. Kezdetnek legyen elég ennyi.

Herskovits *Elég gyorsan elértünk a beszélgetés végére...*

Vásárhelyi Mária Szeretnék gyakorlatias kérdéseket felvetni az elméleti felvezetés után. Két idézetet felolvasni, szembejöttem velem a közösségi médiában. „A nagymamám 82 éves, úgy szocializálódott, hogy amit a tévében mondanak, csak igaz lehet. Kedvence a TV2 *Tények* című műsora. Hiába mondtam neki, hogy ez maga a kormánypropaganda, nem hisz nekem, azt mondja, ha *Tények* a címe, igaz kell legyen. Nincs is nála más adó, csak amit ingyen lehet fogni. Hálás a 13. havi nyugdíjért, a

háborútól viszont megrettent. Édes Jézuskám, csak az unokáimat el ne vigyék katonának, sírdogált. Kérve kértem, bizzon bennünk, támogassa az unokái, dédunokái jövőjét azzal, hogy segíti a kormányváltást, de a korából fakadóan hajthatatlan.” És a másik: „Ez annyira pontosan ráillik az én 74 éves anyukámra is. Az én mindenkinek segítő, jó szándékú édesanyám teljesen átváltozik, amikor az ellenzékéről beszél. Az a gyűlölet, ami ilyenkor árad belőle, megrémít. Mindent elhisz, amit a tévében hall, csak ingyenes csatornái vannak. Próbáltam erről beszélgetni vele, józanul érvelni. A vége az lett, hogy elsírta magát, és azt mondta, hogy én bántom Viktort. Na, ez volt az a pont, amikor elengedtem a dolgot. Azóta kerülöm, hogy politikáról beszéljek előtte.” Szerintem ez pontosan meg mutatja, milyen is az a buborék, amiben a politikai ellenoldal él. De szeretnék a saját buborékunkból is gyakorlatias példát hozni. Már a választások előtt elhatároztam, hogy nyomon követem, hogy azokon a településeken, ahol a Fidesznek vagy a kormánypártoknak a kártevése teljesen szemmel látható, tehát a Fertő tó, a Balaton és a Velencei-tó környékén hogyan szavaznak az emberek. Na most akár hiszitek, akár nem, 60-70-80 százalékos többség szavazott a Fideszre. Az ember szeretné megérteni. Azt gondolom, azért van ez így, mert ők egy másik buborékban élnek. Ami minket elrettent, hogy tönkreteszik a Balatont, kiirtják a nádat, nem lehet a strandokra bejárni, az számunkra, akik üdülni járunk oda, elrettentő, borzalmas, kétségbeejtő. De akik ott élnek, azt gondolják, hogy fejlődik a település, javul az infrastruktúra, lesznek boltok, meg lesznek utak,

és nagyobb lesz az idegenforgalom. Teljesen más szemszögből, buborékból nézzük azt, ami az élő vizeinkkel történik, mint azok, akik ott élnek, és elszenvedik vagy nem veszik észre a kártevéseket.

Urbán Ágnes Lám, milyen egészséges, hogyha átmegyünk a másik buborékba. Mária interpretációja azért érdekes, mert így próbáljuk elképzelni vagy megérteni azt, hogy a másiknak mik lehettek a szempontjai. De azért a napi médiafogyasztásunkban nem ez a jellemző. Legyünk őszinték magunkhoz, amikor átnézünk az *Origóra* vagy a *Pesti Srácokra*, akkor gyakorlatilag katasztrófaturisták vagyunk. Azért megyünk oda, hogy szörnyülködünk, elmondjuk magunkban, hogy hú, hát szegények, hogy meg vannak vezetve, és mekkora hazugságokkal etetik őket. Meggyőződésem, hogy a keményvonalas fideszes szavazók ugyanezért járnak a *Telexre* vagy a *444-re*, ők is szörnyülködnek, és megállapítják, hogy a ballibek hogy meg vannak vezetve. Tehát amikor a buborékokról beszélünk, abban általában van egy nagy adag lenézés és leegyszerűsítés. Ritkán ébred fel a megértési ösztönünk, hogy akkor próbáljuk végiggondolni, ami nekünk tök egyszerű és logikus: ha itt lezárják a Balaton-partot, akkor azon a településen biztosan nem fognak a kormánypártra szavazni. Én is megnéztem ugyanezeket a helyeket a választás után, én is szembesültem azzal, hogy a part lebetonozása meg a kerítés felhúzása nem mindenkinek fáj annyira, mint nekem. Amúgy az jó, hogy megvan bennünk a megértés iránti vágy, de egyébként lássuk be, inkább hergelni szoktuk magunkat, amikor átmegyünk a másik térféltre.

Ha pedig beszélgetni kezdünk vagy Facebook-kommentcsatákba bonyolódunk, végképp az a jellemző, hogy ott már lényegében nincs esélye a megértésnek. Időnként működik, ha az ember jó mikrokörnyezettel rendelkezik, vagy az ismerősökkel, rokonokkal le lehet ülni, és teljesen normális beszélgetéseket lehet folytatni. Nyilván nem minden idegállapot alkalmas az ilyen beszélgetésekre, de azért ott még ki tud alakulni a párbeszéd. A közösségi média gyilkolja a párbeszédet.

Hargitai Miklós Szóba került a Velencei-tó, onnan érkeztem, ott lakom az év egy részében, elmondanék egy példát arról, hogyan működik az ottani a buborék. Mindenki emlékezhet rá, hogy tavaly nyáron milyen sokat szerepeltünk a hírekben, a téma az éppen kiszáradóban lévő tó volt. Egyszer csak megjelent Tessely Zoltán, a körzet fideszes parlamenti képviselője, egy szép bajszerű ember, és bement, hogy pár nap múlva megindul a vízpótlás a kincsesbányai karsztvízbázisból. Az ország aggódó közvéleménye ilyenkor megnyugszik, mert hát pár nap múlva megindul a vízpótlás, megmondta a fideszes illetékes, nincs semmi probléma. Mindenki elhitte, aki nem ott él, és nem ismeri a Velencei-tavat. Akik ott élnek, pontosan tudják, hogy a Velencei-tó vízpótlását egy dolog tudja megoldani: az eső. De nem törődnek vele, betudják az egészet a politika szokásos működésének. Én huszonöt éve tartozom oda, azóta ez a harmadik kiszáradási periódus, jönnek valahány évente, és aztán elmúlnak, amikor csapadékosabb az idő. De a kincsesbányai karsztvízbázis nincs fizikai-

lag abban a helyzetben, hogy azt a vízmennyiséget pótolni tudja, ami hiányzik a tóból. Kiszámoltuk egyszer a *Népszavában*, hogy nincs akkora cső Magyarországon, amin két évnél rövidebb idő alatt át tudna jönni annyi víz, ami érdemben befolyásolni tudná a tó vízállását. Ez nem egyedi eset, így működik a kormánykommunikáció. Ugyanaz, mint amikor az újságírók nem mehetnek be a kórházakba Covid idején, és ezért csak az az információ ismert, amelyet a kormány megoszt az emberekkel. Mindenki tudja, hogy milyenek az állapotok, aki kórházban van, és érzi a saját bőrén, vagy akinek ott van a hozzátartozója. De aki nincs ott, honnan tudná? Hát ezt mondják a tévében és a rádióban a politikusok, biztos minden meg van oldva. Ugyanez van az oktatásban: akinek van iskolás gyereke, tudja, hogy katasztrófa az egész. Akinek meg nincs, és azért ez az ország nagyobbik fele, honnan tudná? Az elfogadja a csodálatos iskolafelújításokról szóló történeteket, és meg vannak róla győződve, hogy a legsuperebb tankönyvekből tanítják a legjobb pedagógusok a gyerekeinket. Hogyha nincs közvetlen tapasztalat, akkor ez ugyanolyan érv, mint az ellenkezője, és hogyha el akarom hinni, akkor el is hiszem. A Fidesz tudatosan játszik rá erre, tudatosan építi fel az össze nem érő buborékokat, amelyekben belül mindig csak az tartózkodik, aki valamilyen résztudás birtokában van. Mindenki más a buborékon kívül él, és a buborékos nyilvánosságból tájékozódik.

Nagy József Csepeli György azzal kezdte, hogy buborék mindig volt. Egyetértek. Buborék volt a maga

módján '56, a forradalom meg az ellenforradalom is. És buborék volt '57 május elseje, amikor néhány hónappal a vérbe fojtott forradalom után felvonulók tízezrei éltették Kádárt, a diktátort. Buborék volt az Omega meg az Illés tábora, buborék a P. Mobil versus Hungária, s buborék a Ferenccváros vagy Újpest. Buborékban élni kellemes, mert biztonságot ad az embernek. Annak is, aki pufajkás-ként hiszi, hogy a jó ügy érdekében lőtt a tömegbe. Vágvölgyi B. András-sal, a *Magyar Narancs* egyik alapítójával interjúztam a minap, mesélte, a választás napján egy kistelepülés szavazóköreben ülve antagonisztikus politikai vitába bonyolódott egy helyi asszonnyal. A polémiát azzal zárta le a nő, hogy „hát maguk nem néznek tévét?”. Ez utóbbit csak azért mesélem, mert a köztévészők, közhíradók köre is egy buborék, a Fidesz egyik buborékja, és az ebben a buborékban élők szerint az igazság a Kossuthon hangzik el, sőt, ami ott elhangzik, nem lehet más, csak igazság. Hódmezővásárhelyen voltam a választás napján, végigálltam a sort Márki-Zay Péterrel és Lázár Jánossal is, és mindkét szavazókörnél láttam, hallottam idős asszonyokat, akik arról beszéltek, hogy a Viktorra kell szavazni, mert a Márki-Zay vinné az ukrán frontra az unokákat. Ezek a nénik nem voltak sem gonoszak, sem ostobák, egész egyszerűen azt az időt, amit a politikára szántak az életük-ből, azt a Fidesz-médiával töltötték, aztán pedig a legjobb tudásuk és a legjobb szándékuk szerint önként terjesztették a fideszes ígét a maguk buborékjából. Így működik. Egy-egy politikai erőnek dolga, hogy buborékokat fújjon és tartson életben. Az ellenzéknek is dolga ez, már ha bár-

mikor is győzni akar. Lehet szeretni vagy nem szeretni, de tény: Orbán Viktor rég közölte, hogy nem érték, hanem érdekalapú külpolitikát folytat, és az érdekevezéreltség természetesen a belpolitizálását is jellemzi. Nem azért fogja rá MZP-re, hogy beküldené a fiataljainkat a kartács-tűzbe, mert szeret hazudni, hanem mert tudja, hogy a médiahadseregét frontoztatva milliókat képes megszólítani, képes buborékot képezni. És amikor moralizálunk azon, hogy „de hát hazugságokkal tarja meg a hatalmat!”, azt se feledjük, hogy a Fideszben, magában a pártban és a szavazóik körében tényleg hiszik, hogy ezt az országot csak a NER tudja vezetni, és a NER-en kívüli világ, az ellenzék csupa a Nyugatot kiszolgáló hazaárulóból áll, lásd az őszödi beszédet, a kettős állampolgársági népszavazást, '94-et, '68-at, '56-ot, sőt, 1919-et, de tán még Levédiában is találnának valami úgymond komcsi balos gaztetet. És hát az ilyen „nemzetárulókkal” szemben minden eszköz megengedett, köztük az olyan füllentés is, hogy vinnék a frontra az unokáinkat. A hárommillió fideszes buborék jelentős része így gondolkodik. Van a „mi”, és van az „ők”. A Facebook dobta föl nekem azt a körlevelet, amit a most megszűnő Pesti TV főnöke írt az állásukat vesztő kollégáinak, és ennek a levélnek az a vége, hogy „éljen a NER!”. Értik? Épp megszűnik a megélhetés, de éljen a NER!

Csepeli A főbiák és a szorongások – akár az olaj a tüzet – éltetik ezeket a buborékokat. Ma reggel megnéztem a legfrissebb Eurobarométert, amely azt nézi a különböző európai országokban, hogy milyen arányban hibáztatják az egyes európai orszá-

gok polgárai az ukránokat a jelenlegi konfliktusért. Magyarország elképesztően kilóg a sorból. Nálunk vannak a legnagyobb arányban azok, akik a Putyin-féle különös hadviselést támogatják, mondhatni, lélekben eloroszosodtak, és a legkevesebben vannak, akik azt mondják, hogy az ukránoknak igazuk van. Ez egy érdekes hagyománya a magyar történelmi buborékképzésnek, aminek az a lényege, hogy csak az van, amit bent látunk és hallunk. Működik a sunyi, irredenta fantáziavilág, amely a nemzeti egyedüllétből adódó szorongást oldani tudja. De hogy ne csak a másik oldalra célozgassak, a mi oldalunkon állandóan újra meg újra felbukkan az a légből kapott remény, hogy majd az Európai Unió megoldja a demokráciadeficitünket. Ursula majd idejön, és fordított királyfiként megcsókolja a magyar békát, és akiből derekas szép legény lesz. Kívülről várjuk a megoldást. Az egész tünetegyüttes kísértetiesen hasonlít arra, amit Bibó István annak idején hamis realizmusnak nevezett. Aki átéli, valóságnak éli át, aki viszont nem – most a nemzeti buborékról beszélek –, egyszerűen nem is érti, hogy miről van szó. A másik szempontjának belátása a buborékképződés megakadályozásának alapfeltétele.

Herskovits *A Republicon Intézet felmérést készített jóval a választások előtt. A községekben élők 45 százaléka örült volna akkor jobban annak, hogyha a Fidesz-KDNP maradna kormányon. Annak ellenére, hogy nem voltak megelégedve a Fidesz munkájával. Ugyanebből a kutatásból az is kiderült, hogy ekkor még a vidéken élők többsége is azt gondolta, hogy rossz irányba mennek a dolgok*

Magyarországon. Ez a buborék minősített esete, mert a választási eredmény azt mutatja, hogy a személyes tapasztalatot is fölülírja a közösséghez tartozás vagy félelem, szorongás, amiről a Csepeli György beszélt. Ilyen esetben mit tud tenni a sajtó és az ellenzék? Hogy lehet az ilyen helyzetből kilépni?

Vásárhelyi A jelenlegi helyzetben a sajtó nem sokat tud tenni, mert olyan mértékig le vannak szűkítve a közönség elérésének lehetőségei. A kormánypárti média teljesen beborítja most már az összes platformot, a nyilvánosság minden területét, és számolatlanul ömlik beléjük a közpénz. Nem számít, hogy mennyire hatékonyak. A Pesti TV esete mutatja, hogy hiába tölték bele a pénzt, nem lesz tőle népszerűbb. A Pesti TV kapcsán megnéztem, hogy melyek az ingyenesen hozzáférhető csatornák. Tizenkettő ilyen van, a Magyar Televízió öt csatornája, az RTL Klub, a TV2 és tematikus programjai, valamint a Pesti TV. Egy olyan csatorna, amelynek nézettsége nem éri el az 1 százalékot. Volt a Mértéknek egy felmérése, ebben többek között arra is rákérdeztek, hogy időnként néznek-e külföldi csatornákat, vagy tájékozódnak-e külföldi forrásokból. A lakosság mindössze 12 százaléka felelt igennel. 1986-ban ez az arány 27 százalékos volt. Tehát hiába nyílt ki a világ, bizonyos szempontból sokkal zártabb életet élünk, és a lakosság háromnegyede rendszeresen vagy alkalmanként az állami médiából tájékozódik. A rádió esetében 1965-ben beállították az állomáskeresőt a Kossuth rádióra, azóta ott van. Eszükbe sem jut, hogy el lehetne csavarni.

Herskovits Vajon a külföldi források csökkenése a fiatalabb generációra is igaz? Hiszen ők már alapvetően úgy szocializálódnak, hogy internetről tájékozódnak, és beszélnek idegen nyelveket.

Urbán Nehéz megmondani, mert sok olyan közösségi médiapozíciót látok, amelyekben csak átveszik egy külföldi hírforrás hírért, vagy beteszik annak Twitter-üzenetét. Sokan tájékozódnak úgy a külföldi forrásból, hogy egyébként nem is nagyon aszszociálnak arra, hogy éppen külföldi hírforrásból tájékozódnak, hiszen nem aktívan kapcsolódtak, mondjuk, a CNN-re. Hozzátenném, hogy egy kicsit leegyszerűsítjük ezt a dolgot. Leszűrhető a beszélgetésből, hogy vannak a szegény vidéki települések meg a sok szegény vidéki ember, nem nagyon értik, hogy mi történik körülöttük. De a képlet nem ennyire egyszerű, vidéken sincs mindenki megvezetve. Zavarba ejtő, de ránézünk a választási eredményre, azt látjuk, hogy az egyetemi városokban, a budapesti agglomerációban és még egy csomó olyan helyen, amelyek választóiról azt gondoljuk, hogy társadalmi helyzetüknél fogva, tájékozási szokásaiknál fogva közel állnak hozzánk, és semmiképpen nem azonosítanánk őket a mélyszegénységben élőkkel, és mégis a Fidesz felé húztak. Tehát nem érdemes ennyire leegyszerűsíteni a dolgot, hogy az ilyen szegény, megvezetett, alacsony végzettségű idős vidékiek, jellemzően falusiak meg bezzeg ugye a budapesti értelmiség, hanem az a nagy kérdés, hogy a kettő között mi történt. Valószínűnek tartom egyébként, hogy Szentendrén, Budakeszin, Érden és néhány környékbeli településen száz

százalékhoz nagyon közeli lehet az internethasználat, és pont ugyanolyan jól tájékozottak, mint mi, legalábbis rendelkezésükre állnak ugyanazok a hírforrások, és lám-lám, mégis mindenhol fideszes győzelem született. Ha meg akarjuk érteni, hogy mi történik, akkor sajnos kicsit mélyebbre kell mennünk. Nem lesz elég a buborékot emlegetni ahhoz, hogy megértjük, mi történt április 3-án.

Nagy Elhangzott egy kérdés a saját feladatáról. A sajtónak szerintem nem dolga, hogy hasson. Végképp nem dolga, hogy támogassa, győzelemhez segítse bármely politikai erőt. Olyat a propagandisták csinálnak, még ha közben újságírónak álcázzák is magukat. A sajtónak az a dolga, hogy tájékoztasson, az a dolga, hogy keresse és megírja az igazságot, és mindezt lehetőleg érdekesen tegye.

14

Hargitai A választási eredmény ismeretében, közvetlenül a választások után erősen elgondolkoztam azon, hogy mennyi értelme van annak, amit csinálunk. A *Háromharmad* című podcastban hallottam, talán Pető Pétertől, hogy milliók vannak, akiknek naponta másodperceik vannak csak politikára. Én egy nap nyolc-tíz vagy tizenöt órát töltök politikával, mert egy politikai újságnál ezzel foglalkozunk. Akiknek csináljuk az újságot, azoknak naponta átlagosan fél órájuk van a politikára, ennyit töltenek vele, ők a jól tájékozott magyarok. Ez még mindig a kisebbség, velük szemben vannak a sokak, akik naponta legfeljebb néhány másodpercet áldoznak arra, hogy a politikai üzenetekre figyeljenek. Őket ilyen mélységig nem érdekli a politika, ők az érdekli, hogy be

tudják-e fizetni hónap végén a számlákat, meg nyert-e a Fradi, esetleg látnak egy aranyos cicás képet a Facebookon, és ezek között az érdekes dolgok között kevésbé érdekes a politika. Ezeknél az embereknél az, amit huszonnyolc éve újságíróként csinálok, egyáltalán nem működik. Tehát én velük, az ország többségével valójában nem kommunikálok semmilyen módon. Ővelük Orbán Viktor kommunikál, amikor azt mondja, hogy csökkent a rezsit, meg hogy ez az ukrán háború nem a mi háborúnk. És efféle emberek valóban nem csak vidéken élnek, erről éppen a választás napján kaptam szemléletes ízelítőt a XII. kerületben. A legpolgáribb kerülete a városnak meg a legpolgáribb szeglete az országnak, és a választás előtti pénteken reggel a buszmegállóban két polgár hölgy beszélgetett arról, hogy már végtelenül unják Orbán Viktort, de rá fognak szavazni, mert nem akarják, hogy a gyereküket elvigyék katonának. Tehát ezek a naponta a politikára másodpercet szánó emberek ott vannak a XII. kerületben is, és valójában az a milliós tömeg, amelyik az ide-oda szavazásával eldönt egy választást, többségében azok közül kerül ki, akiket én semmilyen módon el nem érek. Ha valamit ezen változtatni szeretnénk, akkor velük kell megtanulni szóba állni, de erre az a szerióz sajtó, amiben én is dolgozom, egyáltalán nem alkalmas. Nincsenek ötleteim, hogy mivel meg hogyan lehetne őket megszólítani, meg azt nem is érzem kihívásnak, hogy ilyen tőmondatokat fabrikáljak én is, amelyek ráadásul nem igazak, de közben meg, ha lemondunk a velük való eszmecseréről, akkor végső soron az országról meg a jövőről mondunk le.

Nagy A sajtón számonkérni a választási eredményt tévedés. Választást pártok és politikusok tudnak nyerni. Egyebek mellett a saját buborékjaik megépítésével. Az ellenzék szeretne ellenzéki médiát? Hát csináljon magának. Mondjuk, Budapesten, akár az önkormányzat égisze alatt, alapítson akár rádiót, televíziót, napilapot, ahol aztán elmondhatja, terjesztheti, nyomhatja a maga igazát, létrehozhatja a maga mémeit. A politika már nem az igazságok, hanem történetek, narratívák harcáról szól. Azé lesz a hatalom, aki több választót állít maga mellé akár hazugságokkal, de leginkább lelkesítéssel, aki nagyobb kváziközösséget, vagyis buborékot képes fújni. Mi attól, hogy nem vagyunk fideszesek, vagyis „nem fideszes média” vagyunk, még nem vagyunk ellenzéki média. Vagyis ne rajtunk tessék számonkérni azt, ami az ellenzéki média dolga volna, már ha volna olyan, hogy ellenzéki média. Ha valaki ellenzéki médiát szeretne, csináljon magának, aztán vigyázzon rá. Minket pedig tessék békén hagyni, hadd végezzük a saját, amúgy az ellenzékéhez számos ponton közel álló értékrendünk szerint a munkánkat.

Vásárhelyi Már késő. Ellenzéki médiát ma már nem lehet létrehozni, nincsenek hozzá erőforrások. Sokkal korábban kellett volna. Kénytelenek vagyunk elszenvedni a kormányzati buborék működését. Itt van például a Covid. Miközben Magyarországon halt meg majdnem a legtöbb ember egymillió lakosra vetítve, a magyar lakosság kétharmada azt gondolja, hogy a kormány jól kezelte a járványt, és ez kizárólag a propaganda hatása. Ausztriában harmadannyian

haltak meg Covidban, mint nálunk, és volt hasonló méretű ország, ahol negyedannyian, csakhogy erről nem tud semmit a közönség. Ezzel együtt a választási eredmény alakulásában a háborúnak és a háborús propagandának hihetetlen szerepe volt. A közvélemény-kutatók végig kiegyenlített, bár az ellenzék számára lefelé menő tendenciát jeleztek, de közel sem olyan arányban, mint ami történt, és maga a Fidesz is azt gondolja, hogy legalább tíz százalékot hozott neki az a propaganda, miszerint Márki-Zay Péter háborút akar, meg Ukrajnába akarja küldeni a gyermekeinket. Még az ellenzéki választók harminc százaléka is elhitte, hogy Márki-Zay és az ellenzék háborúpárti, és a bizonytalanoknak, akiken alapvetően múlt a választások eredménye, több mint kétharmada adott hitelt ennek a propagandának. Ez az elsöprő Fidesz-győzelem fő oka.

Herskovits László ráfordulhatunk a megoldási javaslatokra, ha egyáltalán létezik ilyen. Utalnék arra, amit Csepeli György mondott: azért vannak jelen nagyon erősen ezek a buborékok az országban, mert széttöredezett a magyar társadalom, mondhatni úgy is, hogy kasztosodott. A kutatások szerint kétszáz év, vagyis körülbelül hét generáció kell ahhoz, hogy egy alsó jövedelmi tizedbe tartozó családból származó gyerek a középosztályba kerüljön. Ez az OECD-országok között a legeslegrosszabb. Ezért is kellene megoldás.

Hargitai Teljesen ötlettelen vagyok, ezt továbbra is tartom. Viszszakanyarodnék az előző gondolatomhoz, a politikára szánt időhöz. A mi közönségünk nagyságrendileg

ennyit foglalkozik egy politikával, viszont ők azok, akiket nem kell meg nem is tudunk meggyőzni semmiről. Őket nem kell győzködni, mert kilencven százaléknak eszébe se jutna a Fideszre szavazni. A maradék tíz százalék meg abban a tudatban szavaz a Fideszre, hogy ismeri ennek a kockázatait, és tudja, hogy valójában mi a Fidesz. Tehát nekik nem mondunk semmit. Akiket viszont meg kellett volna győzni, azokhoz a mi híreink nem érnek el, meg ilyen formában nem is érdekli őket, mert őket az érdekli, hogy viszik-e a gyerekeiket az ukrán frontra. Van azért lelkiismeret-furdalásom, mert végül mi is csak a választás után írtuk meg, hogy a kötelező sorozást a Medgyessy-kormány törölte el 2004-ben, professzionális hadsereg van helyette, a hivatásos katonák jelenleg tizenegy NATO-misszióban vesznek részt Líbiától Irakig, időnként meg is halnak. Ezzel együtt többszörös túljelentkezés van a hivatásos katonaságnál, amikor meghirdetnek egy ilyen missziót, függetlenül attól, hogy hol van, mert ezek az emberek, akik történetesen katonának mennek, nem félnek attól, hogy lőnek. Konkrétan még Márki-Zay is arról beszélt, hogy ha a NATO kéri, a professzionalisták mennének, hiszen Magyarországon professzionális hadsereg van. Egyébként a kötelező sorozás eltörlését annak idején a Fidesz ellenezte, és azóta legalább háromszor vetette föl, hogy újra be kellene vezetni. Tehát ha esetleg fölmerülne, hogy a gyerekedet Ukrajnába küldik, az kizárólag a Fidesz politikai szándékai alapján történhetne. Ezt mi is csak utólag írtuk meg, de ha megírjuk előre, akkor sem történt volna semmi, mert a naponta a politikában másodperceket

töltő emberekhez nem jutott volna el. Megint ott tartunk, hogy a dilemmára nincs megoldás.

Nagy A politikai buborékképzés vet fel kérdéseket, de az igazán drámai buborék nem más, mint a kasztosodás, a kasztod buborékjába záródás. 1945 után a legszegényebb félárva paraszt- vagy proligyerekből is lehetett bármi, kitörhetett a földpadlós nyomorból, költözhetett, tanulhatott, érettségizhetett, diplomához juthatott, lehetett belőle tanár, mérnök, orvos. Tömegével. Ma nincs ilyen, mára szinte megszűnt a társadalmi mobilitás, illetve annak tán az egyetlen útja a NER-be való belépés, de az sem szellemi, hanem anyagi felemelkedéssel kecsegtet. Nemrég Hajdúnánáson és Tiszavasváriban riportoztam, szomszédos települések. Hajdúnánáson nincs „cigánykérdés”, ugyanis évtizedek óta működik az integráció, van munka, és van igény a munkára, beszéltem roma huszonévesekkel, menő cipő, ruha, egy kávéra ültek be a presszóba, látogatóban voltak, amúgy Nyugaton dolgoznak tán gipszkartonozóként, jó pénzért. Az alapot, a mintát a családjuk adta meg persze a város. A cigány kisebbségi önkormányzat elnöke csokibarna, hatalmas arc, nő, és igazából nem tartja magát cigánynak. Viszont pár kilométerrel odébb, Tiszavasváriban a cigánysoron az ötszázforintos tabletta a minta, és onnan nincs kitörés, az ott élőkről lemondott az állam, igazából mindenki lemondott róluk. Ez az igazi tragédia. A megoldás aligha lehet más, mint olyan rengeteg közpénzt betolni az oktatásba és az egészségügybe, amennyi sose lesz ebben az országban, csakhogy anélkül pedig a

szegénység és mindaz, ami fakad belőle a komplett társadalmat lehúzza a sárba.

Urbán A társadalmi mobilitás hiánya egészen elborzasztó, nem is fűznék hozzá kommentárt. De azt meg szeretném említeni, hogy mi izgat mostanában kutatóként. Egyedülálló dolog történt Magyarországon. Úgy sikerült a nagyon jól működő hatékony propagandagépezetet felépíteni, hogy nem adminisztratív döntésekkel és tiltásokkal építette ki a hatalom a propagandát, hanem piaci, egész pontosan piacnak látszó eszközökkel. Nem volt betiltás és cenzúra, nem börtönöztek be újságírókat, nem öltek meg senkit. Teljesen más eszközökkel dolgozott a Fidesz. A tulajdonszerzés, az állami reklámköltség, a közösségi médiában elköltött milliárdok, az úgynevezett média-ökoszisztéma megszerzése szerepel a palettán. Szépen levezethető, hogy ez mennyire összetett rendszer, de valójában csupa olyan típusú eszközöket használtak, ami átment az Európai Bizottság szűrőjén. Mindez azt is jelenti, hogy az Európai Bizottság nem tett meg mindent azért, hogy a túlhatalom kiépülését megállítsa. Döbbenetes, sokkal szoftabb formában, de ugyanazt sikerült elérni, mint Putyin Oroszországában. Ahol most nyilván nagy a háború támogatottsága. De hasonló mintázatot sikerült elérni Magyarországon is! Nagyon markánsan elmozdult a magyar társadalom az oroszpartiság irányába. Putyinnak szavakat kellett betiltani, meg tizenöt év börtönnel büntetik, ha valaki a háború szót használni meri, vannak betiltott szerkesztőségek is. Ehhez képest a magyar rendszer piacgazdaságának és demokratikus-

nak látszó valami, ám egészen elképesztően hasonló az eredmény, mint Oroszországban. Megmagyarázhatatlan. Szerintem még mindig nem értjük, mi történik velünk pontosan.

P. Szűcs A házigazdának nem illik beleszólni, de kikíváncozik belőlem: kétféle buborékosodás van. Nekem végig ez jár a fejemben. Nagy József hozott példát a hitleri Németországból. Ez a buborék egészen addig tartott, ameddig a Reichstagra ki nem tűzték a vörös zászlót. '56 is buborék volt valóban, a Hősök terén pattant szét '57 május elsején. De látjuk, hogy a világ is buborékosodik. Urbán Ágnes arról beszélt, hogy végül is sok-sok fikflak után ugyanolyan diktatúra körvonalazódik, mint Oroszországban. És ez a mienk mesterterv nélkül, etológiai logikával valósult meg. Egy anekdota jut eszembe. Kollégám, barátom Amerikában él, történetesen a Demokrata Párt környékén ő maga is aktívan részt vett a mozgalomban. Egyszer azt mondta, az hagyján, hogy én nem ismerek republikánusokat, de nem ismerek olyat se, aki ismerne republikánusokat. Nos, azt hiszem, ez az a lélektani pillanat, amikor a közönség is meg tud szólalni.

Váradi Júlia Megrázó élményem volt a szavazatszámolás napján. Nem az rendítette meg, hogy más típusú közegek is léteznek. Az egyik külső kerületbe mentem, egy jól szituált körzetbe szavazatot számlálni, ahol nagyrészt svábok laknak, és az volt az érzésem, hogy olyan emberekkel találkozom, olyan hangulattal, és gyakorlatilag olyan atmoszféra vesz körül 24 órán keresztül, hogy azt hittem, ez nem lehet igaz. Én ilyen

korábban nem találkoztam. Megvettem magam a naivitásom, a tudatlanságom, a felkészületlenségem miatt. Az derült ki, hogy elképesztően keveset tudtam arról, mi van a környezetünkben. Még így is, hogy értelmiséginek, újságírónak és a közzététel foglalkozó embernek nevezhetem magam, tényleg a tudatlanság állapotát éltem át a legmélyebb és legmeggrázóbb módon. Odamentem gyanútlanul a 20K felkérésére, és egy egész napon keresztül azt éreztem, hogy ezek az emberek egy kanál vízben megfojtának. Nem mondtak igazán konkrét dolgokat, éppen csak elejtettek egy-egy olyan megjegyzést, ami egyértelművé tette számomra, hogy nem akarnak elviselni. Egy tanárnő ült mellettem, száz éve tanít azon a vidéken. A férje a polgármester helyettese. Állítólag iszonyatosan sok pénzt szerzett a NER révén, pedig a férj korábban nem volt Fidesz-szavazó. Most viszont már nagyon is NER-pártiak mindketten. Amikor jött a férj a templomból, a tanárnő mondta nekem, hogy na jönnek mindjárt a templomból az emberek, és az nagyszerű lesz. Amikor aztán hosszú sorokban érkezni kezdtek a szavazók, megkérdeztem, hogy ők már a templomból jönnek? Nem, hát ilyen ruhában csak nem mennek az emberek templomba! – mondta végtelenül lekezelően, hogy én miket képzelek! Az igazi veszszőfutás a szavazatszámolás idején kezdődött. Ők azzal bosszulták meg a jelenlétemet, hogy „túlértelmezték” a szabályokat. A szavazatszámoló helyiséget be kell zárni, de ők ezt úgy értelmelték, hogy a WC-ig sem lehetett kimenni. Héttől tizenegyig nem mehettem ki pisilni, mert ha kimentem volna, nem engedtek volna

vissza. És tudtak mire hivatkozni, a törvény nem egyértelmű. Volt még huszonöt másik apropó, amivel verbálisan abuzálni lehetett az ellenzék szavazatszámológóját. Úgy mentem haza, hogy fel sem merült bennem, hogy ebben az országban valaha az ellenzéki gondolkodás győzedelmeskedhet. Bezárult a kör.

Csillag István Próbáljuk áthelyezni ezt a mostani beszélgetést 1968-ba! Magyar hadsereg magyar katonái vonulnak be a baráti Csehszlovákiába. Senkinek nem jutott volna eszébe mindazt elmondani, amit itt hallottunk, hogy milyen buborék, hogy lehet küzdeni, mert ugye az egy azonosított, legfinomabban fogalmazva is autokrata rendszer volt. Mi az a kényszerképzet, ami az elmúlt tíz év összes története után is azt mondatja velünk, hogy amiben élünk, az épp olyan demokratikus berendezkedésű ország, mint, mondjuk Ausztria. Vagy éppen Románia vagy Szlovákia. Tehát ez az első kérdésem, hogy mi ez a kényszerképzet a fejünkben, amihez így ragaszkodunk. A második dolog, amit szeretnék kérdezni, az az, ugye, hogy a demokrácia a pártok versenye. A verseny ismeri a monopolhelyzeteket is a gazdaságban. A monopolhelyzet leküzdése ellen nem csupán az állami szabályozás eszközeivel lehet harcolni, hanem a versenytárs harcol a másik ellen is. Magyarán: az a fajta gondolkodásmód, ami a Fideszt és Orbán Viktort jellemezte, hogy ő nem akar versenyt, de a verseny eszközeivel építi ki a monopolpozícióját, az minden nehézség nélkül akadályozható lett volna azzal, hogy versenyre kelek ezzel a törekvéssel. Az ellenzék párt-

jai körében az elmúlt húsz év során minden további nélkül fölépíthető lett volna. Nem igaz, hogy azokat a médiapozíciókat, amelyeket Orbán Viktor kiépített, ne tudta volna megtartani vagy kiépíteni az ellenzék is. Nem sokról beszélünk, ezek néhány tízmilliós, olykor százmilliós tételek, de a terv hiányzik hozzá. Végül arról szólnék, hogy mikor is vonult fel Putyin az ukrán határra? Biztosan emlékeznek rá. December 17-én adták át a NATO-nak és Amerikának azokat a követeléseket, hogy mi mindent kellene megtenniük. Elhangzott-e egyszer is az a mondat itthon ellenzéki vezető szájából, hogy Orbán Viktort – akár a répát az orosz népmesében – ki kell rángatni Putyin fenekéből ahhoz, hogy egyáltalában el lehessen gondolkodni az európai egységen. Tehát ahelyett, hogy nekiszegezte volna Putyinnak és a Putyin farának az ellenzék Orbán Viktort, tulajdonképpen eljátszották a szépfiút. Február 24-e, a támadás időpontja és április 3-a között hány hét telt el? Nem lehetett volna már február 25-én azt mondani, hogy egy háborús bűnös szövetségesével állunk harcban? Nem hallottunk ilyet.

Vásárhelyi Ez nem igazságos, mert többen elmondták, hogy Orbán Viktor Putyin fenekében van. Inkább az az ijesztő, hogy az ellenzék úgy tapasztalta, jól bevált a taktika, amit a Fidesz alkalmazott a háborúval kapcsolatban. A választások óta nem hallottam megszólalni az ellenzéket a háború ügyében, megy a lapítás, bizonyára azért, mert látják, hogy ha a magyar nép támogatja az oroszokat, akkor ők is megpróbálnak beállni a sorba. Elborzasztó a néma csend, ami az ellenzék részéről érzékelhető.

Szőkéné Kopping Rita Országgyűlési képviselő-jelölt voltam az ellenzék színeiben, úgyhogy kicsit más oldalról látom a témát, mint önök. Engem inkább az döbönt meg, hogy nem tudnak arról, mi zajlik vidéken. Én sem vagyok teljesen tisztában azzal, hogy Kecskeméten kívül a vidéki városokban összességében mi történik, de talán nagyobb rálátásom van, mint önöknek arról, hogy Kecskeméten mi zajlik. Mi nem vagyunk ellenzéki város, de 2019-ben létrehoztunk egy online felületet, a kecsup.hu nevezetű online oldalt. Az ellenzéki pártok megtettek mindent azért, hogy eljusson a hírünk és a hangunk a választópolgárokhoz. Kétségtelen viszont, és nem akarok senkit megsérteni, de vidéken óriási a tudatlanság. Mentünk Kunpeszéren, egy hatszáz lelkes településen a kocsmá elé kirakni egy plakátot. Lekiabáltak engem és mindenféle büdös kurvának elmondtak, hogy háborút akarok. Egyszerűen nem lehetett őket meggyőzni arról, hogy én nem akarok háborút, hiszen két felnőtt fiam van, akit ugyanúgy besorozhatnak, ha rákerül a sor. Elismerem, hogy én is buborékban élek, mert Kunpeszéren nem tudtam szót érteni senkivel. Miközben előtte a választókerületet legalább ötször végigjártuk, vittük a Nyomtass te is újságot, meg vitték mások is, és már várták az emberek az újságokat, mégis oda jutottunk, hogy Kunpeszéren 80-90 százalékban a Fideszre szavaztak. Jelen pillanatban a politikával nehéz eljutni az emberekhez, nagyon nehéz beépülni vidéken. Valami más utat kell találni.

Horváth Gábor Siófokról jöttem a beszélgetésre, egyébként Sopronban születtem és a Fertő tavon tanultam

meg annak idején vitorlázni. Siófokra is a vitorlázás vitt el. Ezt azért mondom el, mert ahhoz szeretnék kapcsolódni, hogy miért nem értik a Balaton környékiek a helyi problémákat, ezzel kínlódom ott huszonvalahány éve. Meghalt egy vitorlás barátunk Balatonfűzfőn, és a temetése úgy zajlott, hogy az urnából a hamvait a fűzfői öbölben meg messzebb, Tihany közelében egy katolikus pap segítségével a Balatonba szórtuk. A hajómon bevittem hat helybeli falusi nénit, rokonok, ismerősök voltak. És ahogy az öböl közepére érünk, elkezdenek csodálkozni, hogy jaj, istenem, hát én még életemben nem láttam a víz felől a Balatont, és milyen csodálatos. És akkor már a hatvanadik évüket betöltötték, tehát teljesen más a Balaton partján élő embereknek a Balaton problémája, mint nekünk, akik oda szórakozni, üdülni járunk. Én sem találom velük a hangot. Ha ebben segítséget kaphatok, hogy mit csináljunk, hogy értsük meg magunkat, nagyon boldog lennék.

Janikovszky János A XII. kerületben lakom. Hargitai Miklós azt mondta, állt a buszmegállóban, és két néni beszélgetett arról, hogy nem küldik a gyerekeit a háborúba. Ennek ellenére a XII. kerületet megnyerte a szerintem nyeretlen, totálisan ismeretlen ellenzéki Miklós, akinek a plakátjait teleragasztották a fideszesek azzal a szöveggel, hogy Kamu Miki. A Királyhágó térről fölmentem a lakóhelyemre, 162 darab Fürjes Balázs-plakát volt ezen az útvonalon és mindössze tizenegy darab Miki. Lementem, és végigszámoltam a plakátokat Zugligetig. További 150 Fürjes volt ott. Összesen csak ezen

a szakaszon 312 darab fideszes plakátot láttam. Ennek ellenére nyert Kamu Miki (Hajnal Miklós, a Momentum politikusa – a Szerk.), aki szerintem csont ismeretlen ember volt. Ez volt számomra a budapesti csoda. De attól tartok, pár év múlva már nem lesz budapesti csoda, mert elsőpri Budapestet is az, ami most elsöpörte az egész országot.

P. Szűcs A versenyre gondoltam közben, mert többen megemlítették. Valamikor régen a pártok versenyben voltak, és nemcsak pártok voltak, hanem a pártoknak voltak holdudvarai is, és ezek egymás mellett versenyeztek. Olyannyira, hogy akármilyen hihetetlen, az általam szerkesztett folyóiratban, amely elég egyértelmű karakterű, szerepelt Kővér László, Orbán Viktor, Bayer Zsolt is. Előtte Tellér Gyula, Matolcsy György, Rogán Antal. Jó kemény interjúk készültek velük, és részt vettek a Fapados Szalon beszélgetésein is. Na most az történt, hogy ez elmúlt tizenvalahány évben az alagutat két oldalról fúrják, mert nemcsak ők nem jönnek, hát az természetes, hogy nem is jönnének, hanem a másik oldalról sem, mert elfintorítjuk az arcunkat, és azt mondjuk, nem értenék meg, hogyha történetesen ne adj' isten, valaki mégis eljönne. Tehát a buborék ilyen értelemben kőkemény. De azért az optimizmusom alapja mégiscsak az, amit Csillag István kérdezett: mi az az ellenállhatatlan kényszer, hogy egyáltalán megkérdezzük, miért van ez? Merthogy harminc évvel ezelőtt nem így volt, és akkor még volt valamiféle verseny. Ami tehát kimondatja velünk a buborékozást, bizonyára a fantomfájdalom. Köszönöm szépen, hogy itt voltatok.

Trianon és a magyar baloldal

Nagy visszhangot váltott ki, amikor a nemcsak politikus, de az ideológus és olykor a történetfilozófus szerepében is előszeretettel megszólaló Orbán Viktor kijelentette a 2005-ös tusnádfürdői világmegfejtésében – bő fél évvel a kettős állampolgárságról szóló 2004. december 5-i népszavazás kudarca után, amelyen az MSZP és az SZDSZ sikerrel kampányolt a „nem” szavazatok leadásuk mellett –, hogy a baloldal, amikor csak tehet, „rárontott a saját nemzetére”, és az akkori balliberális kormánypártokat „nemzeti fordulatra” sürgette.¹ 2010-ben azonban a szocialisták már hiába szavazták meg a kettős állampolgárságról szóló kezdeményezést – a korábbi kormányfői álláspontjához ragaszkodó Gyurcsány Ferenc, továbbá Szanyi Tibor és Molnár Csaba kivételével² –, a Fidesz politikusai és publicistái azóta is szüntelenül nemzetellenességgel vádolják a baloldalt.

A 2022-es választást Orbán Viktor és nyomában a fideszes politikusok és véleményformálók elsőprő sikerrel keretezték a magyar érdekeket követő, szuverenista, kormánypárti „nemzeti blokk” és a magyar történelem örök bűnbakját, a „külföldet” (alias „Brüsszelt”) kiszolgáló „globalista

ellenzék” küzdelmeként.³ Nem az a kérdés, hogy igaz-e ez az aszimmetrikus ellenfogalmakkal⁴ történő szembeállítás – alapvetően hamis, de ezen túl még tényszerűen hazug is –, hanem az, hogy miért hihető a magyar választópolgárok döntő többségének. Áttekintésemben a Trianonhoz⁵ való viszonyon keresztül, azt tükörként használva a magyar baloldal nemzeti kérdéssről vallott 1920 és 1990 közti álláspontjait mutatom be, hogy talán tisztábban lássuk, mi az eredettörténete a „nemzetellenességgel” kapcsolatos, máig visszatérő vádaknak.⁶

³ Például: Békés Márton: *Nemzeti blokk. A Nemzeti Együttműködés Rendszere*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2022.

⁴ Az aszimmetrikus ellenfogalmak használata során az elhatároló és kizáró „mi-ők” csoportképzés a közösséggel szemben álló „idegenek” olyan megnevezésével történik, amely csak megszólítja őket, de nem ismeri el, például aligha van ma olyan ellenzéki politikus, aki vállalná a „globalista” – nemhogy a „nemzetellenes” – megjelölést. Lásd: Reinhart Koselleck: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest, Jószyöveg, 1997, 5–6.

⁵ L. Nagy Zsuzsához hasonlóan Trianont szimbólumként, az 1920-ban megkötött békeszerződésnél jóval szélesebb értelemben kezelem: „Trianon maga a történelem, Magyarország s a térség történelme tette s teszi élővé, egyidejűleg s koronként nem kis mértékben megváltoztatva a hozzákapcsolódó tartalmat, aminek következtében időről időre más és más elemek kerülnek benne előtérbe. Így a továbbiakban a Trianon-fogalmat csupán az egyszerűség kedvéért használom, mivel mögötte távolról sem csak az 1920-as békeszerződés húzódott s húzódik meg.” (L. Nagy Zsuzsa: Trianon a magyar társadalom tudatában [1987]. In: *Trianon*. Szerk.: Zeidler Miklós. Budapest, Osiris, 2003, 828.)

⁶ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösz-

¹ Orbán vihart kavart a határon túlról. A Fidesz elnöke Tusnádfürdőn kijelentette: a baloldal rárontott nemzetére. *Népszabadság*, 2005. július 5., 1.

² Történelmet írt az Országgyűlés. Törvény a kettős állampolgárságról: Gyurcsány Ferenc nemmel szavazott, Vona elkésett. *Magyar Nemzet*, 2010. május 27., 2.

A szociáldemokraták a Horthy-korban

Az 1920-as trianoni döntés a magyarországi nyilvánosságban akkora elutasítással találkozott, hogy a Horthy-korban nem működhetett a magyarországi közéletben olyan politikai párt, amelyik ne ítélte volna el a trianoni békét. Trianon elutasítása tehát akkor is politikai kényszere lett volna a magyarországi baloldali politikusoknak, ha egyébként valóban közömbösek lettek volna a nemzeti kérdés iránt, ahogy azt politikai ellenfeleik róluk igaztalanul állították. Ehhez járult még a „Csonka-Magyarország” „gazdasági életképtelenségének” utóbb be nem igazolódó képzete is, amelyet a baloldali politikusok is osztottak. A „gazdasági életképtelenséggel” mint a várható területelcsonkítás elleni érveléssel már az 1919-es Tanácsköztársaság vezetői is éltek.⁷

A Horthy-rendszer legális ellenzékéként működő szociáldemokraták és a liberális ellenzék legfőbb elvi

kifogása az volt a trianoni döntés ellen, hogy az nem alkalmazta a nemzeti önrendelkezés elvét. A baloldali ellenzék is revíziót szeretett volna, de csak korlátozott határrevidálást akart, vagyis szemben állt a Horthy-rendszer „Mindent vissza!” revíziós jelszavával. A történelmi Magyarország integer revíziójának követelését lehetetlennek és károsnak tartották a szociáldemokraták, ehelyett a határok etnikai alapú, békés revízióját követelték, amelynek lehetőségét – miképp majd látjuk, Jászi Oszkárhoz hasonlóan – Magyarország demokratizálásától tették függővé. A baloldali ellenzék azzal érvelt, hogy egy demokratikus, nyugatos, a szomszédjaival jó viszonyra törekvő Magyarország könnyebben érvényesítheti érdekeit a nemzetközi szinten. Ugyanakkor 1933 után figyelmeztetett annak a politikának a veszélyeire, amely a hitleri Németországgal kötött szövetségtől várta a revíziót.⁸

A szociáldemokraták azonban nem tudtak teljesen következetesek maradni az álláspontjukhoz. Az etnikai revízió követelése ahhoz vezetett, hogy az etnikai elvet figyelembe vevő 1938-as első bécsi döntést annak ellenére is üdvözlötték, hogy azt Hitler „ajándékaként” kapta meg Magyarországot, a *Népszava* például címlapon kiáltotta világgá öles betűkkel, hogy „Egymilliószázezer lakosú területet kapunk vissza”. A szociáldemokraták ugyanakkor sajátos érveléssel indokolták az első bécsi döntés helyeslését: „Csehszlovákiával konfliktusunk elintéződött és így most már nincs akadály a

töndíj támogatásával készült. – Egy rövid verziója a CEU Bibó István Szabadegyetemén hangzott el előadásként a *Száz év múltán: Trianon* című kurzuson. Az összefoglalásban – az 1919-es Tanácsköztársaság emlékeztével kapcsolatos saját kutatás kivételével – alapvetően az Ablonczy Balázstól, Bárdi Nándortól és Földes Györgytől tanultakra, illetve a szakirodalomra támaszkodtam.

⁷ Például Kun Béla: „Amikor az imperializmus rávetette magát a leverett burzsoá Magyarországra, ugyanakkor elvette élelmezési területünket. Elvette a megélhetés lehetőségét, elvágta azt a lehetőséget, hogy a proletariátus önálló gazdasági életre rendezkedjék be.” (Kun Béla: *Beszéd a Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács Városi Színházban tartott ünnepi ülésén, 1919. június 7.* In: *Uő: A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások.* Budapest, Kossuth, 1958, 216.) – A proletárdiktatúra külpolitikájáról lásd: Romsics Gergely: *Külpolitikai gondolkodás a Magyarországi Tanácsköztársaságban. Sic Itur ad Astra* 70. (2020), 31–104.

⁸ Lásd: Kende János: *Az MSZDP és Trianon.* História, 1990/3., 26–28.

nak, hogy jószomszédi viszonyba kerülünk ezzel az országgal.” Az „országgyarapításnak” köszönhetően átmenetileg még a szociáldemokraták is csatlakoztak a Horthy-kultusz építéséhez.⁹ Az 1868-ban született kormányzót a hetvenedik születésnapján köszöntötték a *Népszavában*, és az első bécsi döntés után a „nemzet vezérének”, a „szebb jövő letéteményesének” nevezték, akit a „nemzet egésze követ”.¹⁰ Mi több, a rövid távon sikeresnek tűnő – de már nem is annyira hosszú távon Magyarország második világháborús katasztrófájához vezető – revíziós politikának¹¹ köszönhetően a „nemzetmentő” jelző is felbukkant a *Népszavában*. Ennek használatával a szociáldemokraták szembefordultak az 1918–1919-es forradalmak örökségével, hiszen Horthy éppen az ellenforradalmi fellépésével érdemelte ki a „nemzetmentő” jelzőt kultuszának korai építőitől, akik Trianonért a baloldali politikusokat hibáztatták, elsősorban Károlyi Mihályt – másodsorban Jászi Oszkárt és harmadsorban Kun Bélát – téve bűnbakká.¹²

⁹ Ahogy Reisinger Ferenc szociáldemokrata képviselő felkiáltott a parlamentben: „Én, a szocialista, már eljutottam odáig, hogy éljen Horthy Miklós.” Lásd: Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz, 1919–1944*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016, 167.

¹⁰ Uo. 343.

¹¹ Bár ahogy Ránki György rámutatott, a „teljesen magyarellenes területi rendezés” után a revíziós politika kényszerpályáján mozgott a magyar politikai elit, de messze nem minden mozgáster nélkül. Lásd: Ránki György: A vonakodó csatlós – vagy az utolsó csatlós? A német–magyar kapcsolatok néhány problémája, 1933–1944. In: Uő: *Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1983, 475–524.

¹² Lásd: Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaem-*

Az októbrista emigráció – Károlyi Mihály, Jászi Oszkár és a polgári radikálisok

A Károlyi Mihály híveiből álló, az 1918-as őszirozsás forradalommal rövid időre kormánypozícióba kerülő októbrista emigráció szintén elítélte a trianoni döntést. Az októbristák álláspontját alapvetően a „dunai patrióta”, „a Duna-medence összes szenvedő népével” együtt érző Jászi Oszkár alakította ki, aki számára nem létezett „elszigetelt magyar probléma”.¹³ Jásziék az igazságtalan trianoni rendezés meghaladását nem az etnikai revízióban, hanem a dunai népek összefogásában, a közép-európai államok „dunai konföderációjának” létrehozásában látták.¹⁴

A dualizmus kori Magyarországot kritizáló Jászi már az első világháború előtt a nemzetiségi kérdést látta az ország legfontosabb problémájának, ezért is tette meg azt a magyarországi demokrácia „archimédesi pontjának”.¹⁵ A nem-

lékezés-irodalmában. Budapest, Napvilág, 2019, 107–116.

¹³ Egy másik közép-európai hazafi, a CEU egyik alapítója, Hanák Péter idézi Jászi Oszkár 1928-as vallomását: „Már a háború előtt is, de utána még jobban eltávolodtam a régi, európai jellegű lokálpatriotizmustól. Jelenleg nem létezik számomra külön, elszigetelt magyar probléma, s bár lojalitásom a magyar népe iránt töretlen maradt, ugyanolyan együttérzéssel fordulok a Duna-medence összes szenvedő népe felé.” (Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Budapest, Magvető, 1985, 146.) – Hanák Péter Közép-Európa-kultuszáról: Csunderlik Péter: Hanák Péter közép-európai utópiája. *Mozgó Világ*, 2022/2., 73–80.

¹⁴ Jászi Oszkár Trianonnal, a dunai térség nemzetiségi ellentéteivel és azok elképzelt rendezésével kapcsolatos nézeteit összegzi: Richly Gábor–Ablonczy Balázs: Jászi Oszkár. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Tanulmányok*. Szerk.: Romics Ignác. Budapest, Osiris, 1998, 134–155.

¹⁵ Lásd a Galilei Körben elhangzott *A nemzeti-*

zetiségi kérdés vizsgálatában is új szemléletet hozott. A korábbi szakértők – például Grünwald Béla – a nemzetiségi problémában egy magyarosítási kihívást láttak: arra a kérdésre keresték a választ, hogy miként lehetne a magyar etnikum döntő fölényét megteremteni, hogy a történelmi Magyarország megmaradjon. Jászi azonban nem a múlt, hanem a jövő felől tekintett a nemzetiségi kérdésre Marxizáló alaptézise az volt, hogy az uralkodó osztály az osztályellentéteket etnikai ellentétté fordítja, és úgy őrzi meg a hatalmát, hogy a népeket egymás ellen uszítva eltereli a figyelmet a szegények kizsákmányolásáról. Ezért Jászi azt az álláspontot képviselte, hogy a magyar demokratikus erőeknek ki kell egyezniük a nemzetiségi elitekkel, hogy a választásokon egyeshessék erejüket a magyar, román, szlovák és a többi demokraták. Jászi nemzeti kérdésben elfoglalt, perspektívaváltó álláspontjának jelentőségét nem lehet túlbecsülni, hiszen azt a polgári radikális értelmiségiek „megfellebbezhetetlen igazságként” kezelték, és maga Jászi is úgy vélte, hogy politikai céljai közül a legfontosabb „a Dunai-völgyi népek megbékélésének elősegítése”.¹⁶

Még nem fejeződött be az első világháború, amikor Jászi már tételesen kifejtette *A Monarchia jövője*

– *A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* című 1918-ban megjelent művében, hogy egyedül egy demokratikus államszövetség képes megoldani a dunai népek problémáit. Bár Jászi még ebben a művében se számolt le a történelmi Magyarország eszméjével, mivel a nemzetiségi autonómiák megadásával egyben tarthatónak vélte, és teljes egészében vitte volna bele egy dunai konföderációba.¹⁷ Jászi a minden gazdasági vám és szellemi korlát eltörlésében hívó szabadgondolkodóként úgy vélte, hogy az európai politikai fejlődés egy európai unió, az „Európai Egyesült Államok” létrejötte felé halad, a „Dunai Egyesült Államok” létrehozása ebbe az integrációs folyamatba illeszkedett volna.

Jászi a demokratikus dunai konföderáció eszméjét állította szembe a Horthy-rendszer revíziós politikájával. Jászi és az ő nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézeteit magáévá tevő Károlyi Mihály¹⁸ meggyőződése volt, hogy a revizionista szövegeket hangoztató, a „reváns eszméjén felépülő” Horthy-rezsim a dunatáji ellentétek békés rendezésének legfőbb akadálya. Az ellenforradalmi rendszer bukását a közép-európai béke elengedhetetlen előfeltételének tartották. Ahogy belgrádi látogatása után Károlyi Mihály kifejtette: „Mindig az volt a meggyőződésem, és ez ma szilárdabb, mint valaha, hogy

ségi kérdés és Magyarország jövője című 1911-es előadást, amelyben Jászi kifejtette, hogy a nemzetiségi kérdést több évszázados időtávlatában, nemcsak politikai, de gazdasági, társadalmi és kulturális kontextusában szükséges vizsgálni. (Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője*. In: *Jászi Oszkár publicisztikája*. Szerk.: Litván György–Varga F. János. Budapest, Magvető, 1982, 153.).

¹⁶ Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007, 179.

¹⁷ A műnek a rendszerváltás időszakában megjelent reprintje: Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője, A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, Maecenas Kiadó, 1988.

¹⁸ Ahogy Károlyi Mihály megfogalmazta: „Én a nemzetiségi kérdésben az ő álláspontjára jutottam, ő a békekérdésben az enyémre.” Idézi: Litván György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris, 2003, 117.

*Magyarországnak Jugoszláviához és általában az utódállamokhoz való közeledése nemcsak szükséges, hanem a közeledés meg nem történnének egyenesen katasztrofális következményekkel kell járnia. Az igaz, hogy addig, amíg Horthy uralkodik Magyarországon, evvel az országgal való együttműködés ki van zárva.*¹⁹

A Horthy-rendszert a nagyhatalmak, illetve a kisantant politikai és gazdasági nyomásával kívánták megbuktatni, az októbrista emigránsok ezért fordultak a nyugati közvéleményhez. A legjelentősebb „árulkodó” felhívást Károlyi Mihály, Hock János, Jászi Oszkár, Linder Béla és Szende Pál jegyezték „A világ demokratikus és pacifista közvéleményéhez” címmel 1922-ben, amelyben leszögezték: „Nem lehet addig béke és nyugalom a Duna medencéjében – így Európában sem –, amíg egy demokratizált Magyarország nem nyújt testvérséget a környező népeknek, melyeket egy geográfiai helyzet, történelmi múlt, gazdasági munkamegosztás egy bensőséges sorsközösségre utal. Demokratikus népszövetség vagy a meg-megújuló revánsháborúk szakadatlan sora: így van beírva a sors könyvébe!”²⁰

De problémát jelentett, hogy még a nyugatos, polgári demokratikus Csehszlovákiában is súlyosan megsértették a magyarok kisebbségi jogait. Emiatt azok a hazai ellenzéki

csoportok, amelyek Jászi nyomán a dunai államok együttműködését szorgalmazták, súlyos belső konfliktusba kerültek, hiszen a magyarellenes politikát folytató csehszlovák kormánnyal kellett volna együttműködniük. (Amit a baloldali emigráció nem egy tagja sajnos megtett.) Ezért nem is véletlenül használtam az októbristák kiáltványára az „árulkodás” kifejezést: még a baloldalon is akadtak, mint például a Károlyi Mihály szenvedélyes hívének számító Illyés Gyula, akik elbizonytalanodtak, hogy valóban az „árulkodás-e” a legmegfelelőbb módszer, és nem kontraproduktív-e.²¹ Hiszen a magyarországi események bírálata a külföld előtt alkalmas volt arra, hogy a jobboldali propaganda alátámassza vele a „hazaárulás” vádját, és ezzel a baloldalt diszkreditálja. Az ezzel kapcsolatos vitákat és álláspontokat Litván György foglalta össze a „Hazaárulás-e a hazára »árulkodni«?” című tanulmányában.²² Jászi például a következőt válaszolta Rupert Rezső 1922-es kritikájára, amely szerint a külföld előtt minden testvérharcnak el kell múlnia: „Tehát újra kitört a rágalmak és a szitkozódások áradata ellenünk. Természetesen újra a hazát árultuk, miként annyiszor a múltban... Hiába, erről a dúsan jövedelmező üzletről nem tudunk leszokni mi, hazaáruló gonosztevők. [...] Itt az ideje [...] hogy végleg szakítsunk a nemzeti elzárkózás és titkolózás

¹⁹ Magyarország és az utódállamok viszonyáról, 1922. február 15. In: *Károlyi Mihály válogatott írásai, 1920–1946. I. kötet*. Szerk.: Kiss Szilvia. Budapest, Gondolat, 1964, 44.

²⁰ Károlyi Mihály–Hock János–Jászi Oszkár–Linder Béla–Szende Pál: A világ demokratikus és pacifista közvéleményéhez, 1922. március 19. In: *Károlyi Mihály válogatott írásai, 1920–1946. I. kötet*, i. m. 49.

²¹ Illyés Gyula: *Beatrice apródjai*. Budapest, Szépirodalmi, 1979, 271–272.

²² Litván György: Hazaárulás-e a hazára „árulkodni”? In: Litván György: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történelmi tanulmányok*. Szerk.: Gyurgyák János. Budapest, Osiris, 2008, 192–213.

politikájával. Minden nemzeti belügy a nemzetközi közvéleményre is tartozik. Minden hazugság, szépítgetés, elferdítés ezerszeresen megbosszulja magát. S különösen végleg szakítanunk kell azzal a feudális tannal, hogy a magyar a magyarhoz szükségképpen közelebb áll, mint a magyar valamely külföldihez.”²³ Hiszen bármely művelt, humanista magyarhoz közelebb áll Anatole France, mint Héjjas Iván.

Bár Jászi biztos volt a Horthy-rendszer közelgő összeomlásában, helyzetértékelése tévesnek bizonyult. Csakhamar az annyira idealizált, „nyugatos”, „demokrata” Csehszlovákiához fűzött reményeivel is leszámolt, és az aktív politikálással felhagyva az USA-ban, az Ohio állambeli Oberlin College-ban vállalt professzori állást. A már az USA-ban megjelent *A Habsburg-monarchia felbomlása* című 1929-es könyvében kemény bírálatát adta az utódállamok politikusainak, amiért sovinszta politikájukkal a Monarchia Magyarországának erőltetett asszimilációt szorgalmazó politikusait követték:

„Az újonnan létrehozott államokat ugyanazok a veszélyek fenyegetik, mint a volt Habsburg-monarchiát: a túlcentralizálás és a mesterséges asszimiláció rendszere. A helyi, etnikai, kulturális és gyakran vallási különbségeknek nincsenek megfelelő alkotmányos levezető csatornái, míg az új uralkodó nemzetek helyenként ugyanazokat a politikai és kulturális módszereket alkalmazzák, amelyekkel a háború előtt a

németek, magyarok és a lengyelek próbálták megtartani hegemoniájukat az alávetett népek rovására. A mesterséges asszimiláció régi politikája terén tett új kísérleteknek az elemzése nem tartozik könyvünk témájához. Elég itt annyit mondani, hogy néhány győztes nép nem tanult a Habsburg-birodalom tragikus sorsából, és a régi módszereknek nagy része tovább él mind az oktatás, mind pedig a közigazgatás terén. Néhol a nacionalista láz legkirívóbb túlzásai mérgezik a légkört.”²⁴

A második világháború után Jászi még sötétebbnek látta a helyzetet. Lesújtó véleménye volt az egyes etnikumok kollektív bűnössé tételéről, a kitelepítésekről és a trianoni döntést bebetonozó 1947-es párizsi békeszerződést követően már lehetetlennek tartotta a dunai népek megbékélését. A müncheni *Látóhatárban* megjelentetett *Miért nem sikerült a Dunavölgyi federációt megalkotni* című 1953-as írásában már úgy vélte: „Nyilvánvaló, hogy az összetört Magyarország az utolsó lehetőség volt, melyből egy életképes federáció kiindulhatott volna. A környező diadalmas kis államok nem federációra gondoltak, hanem minden lehető előny kipróbálására, katonai, gazdasági és presztízs pozícióik gyarapítására.”²⁵

²³ Jászi Oszkár: Rupert Rezső elmélete. In: *Jászi Oszkár publicisztikája*, i. m., 399., 401–402.

²⁴ Jászi Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat, Budapest, 1983, 559. – Jászi alapkívételének jelentőségéről a Habsburg Birodalom felbomlásának recepciótörténetében: Robert J. Evans: Remembering the Fall of the Habsburg Monarchy One Hundred Years On: Three Master Interpretations. *Austrian History Yearbook* 51. (2020), 273–274.

²⁵ Jászi Oszkár: *Miért nem sikerült a Dunavölgyi federációt megalkotni. Látóhatár*, 1953/1., 15.

A kommunista álláspont 1945 előtt

Bár Mályusz Elemér azt állította *A vörös emigráció* című 1931-ben megjelent hírhedt művében, hogy a magyar kommunisták érzéketlenek voltak a trianoni területconkítás iránt, ez azonban nem igaz.²⁶ Lenin nyomán „imperialista rablóbékének” tartották a trianoni békeszerződést, és bár internacionalisták voltak, nemegyszer kifejezetten nacionalista retorikával igyekeztek mozgósítani a Horthy-rendszer ellen, emlékeztetve arra, hogy a csehszlovákok és a románok ellen a Vörös Hadsereg harcolt, nem Horthy Miklós Nemzeti Hadserege.²⁷ A kommunisták perspektívája abban különbözött más, mérsékeltebb baloldali irányzatokétól, hogy sokszor nem Magyarország, hanem Szovjet-Oroszország (majd a Szovjetunió) szempontjából nézték a közép-európai fejleményeket, például a várható világforradalom szempontjából értékelték azokat.²⁸

²⁶ Mályusz Elemér hírhedt művéről és annak helyéről a Horthy-kori ellenforradalmi propagandában: Csunderlik Péter: *A „vörös emigráció”. A bécsi magyar emigránsok ábrázolása a Horthy-kori ellenforradalmi propagandában.* In: *József Attila, Bécs és a századelő művésze.* Szerk.: Gintli Tibor–Pesti Brigitta–Tverdota György–Veres András. Budapest, L'Harmattan, 2020, 251–262.

²⁷ Már a Tanácsköztársaság idején kiadtak nacionalista retorikát használó, a „román bojárok” és a „cseh burzsoák” ellen mozgósító propagandakiadványokat, amelyekkel az internationalista retorikára kevésbé nyitottnak tartott, elsősorban vidéki lakosságot szólították meg. Lásd: Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019, 198–206.

²⁸ Romsics Gergely is ezzel magyarázza, hogy miért nem tárgyalja a kommunista politikusok memóárjait az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáról szóló két világháború közti visszaemlékezés-irodalmat elemző monográ-

Ez különösen a kezdeti időszakot, az 1920-as évek elejét jellemezte, amikor a kommunisták biztos voltak benne, hogy a hamarosan bekövetkező világforradalom miatt a határoknak csak átmeneti jelentőségük van. Ebből a szempontból tanulságosak Révai Józsefnek a bécsi *Proletárban* 1920-ban megjelent cikkei, amelyekben a szovjetellenes közép-európai összefogást lehetetlenné tevő nemzeti ellentétekről írt.²⁹

Az 1920-as évek közepére azonban már megnőtt a kommunisták számára a nemzeti kérdés jelentősége. A nemzeti kérdés felértékelődését a Kommunista Internacionálé V. kongresszusának döntése határozta meg: eszerint a kommunista pártoknak a magyar kisebbségek elszakadási jogáért is harcolniuk kellett. Ennek következménye az etnikai revízió követelése lett a nemzeti önrendelkezés alapján. 1925-ben Révai már azt írta az *Új Márciusban*: „a magyar nemzeti kérdés [...] a magyarországi osztályok ideológiájában és politikájában fontos szerepet játszó kérdés, amellyel szemben a munkásság,

fiájában: „Nem az új Magyarország megszületésének körülményei érdekelték őket, hanem szinte kizárólag saját forradalmi kísérletük sorsa.” Lásd: Romsics Gergely: *Mitosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékiratirodalmában.* Budapest, L'Harmattan, 2004, 62.

²⁹ Révai Józsefnek a mindenkori aktuálpolitikai helyzettől és a változó pártirányváltóktól függő változatos nézeteit összegzi: Szesztay Ádám: Révai József. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953*, i. m., 221–235. – Révai József 1930-as évekbeli koncepcióváltásait, műtszemléletének alakulását alaposan elemzi: Lackó Miklós: Révai-problémák. Írások az 1931–1934 közötti börtön évekből. In: *Uő: Válságok-választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról.* Budapest, Gondolat, 1975, 194–297.

mint az összes dolgozók vezetésére készülő osztály nem maradhat közömbös”.³⁰ És azzal támadta a Horthy-rendszer politikai elitjét, hogy „a területi integritás jelszavát bőbőlvölve összeállt a Magyarországot szétدارaboló imperializmussal”.³¹ A magyar nagybúrzoáziát pedig azért ítélte el, mert tőkeérdeke miatt elfogadta az utódállamokkal való „békés együttélést”. Révai 1925-ös cikkének üzenete az volt, hogy a magyar nemzeti ügy egyetlen képviselője a kommunista párt: „Csak a magyar munkásság folytathat igazi, nemzeti külpolitikát.”³²

Az 1925-ös Révai-cikkben megfogalmazott üzenetet illegális kiadványokban is népszerűsítette a Kommunisták Magyarországi Pártja, erre példa a Budapesten megjelentetett *Adalékok a trianoni rablóbéke megszületéséhez* című füzet, amely a trianoni békeszerződés aláírása miatt támadta a Horthy-rendszert: „A magyar tanácsköztársaság elsőrendű, a szociális felszabadítással egyenrangú feladatának tekintette az imperialista hódítókkal szembeni ellenállás megszervezését, az idegen elnyomás elleni szabadságharcot. A tanács hatalom létrejövetelét a dolgozóknak az osztályuralom lerázására törő akarata és az antant nemzetnyomorító parancsa, a Vix-jegyzék elleni harcra szánt felháborodás együttesen váltották ki. A tanácsköztársaság vezeterei mindenkor kiemelték és soha szem elől nem tévesztették a magyar dolgozók uralmának ezt a kettős történelmi

feladatát. A magyar munkások és parasztok forradalmi diktatúrája mindvégig a szociális és nemzeti felszabadítás célkitűzésének harcosa maradt.”³³ Ugyanakkor a kiadvány hangsúlyozta az ellenforradalmi csoportok szerepét az antant ellen harcoló Tanácsköztársaság megbuktatásában: „A magyar ellenforradalmi emigráció irányító vezeterei aktív segítettek a román hadműveletek sikerét és az imperialista hódítás elleni védekezés letörését. Itt és minden más tevékenységükben is segítőtársai, úttaposói voltak a Trianonban létrejött békeparancs létrejöhetségének.”³⁴

Az 1930-as évek második felére, a hitleri Németország fenyegetése miatt azonban a szovjet vezetésben felmerült egy közép-európai németellenes szövetség támogatása, akár a magyar kisebbségek rovására is, így a nemzeti önrendelkezés ügyének képviselője és az etnikai határrevízió követelése háttérbe szorult. Révai *A magyar külpolitika válsága* című, 1937-es cikkében már föltétlenül csehszlovák–magyar barátságot szorgalmazott az antifasiszta népfrontpolitika jegyében: „a magyar kisebbségek védelme nem lehet feltétele a magyar-csehszlovák közeledésnek. Az elszakadás Hitlertől, a közeledés Csehszlovákiához, a háború helyett a béke politikája *föltétlenül* érdeke a magyar népnek. Ezt kívánja az ország függetlenségének a megvédése is. Magyarországnak szüksége van hadseregére, hogy meg tudja védeni magát azok ellen, akik önállóságát,

³⁰ Idézi: Szesztay Ádám: Révai József, i. m., 222. – Kiemelés Révai József eredeti cikkében – Cs. P.

³¹ Uo. 223.

³² Uo. 223.

³³ *Adalékok a trianoni rablóbéke megszületéséhez*. Budapest, kiadja a Kommunisták Magyarországi Pártja (a Kommunista Internacionálé szekciója), [é. n.], 1.

³⁴ Uo. 6.

függetlenségét fenyegetik. Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia nem fenyegetik ma a magyar függetlenséget.”³⁵

A Trianon-diskurzus

1945 és 1956 között

A Magyar Kommunista Párt részvételével 1944 decemberében megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front nyilatkozatában kinyilvánította, hogy le kell számolni a „magyar imperialista rögeszmével”, „Nagy-Magyarország reakciós ábrándjával”, és ehelyett: „Jószomszédi viszonyt és őszinte együttműködést kell teremteni az összes környező országokkal.”³⁶ A kommunista álláspontot Révai Józsefnek *A magyar demokrácia nemzeti jellege* című 1945-ös brosúrája összegezte, amelyben már kész tényként beszélt a trianoni határok helyreállításáról:

„Újra trianoni Magyarország vagyunk. Ez minden magyarnak fáj. Nincs olyan magyar, akinek jól esne, hogy Nagyvárad Romániához tartozik. Nincs olyan magyar, aki ne sajgó szívvel gondolna arra, hogy Kolozsvár Románia egyik tartományának fővárosa. [...] De vajon miért vesztettük el a háborút és miért állunk itt megint a trianoni határokkal? [...] A hiba először is azzal kezdődött, hogy a magyar reakció valamennyi kormánya Hitler segítségével vélte visszaszerezhetőnek a Trianonnal elvesztett területeket. Pedig volt itt Magyarországon párt,

tisztelt hölgyeim és uraim, amely 1938-tól kezdve kibeszélte a lelkét, figyelmeztette az illetékeseket, hogy ez a számítás nemcsak homokra épül, hanem újra Magyarország vesztét fogja okozni.”³⁷

Révai ugyanakkor 1945 szeptemberében kiállt a csehszlovákiai magyarok tervezett kitelepítése ellen: „A mi álláspontunk az, és ezt ország-világ előtt hirdetjük, hogy a magyarokat nem lehet egy kategóriába vonni a németekkel, hogy Horthy Magyarországnak a bűneiért nem szabad a csallóközi magyar parasztnak és a magyar demokráciának lakolnia. [...] Háborúba léptünk Hitler oldalán. Ennek ellenére mi, kommunisták, azon törtük a fejünket, hogy miként szerezhetünk a különféle bécsi döntések helyett új jogcímeket a magyar területekre [...] Nem akartuk, hogy a béketárgyalásokon fejünkre olvassák majd a győztes hatalmak, hogy mindez nem a tietek, hogy mindezt Hitlertől kaptátok, vele együtt raboltátok [...] Szakítsunk Hitlerrel, és a bécsi döntések talmi jogcíme helyett valódi jogcímünk lesz a magyar területek megtartására [...] Minden magyar lakjon a magyar állam keretében [...], igenis szó lehetett volna arról, hogy megvalósítsuk ezt a kossuthi koncepciót, a magyar nemzeti állam koncepcióját [...] De a politikában nem az érzelem, hanem az ész kormányoz. Az ész pedig azt diktálja most nekünk, hogy minden erőnket a határokon túl maradt magyar kisebbségekkel való kulturális, szellemi és gazdasági kapcsolatok kiépí-

³⁵ Révai József: A magyar külpolitika válsága (Kisebbségvédelem és fegyverkezés). In: *Új: Válogatott történelmi írások*. Szerk.: F. Majlát Augusztá. Budapest, Kossuth, 1966, 219.

³⁶ Romsics Ignác: Illúziók és csalódások. Magyar békecélok és azok kudarca, 1945–1947. *História*, 2007/5–6., 23.

³⁷ Révai *A magyar demokrácia nemzeti jellege* című füzetéből idéz: Szesztay Ádám: Révai József, i. m., 225–226.

tésére, fenntartására és erősítésére összpontosítsuk. Ezzel segítünk legjobban az Erdélyben, a Szlovákiában élő magyarokon.”³⁸

Majd 1946 novemberében Révai határozottan tiltakozott a *Szabad Nép*ben a csehszlovákiai magyarok üldözése miatt: „Csehszlovákia úgy bánik a területén élő több mint 600 000 magyarral, hogy abba önértetes, demokratikus nemzet sosem nyugodhatik bele.”³⁹

De onnan, hogy 1948-ban Csehszlovákiában is megszerezte a hatalmat a kommunista párt, eltűnt a csehszlovák politika bírálata: a közép-európai térség szovjetizálása fordulópont Trianon magyarországi baloldali recepciójában. A Dunamedence megbékélésének egyetlen lehetséges módját innentől a „proletár internacionalizmusban” látták, amely természetesen kizárta a szomszédos országokkal felvállalható komolyabb konfliktusokat. „Trianon” tabu lett egészen az 1960-as évek második feléig. A tabusításra a legjobb példa, hogy József Attila „Nem! Nem! Soha!” című fiatalkori irredenta versét kihagyták a költő gyűjteményes köteteiből.

Különösen kényes kérdés volt annak feszegetése, hogy az 1947-es párizsi béke nemhogy megismételte a trianonit, de még súlyosabb volt is annál (három falu további elcsatolása, a kisebbségvédelmi rendelkezések elmaradása), azonban ezt a békeszerződést aláírta a Szovjetunió. A Szovjetunió szerepét például

Kassai Géza *Trianon és Párizs* című 1959-es füzeté mentegette: „Sokan megfedkeznek arról, hogy a párizsi békeszerződés nem a Szovjetunió kívánsága szerint, hanem megegyezés alapján jött létre. A *Szovjetunió kívánsága szerint* nem is jöhetett létre, mert a Szovjetunió és a népi demokratikus államok (akkor még nem szocialista államok) *elenyésző kisebbségben voltak* az imperialista államokkal és az őket támogató államokkal szemben. A cél csak az lehetett, hogy a közös megállapodás után *a lehető legkedvezőbb békét kössék meg*.”⁴⁰

Miközben a Szovjetuniót mentgették az első világháború utáni rendezést megerősítő párizsi békeszerződésben, élesen elmarasztalták az USA szerepét Trianon bekövetkeztében: „Mindvégig – bár igyekeztek ezt tagadni – az »orosz kérdés« volt a párizsi konferencia alapvető és fő kérdése és maga a konferencia: a nemzetközi ellenforradalom főhadiszállása. Az imperialista ragadozók újabb és újabb terveket dolgoztak ki a Szovjethatalom megfojtására, Szovjetország területeinek és természeti kincseinek felosztására, a világkommunizmus visszaszorítására”⁴¹ – írta 1954-ben a jobb sorsra érdemes, tehetséges Győrffy Sándor történész, aki úgy próbált kitűnni a Rákosi-rendszerben, hogy egy egész monográfiát tervezett arról írni, hogy az „amerikai imperializmus” milyen szerepet játszott a Tanácsköztársaság megbuktatásában. A Rákosi-rendszer

³⁸ Révai József beszéde a közalkalmazottak nagygyűlésén, 1945. szeptember. Idézi: Magyar marxisták a nemzeti-nemzetiségi kérdéstről 1918-tól. *Kritika*, 1981/8., 4.

³⁹ Révai József: Tiltakozunk! *Szabad Nép*, 1946. november 24., 1.

⁴⁰ Kassai Géza: *Trianon és Párizs*. Budapest, Magyar–Szovjet Baráti Társaság, 1959, 7.

⁴¹ Győrffy Sándor: Adalékok az antant hatalmak magyarországi politikájához (1919. január–március). *Századok*, 1954, 570.

bukása miatt azonban – a szerző szerencséjére – az elkészült kéziratot már nem adták ki.⁴²

A Kádár-rendszer Trianon-recepciója

Az 1956-os forradalom és szabadságharc tanulságait levonó⁴³ Kádár-rendszerre mindvégig jellemző volt a félelem a magyar nacionalizmustól, ennek eredménye lett az 1960-ban

kezdődő Molnár Erik-vita is.⁴⁴ Az elfojtást mutatja, hogy a Molnár Erik szerkesztette, 1964-ben megjelent kétkötetes, összesen 1500 oldalas *Magyarország története* mindössze egy bekezdésben foglalkozott Trianonnal.⁴⁵

A Kádár-kori általános és középiskolai tananyagban pedig az szerepelt róla, hogy az imperialista politika terméke, amelynek létrejöttéért nem voltak felelősek az 1918–1919-es forradalmak, annál inkább a Horthy-rendszer elitje, amely elfogadta a súlyos feltételeket tartalmazó békeszerződést, csak hogy megszilárdítsa hatalmát.⁴⁶ A békeszerződés tartalmát nem részletezték, és az se szerepelt a tananyagban, hogy a második világháborút hasonlóan súlyos béke zárta le.

Magára Kádár Jánosra mindvégig jellemző maradt, hogy – Földes György megfogalmazásával – „jobban félt a magyar nacionalizmustól, mint a románétól”.⁴⁷ Ebből a szempontból paradigmaticus Kádárnak az 1958. február 25-én elmondott marosvásárhelyi beszéde. Ebben Kádár – aki a Nagy Imre-csoport Snagovba deportálása miatt különös hálával tartozott a román ve-

⁴² A történetet Hajdu Tibor mesélte el, aki szerint: „Az amerikai imperializmusnak természetesen semmilyen szerepe nem volt a proletárdiktatúra bukásában, de az akkori körülmények között ez nem zavart senkit.” Lásd: „Nem hittem, hogy Kun Béla életrajzát rendesen meg lehet írni”. Hajdu Tibor a pályájáról és az 1918–1919-es forradalmak történetének kutatásáról. Az interjút készítette: Csunderlik Péter. *Sic Itur ad Astra* 70. (2020), 10.

⁴³ Lásd az MSZMP „burzsoá nacionalizmusról” és „szocialista hazafiságról” szóló, a kétfrontos harc jegyében született 1959. szeptemberi állásfoglalását: „A nacionalizmus a burzsoázia ideológiája, a burzsoázia érdekeit fejezi ki. [...] A nemzeti érzés, a hazaszeretet nem azonos a nacionalizmussal: a nacionalizmus az igazi nemzeti érzés megrontója. A nacionalizmus igyekszik kihasználni a tömegek nemzeti érzéseit a nép félrevezetésére. A burzsoázia a nemzeti érzéseket tolvajköpönyegnek használja, hogy mögéje rejtse osztálycéljait... [...] Az ellenforradalmi (ti. a Horthy-korszakbeli – Cs. P.) nacionalizmus sok évtizedes tervszerű céltudatossággal terjesztett mérgezése nem maradt hatástalan a dolgozó tömegekre sem... [...] A nacionalizmus hatása nem szűnt meg az ország felszabadulásával, annak ellenére, hogy milliók tapasztalhatták, mennyi vészt, bajt és szenvedést okozott. Az ellenforradalmi rendszer több évtizedes nacionalista-irredenta propagandája mély nyomokat hagyott az emberek gondolkodásában. [...] Nemzeti történelmünk során soha senki nem tett annyit haladó hagyományaink ápolásáért, mint a kommunisták. Ennek ellenére az MDP korábbi vezetése nem tudta eléggé visszaszorítani a nacionalizmust, s 1953 után nem tudta megállítani a revizionista, nacionalista támadást. [...] Az 1956. évi ellenforradalom egyik legfontosabb ideológiai fegyvere a nacionalizmus volt.” (A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról [Tézisek]. *Társadalmi Szemle*, 1959/8 –9., 11–12., 21., 24–25.)

⁴⁴ A Molnár Erik-féle nacionalizmusvitáról: Péter László: A magyar nacionalizmus. In: *Uő: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemről*. Budapest, Osiris, 1998, 80–84.; Lackó Miklós: Molnár Erik és a hatvanas évek történészvitája. *Századok*, 2008, 1483–1536.

⁴⁵ Peter Pastor: A trianoni békekötés történetírásának színeváltozásai (1997). In: *Trianon*, i. m. 884.

⁴⁶ Lásd: Turbucz Dávid: Az ellenkulturális évtizedei: Horthy Miklós az 1945–89 közötti történelemtankönyvekben. *Múlt-Kor*, 2015. tavasz, 112–117.

⁴⁷ Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956–1989*. Budapest, Napvilág, 2007, 139.

zetésnek – nem bolygatta az egyre nyilvánvalóbb román törekvéseket egy homogén nemzetállam létrehozására (1957-ben korlátozták, 1960-ban meg is szüntették az 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartományt,⁴⁸ 1959-ben a kolozsvári Bolyai Egyetemet megfosztották önállóságától). Kádár csak egy szerencsétlenül sikeredett mondattal utalt a Trianon-problémára: „Itt laknak magyar származású emberek is.”⁴⁹ A nevezetes beszéd üzenete a következő volt: „A határok problémája csak alárendelt kérdés. Élhet egy magyar dolgozó Magyarországon rabságban és élhet a Román Népköztársaságban szabadon. Ha Magyarországon 1956-ban felülkerekedik az ellenforradalom, a magyar emberek rabokká válnak, és a Román Népköztársaság a magyar emberek szabadok maradtak volna. [...] És ha magyar származású embernek adatott, hogy itt szülessék Marosvásárhelyen, itt Romániában – akkor itt, ha meg Budapesten él – akkor ott, de mindnyájunk célja egy: az, hogy eljussunk a szabadság országába: a szocialista társadalomba!”⁵⁰

A Kádár-rendszer antinacionalista nemzetépítési kísérletét⁵¹ akadályozta, hogy „a magyar nacionalizmus elleni harc” olyan időszakban vált az ideológia és a politika vezér-

motívumává,⁵² amikor a környező országokban, különösen Romániában nacionalista, nemzeti homogenizáló politika érvényesült. Az utóbbi ereje végül álláspont-változtatásra is késztette a magyar vezetést. Kádár az 1975-ös helsinki konferencián tartott beszédében már kitért arra, hogy Magyarország területének kétharmadát elvesztette az első világháború után. A jelen lévő Henry Kissinger ezt hallva meg is kérdezte, hogy Magyarországnak eszerint vannak-e területi igényei, de Kádár nem a sérelmi politikát kívánta felmelegíteni, hanem a történelmi érveléssel, a világháborús kudarckok és szenvedések felemlegetésével azt akarta hangsúlyozni, hogy a 20. századi tragédiái után senki nem kételkedhet abban, hogy „a magyar nép igazi békét, biztonságot és együttműködést akar Európában”.⁵³ De a „trianoni sérelem” szavá tétele összefüggött a magyar–román kapcsolat 1970-es évekbeli elhidegülésével.

Az „elhallgatás” többé nem jelentett megoldást, amint az MSZMP IX. kerületi Pártbizottságának Agitációs és Propaganda Osztálya által készített *A trianoni és a párizsi békeszerződések történelmi körülményei* című 1980-as anyag is mutatja: „A múltból átörökölt hamis ideológiák ma is zavarják sok ember tisztánlátását [...] a határkérdéssel kapcsolatban ma is számos hibás nézettel találkozunk a közvéleményben. Mi-

⁴⁸ Lásd: Stefano Bottoni: *Sztálin a székyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2008.

⁴⁹ Kádár János: Pohárköszöntő a magyar párt és kormányküldöttség tiszteletére Marosvásárhelyen rendezett diszebeden. 1958. február 25. In: Kádár János: *Szilárd népi hatalom, független Magyarország*. Budapest, Kossuth, 1962, 370.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Lásd: Földes György: *Nemzet és hegemonia, 1945–1989*. Budapest, Napvilág, 2021, 62–98.

⁵² Lásd például: Pach Zsigmond: A nacionalizmus elleni harc történettudományunkban. In: Uő: *Történetpszichológia és történettudomány (Cikkek, tanulmányok)*. Budapest, Kossuth, 1977, 175–217.

⁵³ Földes György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai, 1956–1988. I. Kádár János külpolitikája*. Budapest, Napvilág, 2015, 189.

vel ezek a nacionalista jellegű gondolatok sokat árthatnak, a közömbösség velük szemben nagyon helytelen volna. Ugyanakkor óvakodnunk kell attól, hogy valakit, akinek gondolkodásában ilyen helytelen és káros nacionalista nézeteket találunk, eleve reakciónak, ügyünk ellenségének tekintsünk. A becsületes, egyszerű emberek gondolkodásába is beszivárogtak s különböző áttételeken, csatornákon át az ifjúságra is hatnak az ilyen nézetek, s a mi feladatunk az, hogy felvilágosító, okos érvekkel ki- gyomláljuk azokat.”⁵⁴

Amikor Trianon elveszítette tabujellegét,⁵⁵ megjelentek magáról a békeszerződésről szóló tanulmányok, monográfiák az 1970–1980-as évek fordulójától. Glatz Ferenc *Trianon és a magyar történettudomány* című tanulmánya úttörő volt a *Történelmi Szemle* 1978-as évfolyamában.⁵⁶ A monográfiák közül pedig Ormos Mária 1983-ban megjelent *Padovától*

Trianonig, 1918–1920 című könyvének címében szerepelt először a „Trianon” szó. Ennek is köszönhetően bestseller lett a diplomáciatörténeti alapmű, amit még Erdélybe is csempésztek.⁵⁷ A felfokozott érdeklődést jelezte az Akadémiai Kiadónál 1986-ban megjelent, háromkötetes *Erdély története* című összefoglalás példátlan sikere.⁵⁸

Lényeges, hogy a Ceausescu-rendszer sovíniszta politikája miatt a „Trianon-problémával” az 1980-as években már nem a területi viták, hanem az erdélyi magyarság súlyos helyzete kapcsán találkozott a magyar lakosság. Ez pedig – Gerő András 1988-as *Erdély története*-recenziójából idézve – „paradox módon egy rendkívül egészséges, az európai progresszív gondolkodás és magatartás legjobb hagyományait felelevenítő hatást is kiváltott: nőtt a magyar társadalom emberjogi affinitása, s nem a területre, hanem az emberekre lett érzékeny”.⁵⁹

⁵⁴ *A trianoni és a párizsi békeszerződések történelmi körülményei.* Budapest, 1980. 1–2. (Kézirat.) – A dokumentum kontextusához lásd Krizmanics Réka tanulmányát: Réka Krizmanics: Addressing the Trianon Peace Treaty in Late Socialist Hungary: Societal Interest and Available Narratives. *Hungarian Historical Review.* Vol. 9. No. 1. (2020), 90–112.

⁵⁵ Lásd Szabó Miklós megállapítását az 1980-as évek közepéről: „A hetvenes évek nemzet-tudat-megújulása leginkább megfogható a határon túli magyarság helyzetéhez való viszonyában. Ez a probléma most először került a nemzeti problematika középpontjába. Az új nemzeti érdeklődés számára – minden kétséget kizáróan – a Trianonban elcsatolt magyarok magyarnak megmaradása vagy asszimilációra kényszerülése a ma nemzeti sorskérdése.” (Szabó Miklós: Magyar nemzet-tudat-problémák a huszadik század második felében. In: Uő: *Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986.* Budapest, Medvetánc Könyvek, 1989, 244.)

⁵⁶ Glatz Ferenc: Trianon és a magyar történettudomány. *Történelmi Szemle*, 1978/2., 411–421.

⁵⁷ Ormos Mária: *Padovától Trianonig, 1918–1920.* Budapest, Kossuth, 1983. – Ormos Mária visszaemlékezése szerint a könyvet az MTA csak angolul kívánta kiadni, a pártkiadó, a Kossuth Kiadó azonban elkérte a kéziratot és rekordpéldányszámban jelentette meg: Ormos Mária: *Remények és csalódások.* Budapest, Kossuth, 2017, 221.

⁵⁸ Romsics Ignác hangsúlyozza, hogy a változást jelentette a Magyarságkutató Intézet létrehozása 1985–1986-ban (amelynek vezetésével Juhász Gyula történészt bízták meg, Romsics Ignác pedig igazgatóhelyettes lett). Lásd: Romsics Ignác: *Clio búvóterében – Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.* Budapest, Osiris, 2011, 421.

⁵⁹ Gerő András: Erdély története. In: Uő: *Utódok korá. Történeti tanulmányok, esszék.* Budapest, Új Mandátum, 1996, 67. – Gerő András szerkesztésében jelent meg az a kötet, amely a rendszerváltás időszakában közreadta az 1920-as trianoni és az 1947-es párizsi békeszerződés forrásait: *Sorsdöntések.* Szerk.: Gerő András. Budapest, Göncöl, 1989.

1987 decemberében Ceausescu „egységes román nemzetállamról beszélt” és a homogenizációs politika folytatását ígérte, amellyel igyekezett elterelni a figyelmet a súlyos gazdasági megszorításokról. A nemzetiségi elnyomás miatt megnőtt az illegális határátlépők és a menedékkérők száma, ekkor lett egyértelmű, hogy az MSZMP-nek már harcolnia kell a határon túli magyarokért.⁶⁰ Ennek következtében a román–magyar viszony annyira megromlott, hogy szóba került a diplomáciai kapcsolatok megszakítása is.⁶¹

A konfliktus lehetőség is volt, mert a Magyarországon is jelentkező gazdasági nehézségek és az életszínvonal-csökkenés miatt delegitimálódott állampárt a romániai magyarok melletti kiállással, a nemzeti ügygel azonosulással megpróbálhatta újralegitimálni magát, hiszen Csepeli Györgynek a magyar értelmiségiek nemzeti azonosságtudatát és attitűdjét vizsgáló kutatása szerint a megkérdezetteknek csak 1 százaléka helyeselte az első világháború utáni rendezést, és 90 százalékuk egy vagy több konkrét sérelmet is megemlített a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban.⁶² Erről tanúskodik Szokai Imre és Tabajdi Csaba, az MSZMP KB Külügyi Osztályának helyettes vezetői *Mai politikánk és a nemzeti kérdés* című 1988-as írása, amely a „korszerű magyarságtudat” kialakulásához szükségesnek tartotta a szembenézést a 20. századi magyar

történelmi tragédiákkal: „A XX. századi megrázkódtatások lelki feldolgozása; Trianon és következményeinek józan értékelése, a kisállami, a kisebbségi görcsök oldása legnehezebb tennivalóink közé tartozik. [...] Mivel lényegében minden harmadik magyar – döntően nem elvándorlás következtében – a jelenlegi országhatárokon kívül él, a magyarországi anyanemzet számára megkerülhetetlen a velük, a más államkeretekben nemzetiségként élő magyarokkal való elvi és gyakorlati viszony tisztázása. A magyar nemzettudat alakításának ez is szerves része.”⁶³

1987 szilvesztere nemcsak Árkus József *Szuperbolájáról* lett nevezetese, hanem hogy Németh Károly, az Elnöki Tanács elnöke a határon túli magyarokat is megszólította az újévi köszöntésében, Szűrös Mátyás pedig az 1988. január 25-i rádiónyilatkozatában kijelentette, hogy a határon túli magyarok is a magyar nemzet részét képezik.⁶⁴ Ezzel a „proletár internacionalizmus–szocialista hazafiság” ideológiája a rendszerváltás hajnalára megbukott, és felváltotta az állampolgári kötődést nem tagadó kultúrnemzet koncepciója.

Záró kitekintés

a rendszerváltás utáni évtizedre
A rendszerváltás után az újjáalakuló jobboldali pártokkal együtt megjelent a Horthy-kori Trianon-diskurzusra emlékeztető, történeti, „nemzettragédiát” problematizáló

⁶⁰ Földes György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai, 1956–1988*, i. m. 505.

⁶¹ Romsics Ignác: *Nemzeti traumánk: Trianon* (1920). In: *Trianon*, i. m. 873.

⁶² Csepeli György: *Nemzet által homályosan – Részlet* (1992). In: *Trianon*, i. m. 861., 865–866.

⁶³ Szokai Imre–Tabajdi Csaba: *Mai politikánk és a nemzeti kérdés. Magyar Nemzet*, 1988. február 13., 10–11.

⁶⁴ Szűrös Mátyás nyilatkozatát idézi: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Szerk.: Kántor Zoltán–Majtényi Balázs. Budapest, Rejtjel, 2005, 538.

szenvedéstörténeti beszédmód, amely a parlamenti vitákban és megszólalásokban is egyre nagyobb teret nyert 1990 és 1993 között.⁶⁵ De ellentétben az olyan szélsőjobb-oldali retorikával élő és visszaélő formációkkal, mint az FKGP és az MDF kizárt csurkista szárnyából megalakult MIÉP, amelyek az 1990-es években igenelték vagy legalábbis nyitva tartották a határrevízió lehetőségét (lásd az 1998-ban a parlamentbe is bejutó Csurka-párt „Megmaradni, gyarapodni, visszaszerezni” mottóját), az MSZP és az SZDSZ a problémák megoldását az európai integrációban látta. Politikusaik a múltbeli sérelmeken túllépő, „meghaladó” beszédmódot képviselték,⁶⁶ bár a szocialista képviselők

parlamenti megszólalásai diverzifikáltabbak voltak. Romsics Gergely tanulságos kutatása szerint az utódpárti szocialisták kezdetben, a rendszerváltás utáni első ciklusban egyszerre képviselték a történeti-népi és a történeti-meghaladó beszédmódot (mintegy leképezve az egykori MSZMP-n belüli urbánus, illetve népi szárnyakat), az előbbi az MDF-hez, az utóbbi az SZDSZ-hez közelítette őket. De 1995-ben egységesült a szocialista beszédmód: markánsan „meghaladóvá” vált, nyilvánvalóan a liberálisokkal kötött koalíció hatására, az SZDSZ ugyanis egyértelműen a „meghaladó” álláspontot képviselte, és képviselői polemikusan léptek föl a Trianont érintő parlamenti vitákban.⁶⁷

Csak kérdés, hogy meghaladható-e Trianon, mert – Csepeli György hasonlatával – a történelem olyan, mint a talajvíz: mindig feljön.

⁶⁵ Az Antall-korszak parlamenti történetpolitikai vitáiról lásd: Szűcs Zoltán Gábor: *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989–1993*. Budapest, L'Harmattan, 2010.

⁶⁶ Miképp kezdetben a Fidesz is, amelynek képviselői egyenesen kivonultak a trianoni békeszerződés 70. évfordulóján tartott parlament megemlékezéséről, bár Fodor Gábor – akkor még Fidesz-képviselőként – hangsúlyozta: nem a megemlékezéssel, „hanem a módszerrel szemben fejezték ki ellenérzésüket”, Szabad György házelnök egyperces néma felállásról szóló javaslatáról ugyanis nem egyeztettek előre a pártok, amelyeket így kész tények elé állítottak. Az akkor az MDF szélsőjobboldali szárnyához (később a MIÉP-hez) kötődő *Magyar Fórum* dörgedelmes jegyzetben ítélte el a Fidesz képviselőit: „Vannak pillanatai a magyar történelemnek, ahonnan nem lehet kivonulni. Nem lehet kivonulni a mohácsi csata előtti 1526-os budai tanácskozásról. [...] Vannak a magyar históriának

szent és sérthetetlen pillanatai. 1990. június 4-én a trianoni diktátum 70. évfordulóján Budapesten, a magyar parlamentben az országgyűlési képviselők egyperces néma felállással emlékeztek a hetven esztendővel ezelőtti gyásznapról. Kivéve a Fidesz huszonegy tagú parlamenti csoportját. Ők kivonultak az ülésteremből.” (K. Cs.: Kivonulók. *Magyar Fórum*, 1990/23., 3.)

⁶⁷ Romsics Gergely: Trianon a Házban. A Trianon fogalom megjelenése és funkciói a pártok diskurzusaiban az első három parlamenti ciklus idején (1990–2002). In: *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Szerk.: Czoch Gábor–Fedinec Csilla. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006, 35–52.

A kormányzat „összegyógyult” az oroszokkal

Holoda Attilával beszélget Szabó Gábor

36

Hetvenhét évnek kellett eltelténie a nagy világégés 1945-ös befejezése óta, hogy Európa újra világháború szélére sodródjon. A mostani öldöklésben használt hagyományos hadi eszközök mellett az orosz agresszió legerősebb fegyvere – eddig és remélhetőleg ezentúl is – nem az atombomba, hanem az energiaexporttal való játszadozás. A békés globalizáció idején elviselhető kockázatnak tűnt a hatalmas orosz gázmezők készleteire támaszkodni az olcsó csővezetékes kapcsolat révén. „Ennek az energiapolitikának egyszer s mindenkorra vége” – jósolja Holoda Attila szénhidrogénipari szakember, akit a Mol kutatási-termelési igazgatói posztjáról csábítottak 2013-ban az Orbán-kormány államtitkári székébe, de négy hónap után többek közt a vállalhatatlannak tartott rezsicsökkentési mód miatt felállt, azóta a magánszférában dolgozik.

– „Maradjunk ki a háborúból” – nemcsak a magyar kormányfő gondolkozik így. A fegyveres konfliktusba való közvetlen beavatkozás helyett az unió immár a hatodik szankciós csomaggal próbálja gyengíteni az orosz pozíciókat. Mi indokolja, hogy a nemzetközi szintén mákszemnyi Magyarország olyan kulcspozícióba került, hogy a brüsszeli bizottság elnöke személyesen volt kénytelen Budapestre látogatni május elején? A kormány az importfüggőségre mutat, holott a hazai energiapolitika

nagyjából belesimul az uniós trendbe. Jellemző, hogy a Krím 2014-es megszállása után az akkori 147 milliárd köbméterről 200 milliárdra futott fel az unió éves orosz földgázimportja, 2021-ben sem lehetett sokkal kevesebb, így az aránya jóval 40 százalék fölé nőtt a behozatalban.

– Nem a magyar energiahelyzet különleges. A finnek kitettsége például százszázalékos. A kiemelt figyelmet kizárólag a vétójognak köszönhetjük, ami az egyes országok nagyságától független, a kicsiknek épp akkora, mint a hatalmasoknak. Ez adja a politikai erőt, hiszen amúgy az évi 9-9,5 milliárd köbméteres hazai földgázfelhasználás elenyésző a teljes uniós 470-500 milliárdhoz képest. Valódi orosz importkiszolgáltatottságról húsz éve még lehetett beszélni, magam is emlegettem akkoriban, hogy „zsákország” vagyunk, hiszen a szovjet időkben csak abba az irányba épültek ki a gáz- és olajvezetékek, de még a villamos hálózatot is csak az 1990-es években hangoltuk össze a nyugat-európai rendszerrel. Amikor 2013-ban rövid ideig államtitkárkodtam, épp az állt a kormányzati energiapolitikai dokumentumban, hogy „függetlenedjünk az energiafüggőségtől”. Ami egyébként – igaz, csak elvileg – ma is érvényes. Ennek a gondolatnak a jegyében épült ki azóta Szlovénia kivételével minden szomszédos országgal a gázvezetékes kapcsolat. Szerbián keresztül például jelenleg

6,5, a teljes kiépítés után 8,5 milliárd köbméter földgázt hozhatunk be, az osztrák–magyar HAG kapacitása 3,7, a szlovák–magyaré közel 5 milliárd köbméter. Ezeken bárhonnan érkezhethet gáz. Európában több száz gázkereskedő van, miért kell nekünk csakis a Gazprommal szerződni?

– Az osztrák vezetéken évi 1,5 milliárd, a szerbiai 3 milliárd köbméter orosz gáz érkezik a tavalyi, újabb tizenöt évre szóló magyar–orosz gáz-szerződés alapján. Holott a Nemzeti Energiastratégia szerint 2030-ra 6,2 milliárd köbméterre csökken az importigény, amit „a lehető legdiverzifikáltabb forrásból” célszerű fedezni. Tehát szó sem lehetne arról, hogy a prognosztizált import közel háromnegyedét egyetlen országból szerezzük be.

– Svájc például a fosszilis energiahordozók száz százalékát importálja, mégsem beszélünk kiszolgáltatottságról. Miközben infrastruktúráisan megteremtettük a széles körű, diverzifikált import lehetőségét, ami elvileg javíthatna volna az alkupozíciónkat, de én úgy látom, az uniónak leadott hivatalos szövegekkel szemben energetikai szempontból a kormányzat politikai megfontolásból összegyógyult az oroszokkal. És az oroszok jó kereskedők, jól értenek az árukapcsoláshoz, mindig próbálnak különböző ügyeket egymás mellé téve eredményeket elérni. Például a földgáz vagy a nukleáris fűtőelemek szállításakor bizonyos kedvezmények fejében más típusú ellenszolgáltatást kérnek. Ennek eredménye lett a Barátság Érdemrenddel kitüntetett Szijjártó Péter vezényletével tavaly aláírt tizenöt éves szerződés

a Gazprommal. Gazdasági értelmét nem látom, hiszen egy szó sem igaz abból, amit Putyin mondott, hogy Magyarország úgymond ötödáron kapná az orosz gázt. A hosszú távú szerződéses ár ugyanis a tőzsdei jegyzésekhez igazodik, csak nem azonnal követi, kisimítja az ingadozásokat, de szó sincs ötödárról. Annyi racionális érv azért vezethette a hazai döntéshozókat, hogy a lakossági fogyasztás legyen a lehető legnagyobb biztonságban, tehát ne az olykor kiszámíthatatlan szabadpiacnak tegyük ki, ahol ráadásul nagy árkilengések vannak. Az orosz szerződéses gázmennyiség ezt fedezi is. Csak hát időközben rengeteget változott a világ! Hol van már az az idő, amikor én magam is azt mondtam, hogy a Gazprom megbízható, stabil szállító, méghozzá a többi forrásnál, különösen a távolról érkező cseppfolyós földgáznál olcsóbban? De régebben Európa nyugati felén is így látták. Ahogy összekötődtek a kelet-európai vezetékvégekkel, majd további – részben orosz tőkéből megvalósított beruházásokkal 100 milliárd köbméter fölé nőtt a legolcsóbb szállítási módon, csővezetéken elérhető éves orosz gázmennyiség, felborult a korábbi évtizedekben kialakított egyensúly. Ami szerint Európát egyharmad részben saját – északi-tengeri, brit, norvég, holland mezőkről, egyharmad részben orosz, végül egyharmad részben afrikai, (csővezetékes és egyéb) forrásból látja el. Azzal, hogy az oroszok megbízható és főleg olcsó szállítónak tűntek, megkezdődött a térhódításuk, és a mostani háború előtt már jóval túllépték a 40 százalékos importarányt. Putyin azért is merte elindítani az egész

hadjáratát, mert pontosan tudja, hogy emiatt mennyire sebezhető az unió. Ha feleekkorra lenne az importrészesedés, akkor azonnal be lehetett volna vezetni olyan szankciókat, amelyekkel nem tudott volna mit kezdeni. Ezzel szemben most azt látja, hogy napi egymilliárd euró a Gazprom európai bevétele – Ukrajna eddig nagyjából összesen kapott ennyi támogatást.

– *Mi vezetett oda, hogy Európa ennyire kiszolgáltatotta magát földgázfronton? Hogy még a 2014-es krími háború vagy előtte a 2009-es gázválság – amikor speciel Ukrajna zárta el a gázcsapot – sem térítette más útra? Hagyta a saját készleteit a mélyben az olcsó orosz energia bűvöletében.*

– Minden energiapolitikai döntésben van ármegfontolás, ez természetes. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az európai készletek egyre nehezebben érhetők el, az úgynevezett nem hagyományos, részben palagázkészletek kiaknázása jóval drágább, mint más geológiai körülmények között, például Amerikában. Miközben az oroszok fojtogatni kezdték Ukrajnát, mondván: „Európához akarsz tartozni? Akkor európai áron adok neked gázt.” Persze hogy ebből fizetési problémák adódtak. Az „ukránok megbízhatatlanságát” az oroszok gerjesztették. Holott épp ők hozták Ukrajnát ilyen rossz pozícióba. Minden átmenet nélkül nem néhány százalékkal emelték a gáz árát, hanem a sokszorosára – ez egy fejlettebb országot is megrázott volna. De addigra már annyira megromlott köztük a viszony, hogy Putyin elkezdte erőltetni az Ukrajnát elkerülő – északi vagy déli – gázvezeték építését.

– *Amitől az USA óva intette Európát, elsősorban az Északi Áramlat miatt Németországot, de jó darabig úgy tűnhetett, ezt elsősorban saját palagáza jobb pozíciójának érdekében teszi.*

– Oroszország elaltatta Európát. Maga építette meg a vezetéket délről is (Szerbián át), északról is (Ukrajnát és Lengyelországot megkerülve, a Balti-tenger alatt), mondván: „nekem csak Ukrajnával van problémám, veletek nincs”, de hogy ez a probléma ne jelentsen gátat, csináltak nektek egy vezetéket. Az altatást úgy is kell érteni, hogy soha nem fordult elő, hogy elzárták, korlátozták volna Nyugat-Európa ellátását.

– *Csak most, amikor Lengyelország és Bulgária esett áldozatul.*

– Haladjunk sorjában. Az oroszok mostanáig megbízható és olcsó szállítók voltak, és a 2009-es ukrán–orosz gázválsággal szinte egy időben kezdődött egy világpiaci túlkínálat az amerikai „palagáz-forradalomnak” köszönhetően, ami nagyjából akkorra csúcsozódott ki. Az USA importőrből előbb önellátó lett, majd nettó exportőr, ez leverte az amerikai exportra beállt cseppfolyósítottföldgáz-exportőrök árait, olyannyira, hogy a szabadpiaci tőzsdei árak a szerződésesek alá kerültek, az járt jól, aki nem gondoskodott jó előre az ellátásról. Egyre alacsonyabb gázárak mellett ki vágna kockázatos gázmezőfeltárásba, vezetéképítésbe? Ennek esett áldozatul például a most nagyon hiányzó Nabucco vezeték, amit Oroszországtól független forrásból, Azerbajdzsánból tápláltak volna, de 2013–14-re minden potenciális importőr kiug-

rott belőle, mondván, „itt az olcsó orosz gáz”. Pedig Alijev és a mohamedán háttérű, törökbarát Azerbajdzsán nincs Putyin zsebében. Irán is alternatív forrás lehetne. Amivel nem azt akarom mondani, hogy az egyik diktatúrát váltsa fel a másik, hanem hogy a 40 százalékos orosz importarányt sokféleképp lehet visszaszorítani. Az unióban sokáig élt az az illúzió, épp az olcsó földgáz korszakában, hogy elegendő csupán piaci szabályozással garantálni a kiegyensúlyozott gázellátást. Ezt már egy 2014 végi írásomban kifogásoltam. Európa – mint oly sokszor a történelemben – tétlenül nézi, ahogy a lehetőségek elhúznak mellette, és leragad az eddig jól bevált közösségi piacszabályozási mechanizmusok megerősítésének gyakorlatánál, miközben Európán kívüli szereplők veszik át nem csupán a gázellátás feletti irányítás komoly anyagi haszonnal kecsegtető karmesteri pálcáját, unikális lehetőséget teremtve a palagáz térhódításának. Kétségtelen, ezeknek a nem konvencionális készleteknek a kitermelése nem megszokott kockázattal jár. Az is igaz, hogy Amerikában a földtani adottságok kedvezőbbek. De az orosz kitettségéből kijózanodva a várható drágulás ellenére is élni kell ezzel a lehetőséggel is. De térjünk rá a lengyel és a bolgár esetre. A két kormány bejelentette, hogy az idén lejáró gázszerződését nem fogja meghosszabbítani. Ez teljesen bevett, az üzleti életben elfogadott lépés. Mire az oroszok azonnal leállították a nekik szánt gázszállítást. Nem „zárták el a csapot”, hanem a két ország importőreinek nem adtak el gázt. Azonnali hatállyal. Ez

szó szerint öngyilkos akció orosz részről, és biztosra vehető, hogy a nemzetközi bíróság tetemes kártérítést ítél meg az importőrök számára. Lehetetlen, hogy a Gazprom fél tucat vezetőjének sorozatos valódi vagy állítólagos öngyilkossága, balesete ne állna összefüggésben a háborús gázintézkedésekkel. Esetleg kritikát fogalmaztak meg, amit Putyin nem jól viselt?

– *Ahogy a Roszatom pozíciói is megrendültek, a finn Hanhikiviben tervezett atomerőművet a beruházó május eleji sajtóközleménye szerint már biztosan nem építik meg orosz részvétellel. Mondogatják, hogy a szankciókkal az unió lábón lövi magát, de egyelőre a gazpromosok tragédiáját látjuk.*

– A szankciókról sokan azt feltételezik, hogy az egyoldalúan csak a büntetett félnek fáj. A magyar kormány különösen szereti azt sulykolni, hogy „nehogy már a magyar családok fizessék meg a háború árát”. Az embargó meg a szankciós politika azonban nem azt jelenti, hogy mindenki marad a saját komfortzónájában. Nem, áldozatokkal jár, meg azzal, hogy gondoljunk bele, jól csináljuk-e az energiapolitikánkat. Belementünk ebbe az orosz csőbe. Az újragondolás és az ukrainai véráldozatok eredménye az lehet, hogy több megújuló, több épületszigetelés, több egyéb energiaforrás révén Európa irányt vált. És ez azzal is járhat, hogy bizony drágább lesz az energia. Cserébe viszont Oroszország elégeti pénztartalékait a háború oltárán, és soha többé nem lesz ekkora részesedése az EU energiaellátásában, a gázfegyvert többé nem tudja elsűtni.

– *Csakhogya egy másik fronton is dúl háború. egy nem földönkívüli erő úgy döntött, hogy a bolygó eme Kárpát-medencei központjában a vezetékes energiahordozóknak a lakossági körben az öröklétig annyiba kell kerülniük, mint a 2013-as kormányzati árrogzítéskor. A nemzeti energia- és klímaterv szerint „az alkalmazkodásnak úgy kell megtörténnie, hogy a magyar családok által kifizetett energia- és élelmiszerárak ne növekedjenek”. Továbbá „az energiaszuverenitás jóléti, gazdasági és nemzetbiztonsági kérdés”. Ami a gázfegyvert illeti, a magyar kormányfő nem Putyint, hanem Zelenszkij elnököt sorolta az ellenségei közé.*

– Pontosítok, a rezsibiztos 2014-re még két lépcsőben csökkentette ezeket a tarifákat. A „rezsiharccal” nem az a probléma, hogy olcsóbb lesz az energia. Mit mond az uniós irányelv? Mindenki számára biztosítani kell az egyenlő hozzáférést a megfizethető energiához, figyelembe véve a szociális helyzetet. Tehát „Brüsszel” a rászorulókat támogatását nem kifogásolná, de olyan nincs, hogy egy országban mindenki csóró. Aki gazdag, és a medencéjét fűti, akár százezer forintos támogatást élvez, akinek viszont nincs vezetékes gáza, az vegye meg a most éppen 60 százalékkal drágult tűzifát. Igazságtalansága mellett ráadásul pazarlásra is sarkall az ilyen rendszer, minek a költséges hőszigetelés, ha a jóságos Orbán Viktor lent tartja az energiaárakat. A magyarok jelentős részének gőze nincs arról, hogy mennyi áramot vagy gázt fogyaszt, ha elmegy otthonról, nem csavarja lejjebb a termosztátot. Pedig egyetlen fokkal kevesebb lakáshőmérséklet országos szinten 4 millió köbméter gázt taka-

rít meg naponta. Csakhogy a kormányzat nem az energiatudatosság erősítésében érdekelt, mert ha nőne a hatékonyság, hogyan térülne meg Mészáros Lőrincnek a Titász meg a Tigáz áram- és gázszolgáltatók megvásárlása, hogyan lehetne igazolni Paks II. megtérülését. Mert ez van a hangzatos szavak mögött. A mesterséges árleszorítás ellenére idehaza a „magyar családok” energiaszámlája az összes kiadás 15-18 százalékára rúg, és hiába drágább Nyugat-Európában a vezetékes energia, arányaiban mégis kevesebbet költenek rá. Mert jóval többet keresnek, a havi német átlagkereset 4200 euró, a magyar 500 ezer forint, azaz 1300 eurót sem ér. Nem a rezsik sok, hanem a jövedelem kevés.

– *Megmagyarázná, ki finanszírozza ezt a nagy olcsóságot?*

– Az áramtarifák esetén ennek két forrása van. Egyrészt amíg normális piaci körülmények voltak, a fogyasztás közel harmadát importból fedeztük. Pontosan fedezte az állami MVM. Hol talált olcsó forrást? Szerbiában, Ukrajnában, Montenegróban – ezek szennyező szénés erőműveiből – és többek között Szlovákiából az olcsó bósi vízerőműből, de ez egy külön cikk témája lehetne. Mi ugye tiszták és zöldek vagyunk, a füst meg odaát keletkezik. Igaz, bolygónk csak egy van. Amikor üzletelünk vele, az ukrainai burstini hőerőmű úgynevezett sziget üzemmódban, a saját nemzeti energiarendszeréről leválasztva az egyesített uniós hálózatba táplálja be az áramot. Összefoglalva tehát az átlagnál olcsóbb import – amit az üzleti fogyasztóknak piaci, kevert áron számláznak – az egyik fedezete

a nyomott rezsiárnak. A másik pedig a paksi atomerőmű árama, amely Magyarországon a legolcsóbb, mivel az 1970-es években épült, és már rég elszámolták rá a hatalmas tőkeköltiséget. Mellesleg emiatt van Orbán Viktornak olyan tévképzete, hogy úgy általában a nukleáris energia a legolcsóbb, holott erről szó sincs, egy új atomerőmű tarifájában megjelenik a tőkeköltés, Paks II. esetén eredetileg 12,5 milliárd euró – lenne, ha épülne. A gáz rezsiárát szintén az MVM kereskedőcége gazdálkodná ki, ha alacsonyabb a tényleges beszerzési ár a nem lakossági fogyasztók irányában érvényesített tarifánál. De most mindezek a források nem bizonyulnak elegendőnek – idén az ezermilliárd forintot is elérheti a hiány – majd az állam konszolidálja a saját cégét. Miből? Az adófizetők fizetik a lakossági rezsi árát, de a kormányfőnek adnak hálát érte. Cifrább a helyzet az üzemanyaggal, azon az összes kiskereskedő bukik. A Mol azonban nagykereskedő is, feldolgozó is, és az áraiban a drágább Brent olaj jegyzését veszi alapul, miközben az olcsóbb orosz Ural típust dolgozza fel. Úgyhogy mostanában kifejezetten kimagasló árrésszel dolgozik. Nem meglepő, hogy mindent bevet, hogy elhitesse, nem képes más típusú olajat feldolgozni. Holott hogyan tudna, csak az többe kerülne. Ahogy már máshol is említettem, az egész a pénzről szól, amit a Mollal összefo-

nódott kormány igyekszik technikai akadályként eladni Brüsszelnek.

– *Nem vádolhatja önt senki azzal, hogy különösebben visszafogná a kormánynak címzett bírálatait. Holott a közvélekedés szerint a nemzeti együttműködés rendszerének egyik jellemzője, hogy nem tűri a hozzá egykor közel állók kibeszélését, és utánanyúl az ilyeneknek, ellehetetleníti őket. Ismerek olyan egykori közhivatalnokot, aki cége dolgozóit féltve sosem vállalja a nevét, ha nyilatkozik.*

– Hosszú ideig dolgoztam a Molnál, az NFM államtitkárságán tett négy hónapos kis kirándulásom után a magánszférában kötöttem ki. Kénytelen voltam céget alapítani – idén lesz kilencéves –, mivel másképp nem tudtam volna számlát adni azoknak, akik igényelték a szakmai tanácsaimat. Emellett olaj- és gázmezők üzemeltetésével is foglalkozom. Hajdúnánáson egy kis – külföldi tulajdonú – gázüzemnek vagyok a felelős műszakivezető-helyettese. A tulajdonosokat nem érdeklik az esetleges „leszólások”. Nem cáfolom amúgy, utánanyúlnak az embernek. Több olyan eset volt, amikor a külföldi vagy állami vállalatnál vagy éppen közigazgatási szervezetnél jelezték, hogy hiába szeretnék, nem vehetnek igénybe, „nekem nem lehet”. Persze azért a munka el lett végezve, csak egy másik cégen keresztül.

Természet és irónia

Aatoth Franyo festményeiről

*Az elefánt a legbölcsebb állat mind között, az egyetlen,
mely emlékszik korábbi életeire.
Buddhista tanítás*

Aatoth Franyo élet-műve az iróniára, a bejáratott elemek és zsánerek kifordítására épül. Jogos a kötőjel, hiszen a kalandos életút nemcsak szorosan összekapcsolódik az alkotásokkal, hanem maga is felfogható egyfajta folyamatos megújulási kísérletnek, értékkeresésnek. Tóth István Ferenc-ként Nyíregyházán született 1954-ben, Párizsba ment avantgárd képzőművészetet tanulni, Vasarely és Cziffra György patronálta, ő tervezte az első erotikus kispasztikát a Monnaie de Paris-ban, majd az ő ötletére jött létre a francia–mongol művészeti csereprogram és ösztöndíj. Élt Mongóliában és Kínában, megalkotta *Az utazó alkoholista kéziszótárát* kocsmái beszélgetések megkönnyítéséhez. Jelenleg Rai Rakdhammachartban (a dharma követőinek földjén) él Thaiföldön, a burmai határ mellett.

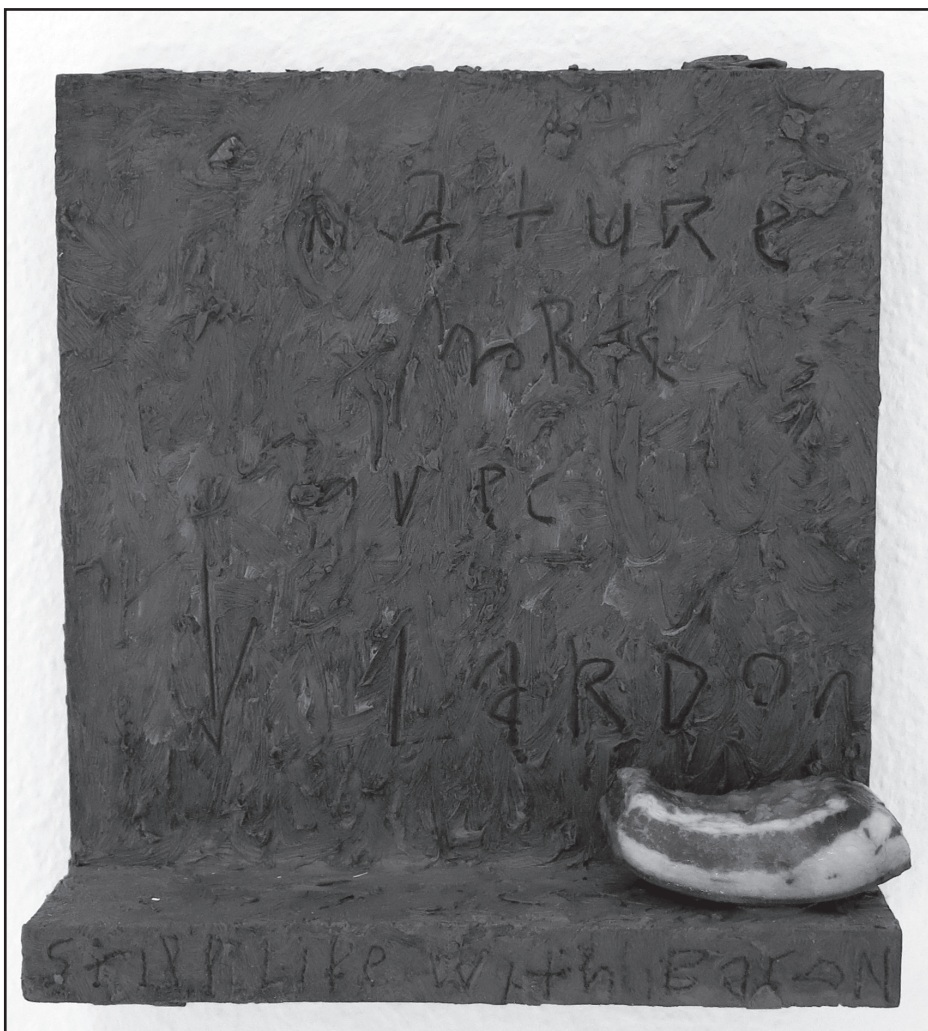
42

A 2010-es években készített képein domináns a vörös valamelyik árnyalata, egyszerre utalva ezzel a mongol naplemente primer élményére és a színhez kapcsolódó összes művészi és hétköznapi gondolatársításra. Az art brut formavilágát felidéző festmények azonban nem nélkülözik az iróniát és az eltávolítást. A *137 cm magas növény* című képen a növény mellé állított mérték nem a valódi, hanem a képi távolságot, egyfajta rajzi méretarányt mutat. Mintegy vizuálisan szavatolja a kép címében meghatározott adatot, de oly módon, hogy önmaga is alá van vetve a képi illúzió törvényeinek. Ezt fejleszti tovább a *Csendélet (cserélhető) szalonnával* című kép, ahol a festett fatábla (amelynek magának a csendéletet mint képet kéne tartalmaznia) egyszerű háttérre változik az előtérben elhelyezett valódi szalonna mögött. Ez utóbbi tényleg cserélhető és cserélendő, hiszen a képekkel ellentétben alá van vetve a biológiai lebomlás folyamatainak. Absztraktabb módon, de a *Csendélet lyukkal és anélkül* is ugyanezt a problémát mutatja be: a lyuk maga a kép része, annak ellenére, hogy éppen a képfelület hiányát jelenti.

Franyo előszeretettel fest táj- és kertképeket. *Erdők* című sorozatában a felületi dekorativitást és a részletek – Monet vízililiomaitól örökölt – problémáit kutatja, és egyes elemeken a képből való kilépéssel kísérletezik tovább. Ez a témája *Az ellopott erdőnek*, ahol a környezetpusztítás jelképe, a raklap válik a tájkép hordozójává, vagy a *Bántalmazott tájképnek*, amely már címében is jelzi a problémát.

A legújabb tájképek hordozófelülete egy ásó, ami önmagában ironikus tett. A térre való szabad rálátás helyett a földhözragadtság érzetét kelti, a passzív szemlélés helyett az aktív tettet hirdeti. Ez a sorozat számvetés az ember és a táj, az ember és az őt körülvevő természet viszonyáról.

Gárdonyi László

43

Aatoth Franyo: Csendélet (cserélhető) szalonnával

Aattoth Franyo: Fekete ültetvény

44

Aattoth Franyo: Csendélet virággal és anélkül

Berényi Klára

Ammonitesz

Vörös mészkőlapok borítják itt a padlót
a tárgyalóterem előtt. Egy régi tenger
lakóit bámulom, vigyázva arra, hogy ne
nézzek felé. Ő jobbra áll, füttyölget, ásít
les rám. Előttem egy szép ammonitesz alszik.
Bújnék belé, csigába gömbölyödve, hogy ne
kelljen kövülten ülnöm itt, zúgó fülekkel
és émelyegve, míg elérnek hullámai

Szarvasbogár

45

Most tél van, és nincs semmi baj,
/ tapad a hó alattam. Fent a szénfejű
madárcsapat, csepp jókedvét fejemre szórta.
/ Lent egy barna test hever.
Kivágott tölgy, vagy fáradt hölgy.
/ Kicsit ledőlt, szemérme ránca hófehér,
karján kacér a csipkedész.
/ Nincs semmi baj. Helyére hull a mag, pihen
ki álmos, álmodik. Álmában táncol,
/ s fényes bogarat ringat hasán.

Angyal

I.

Ne félj kicsim, ne bújj a méhlepénybe,
nem bánt az ultrahang. Mutasd a lábad,
mutasd kezed, húsz gyöngyig számolunk.
Fordulj felénk, az orrcsontocska hol van?
kicsim, ha megvan, minden rendbe lesz,
Ne félj, kicsim, ne félj, szeretni foglak,
ha gerinced ép, ha van hasfalad,
de most ne mozdulj, mert muszáj lemérni,
nem szülhetek hülyét, hiányosat,
nem születhetsz kínra, sem ferde szemmel,
nem írhatod felül a sorsomat.

II.

Mért vágynád a földet, angyal lesz belőled,
/ az Úrnak szép kertjében,
magamtól küldelek, nem bírnám terhedet,
/ gyümölcsöd nem kértem.

Ágaim túl vékonyak, bocsáss meg,
/ még két nap, és széthúzzák térdeim.
Nem vagyok lelketlen, nincsen még lelked sem,
/ és nincs ki most ránk tekint.

Nem szól égi szózat, hogy infúziónak,
/ gyorsan, nem kímélve bőrt,
indáját tépjem le, hajítsam a földre,
/ mint Ábrahám a tört.

Blokkvidék

Félszázados blokklakások,
veres templom, szürke sáncok,
a Credo in unum Deum,
elkoptatott linóleum
a lépcsőn.

Édes *panelházam*, hazám,
sebes beton, hámló platán,
kérget ringat egy kék hinta,
nyekereg, és csuklik mint a
csecsemők.

Lámpafényben hullik a hó,
glóriában ficáncoló,
pihéktől tisztul a járda,
szűztakarja hajnaltájra
csikkjeit.

47

Naplemente

„talán a gyepet” (Pilinszky)

Csorog a nap, és mindent összeken,
a vén fenyő kiszúrta oldalát,
lassan le hull, mint hős a filmekben,
csak gyanta őrzi meg hatyúdalát.

Ta-dam, ta-dam, kopogsz a vers falán,
előrelépnek mind a csillagok,
a fát lesem, a gyep helyett talán,
mozdulna-e, ha te, ha itt, ha most?

Finy Alexandra

Hordalék

Csiszolódhattunk volna, mint a kavicsok:
lemorzsolva lassan egymásról mindent, ami szögletes és
az érdes repedéseket is halvány mintává szelídíthettük volna.
De nem vagyunk kövek,
a szögletes úgylis hiány és hordalék lesz: közös és súlyosabb.
(Közben archiváljuk a veszekedéseket meg a kikényszerített
és az önkéntes alkalmazkodás részleteit: hogy
polcra kerüljenek a figyelmetlenségek, remegő orrcimpád,
szájbiggyesztéseim, számonkérések, duzzogások,
a másnap már egyértelmű frappáns válasz és magyarázat,
a zuhanykabin sikálása, a tepsiben ázó süteményszél,
csokor tulipán, közbeszólás nélkül végighallgatott történet,
a résre nyitva hagyott szekrényajtó és a fokhagymaszag –
rendszerelve és tárgyszó szerint kereshetően.)
Elköszönni mégsem lehet, hozzád kötnek kedvenc
vadhajtásaim és rossz szokásaim, meg azok a mégis
önzetlen mozdulatok: végül alig maradna bennem belőlem.

48

Szöllősi Mátyás

Metszetek a járvány idejéből

7./ A néma város

A városom még egykoron szabad volt.
Ma arc nélküli, testetlen szegény.
Mint napfogyatkozás után egy folt
a szemben, fáj. De fájdalma sem él
igazán, mert egyetlen mondata sem
valós varázs, ami túlnőne önmagán.
Csak könnyörtelenség vakarta seb.
Nagy emlékezetkiesés, magány.

A városom még egykoron szabad volt.
Ha kellett, büszkeségét törte szét.
Mínuszban testet kapualjba vonszolt.
Vállalta bűnét, közös szégyenét.
Ma nem néz körbe. Nem látja, mi lett:
egy sápadt árny szorongó éjszakája,
amit lassacskán szentté szervezett
csalók sok évtizednyi agymosása.

A városom még egykoron szabad volt.
Ma nincs benne idő. Se jó, se rossz.
Minden, mit aljassággal elrabolt,
csupán dühödt vakságot sokszoroz.
Fél és panaszkodik, a lelke sorvad,
hol vasbeton mohón habzsol be téglát.
Hiába bólogatgat, azt jelezve, jól van,
rég szolgaságra ítélték a némát.

8./ Tükör

Ha nyolc utánra kint ragadsz,
ne félj, csak fuss szakadatlan
és járd be a várost, hallgasd,
ahogy lélegzik a sok rémült,
neheztelő várakozás, lásd meg,
ahogy a szűkülő szemhéjak
alatt lassan megnyílik az álom,
a bezártak egyetlen találkozóhelye.

Vedd észre, figyelmed milyen sokoldalú,
akár a kocka, mely végre elvetésre vár.
Nappal sebet ejtett a bezártság félelmeden,
kútjából a nem múltó múlt buzog elő.

Benne hasonlat vagy, játék, részegedés.
Az első szerelem gyomoridege.
Egy idegen test megsebzett árnyéka vagy.
A sarkon kéregető vészterhes tekintete.
Hamis híreknek bábja vagy, üres tér.
Ezer mozdulatod eleve jövő nélküli.
A szívtelen idő éjszaka szárnyra kél,
s mert nem szeret, hamar el is telik.

De te ne állj meg, fuss tovább,
ki a városból, a sötétség legmélyére
menj, fáklyával a nem létező igazság után,
új otthont keresve megfáradt bűneidnek.
Amúgy is, lassan közeleg a test
kijózanító hajnala, jól ismered, igen,
azt a másodpercnyi halálfélelmet
még az ébredés pillanata előtt.

A fák között már nincs helye beszédnek.
Ha belépsz, a tisztáson álló ház legmélyére
menj, a falon lógó tükör fordított terébe
gázolj. Váratlanul majd rád néz valaki.
Arcán nem csak mosoly képezte ráncok,
szemében a kóborlók tiszta önkívülete.
Zavarában arcához nyúl, akárcsak te,
és lélegezni kezd tekinteted kijózanító hűvösében.

Bolhapiac

Faragott kottatartó

Amikor szüleink megöregedtek és magukra maradtak a szülői házban, úgy döntöttek, túladnak a nagyszoba ékességén, a bécsi páncéltőkés hangversenyzongorán. Előtte felhívtak bennünket, nem tartunk-e mégiscsak igényt rá. Bátyám, a zongorista, kerek pereg nemet mondott. Tulajdonképpen én is, de csak részben.

– A zongora nem kell, de nem kaphatnám meg a kottatartót?

Apám lakonikusan válaszolt.

– Nem. Az a zongora tartozéka.

Az én szememben nem volt az. Évekig jártam zeneiskolába engedelmesen, de azt az utasítást sajátosan értelmeztem, hogy minden délután le kell ülnöm a zongora elé és gyakorolnom egy teljes órán át. Leültem a zongora elé, felnyitottam a kottatartót, de nem kottát tettem rá, hanem könyvet, és egy órán át zavartalanul olvagattam. A látszat kedvéért azért hébe-hóba leütöttem egy-két akkordot.

És most itt volt előttem egy szinte szakasztott ugyanolyan faragott fa kottatartó, a két oldalán a pezsgőspohárnak szánt kihúzható tálcával. Egy régiségboltban állt a tulajdonos barokk stílusú íróasztalán. A tulajdonos idő-
södő, hatvanas hölgy volt, igazi arisztokrata típus, aki kötelességének érzi, hogy szigorú szépségét megtartsa mindhaláig. Ugyanakkor romantikus lélek lehetett, ha egyszer úgy őrizget egy kiszolgált hangszertartozékot, mint más a gondosan bekeretezett családi fotót.

– A kottatartó is eladó? – kérdeztem.

Meghökken, de aztán elmosolyodott, és azt mondta:

– Nem szándékoztam eladni, meglehetősen a szívemhez nőtt, de végül is miért ne? Talán magának nagyobb szüksége van rá, mint nekem.

Úgy tűnt, rokonlelkek vagyunk, és addig kell ütnöm a vasat, amíg meleg.

– Az asztalomon állna ugyanígy, és fordításhoz használnám. A kotta helyére tenném a fordítandó könyvet, a pezsgőspoharas tálcára a szótárt, a másik pezsgőspoharasra a...

– Egy pillanat – vágott közbe, és a bal tenyerét tiltón felemelte. – Miféle tálcáról beszél?

– Hát a kihúzható kis tálcákról a kottatartó két szélén. Ahová a zongorista állította a pezsgőspoharát...

– Azok a tálcák nem arra szolgáltak. Egy igazi zongorista nem iszik zongorázás közben.

– Hát én úgy tudtam – habogtam –, világeletemben úgy tudtam, hogy azok a tálcák pezsgőspoharaknak vannak...

– Gyertyák álltak rajtuk. Egy gyertyatartó jobbról, egy balról.

Úgy álltam ott, mintha felpofoztak volna. De azért hősiesen folytattam.

– Szóval gyerekkoromban a zongoránknak pont ilyen kottatartója volt, és én mindig is szerettem volna...

A tulajdonos a fejét rázta. Amilyen hirtelen támadt a szívélyessége, olyan hirtelen el is tűnt. A vonásai szinte megkövesedtek.

– Nem eladó. Kriptoalkoholistának meg pláne nem.

Leforrázva jöttem el. Napokig nem hagyott nyugodni a dolog. Honnan vettem ezt a pezsgőspoharat? Biztos a bátyámtól. Számtalanszor láttam, ahogy a bárókban a vendégek fizetnek neki egy italt, a pincér odaviszi a zongorához, a bátyám pedig köszönetképp a meghívó felé bólint.

Igen, a bátyám korhely éjszakai élete nyomhatta rá bélyegét az emlékeimre. Bizonyosságot kellett szereznem, mert ez most világnézeti kérdés volt. Máris messengereztem neki:

„A régi zongoránkon a levehető kottatartó két szélén volt egy-egy kihúzható kis tálcá. Eredetileg mi állhatott rajtuk?”

Bátyám percekben belül válaszolt valahonnan Európa túlsó fertályáról.

„Gyertyák.”

Örökmérleg

Egy szenvedélyes gyűjtő halhatott meg, mert egyik napról a másikra postai levélmérlegek tucatjai kezdtek tiszavirágrajzásba a bolhapiacokon és a régiségboltokban, olyan inflációt indítva el ezen a fronton, hogy tényleg filérékért tudtam megvenni egy fantasztikus darabot. Egy levélmérleget az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből, amelynek zsebóra méretű fémtányérjára rámatricázták a teljes postai díjszabást. Nem is álltam meg, hogy el ne dicsekedjek vele fűnek-fának, aki csak megfordult nálunk.

– Ezt nézzétek meg! Ha lemértél egy levelet, nem kellett okostelefonban keresgél, hogy mennyibe kerül a feladása, mert rögtön kiolvashattad a tarifátáblázatból! Például Deutschland & Oestreich-Ungarnba 15 grammig 10 Pfennig, 250 grammig 20 Pfennig! A nyomtatvány 50 grammig 3 Pfennig, 250 grammig 10 Pfennig! Külföldre, Weltposton ugyanez 50 grammonként 5 Pfennig!

Lelkesedésem valahogy nem ragadt át a látogatóimra.

– Nagy ügy – vonogatták a vállukat. – Nem mindegy, hogy épp hány Pfennigbe került az a valami?

– Nem is az összeg a lényeg, hanem hogy a tarifa kőbe van vésve! Rányomtatták a mérlegre! Százötven évvel ezelőtt el se tudták képzelni, hogy egy levél feladási díja évente változzon!

Nem sikerült felkeltenem az érdeklődésüket. De nem adtam fel. Nem tudtam elhinni, hogy valaki ne érezné át legalább egy pillanatra annak a világnak a nyugalma, ami ebből a levélmérlegből árad. Újra és újra próbálkoztam.

– Ezt nézd meg! Te tudad, hogy az árumintaküldés 250 grammonként 10 Pfennigbe került a német-osztrák-magyar közös postaunióban? Külföldre 100 grammig 10 Pfennigbe, aztán 50 grammonként a 250 grammos súlyhatárig 5 Pfennigbe?

– Igen – jegyezték meg egyes monetáris szemléletűek –, ezért tört ki az első világháború. A német és osztrák árudömping miatt.

– Én a háború előtti korról beszélek. Hát nem érted? Ezt a levélmérleget úgy gyártottak, mintha a világ révbe ért volna, nincsenek változások, amikhez hozzá kéne igazítani a dolgokat! Ez volt a garancia! Hogy ne emeljen árat senki, mert akkor, idézőjelben, el kell dobni a régi díjszabással együtt a mérleget is!

Aztán egyszer csak emberemre találtam.

– Add ide! – mondta, és jó alaposan, az orra elé tartva vizsgálta levélmérlegemet. Aztán nekiállt feszegetni a szerkezetet.

– Hé! Mit csinálsz? Ez egy kényes régi... – tiltakoztam.

Aztán a torkomra forrt a szó. Vendégem egy erőteljes mozdulattal lehúzta a mérlegtányért a himbakarról. Simán lejött. Nem volt összehegesztve.

– Ennyit arról, hogy ne ismerték volna a csereszabatosság fogalmát már abban az időben.

Egy világ omlott össze bennem. Már nem mutatom meg senkinek; a kisunokáim játszanak vele. Imádnak pénzürméket méricskélgni rajta. Még nem tudják, hogy a ráragasztott akárhányforintosok napról napra kevesebbet érnek.

Josefine

A kis porceláncsészét gyorsan megtaláltam a Lőrinci Piacon. Még megvolt. Ott állt az Antikvitas feliratú boltocskában a polcon, ahogy legutóbb. Dísztetlennék mondanám, ha nem lett volna épp csak a peremén egy függönyszegélyre emlékeztető arany mintázat. Volt azonban egy nagy különbség. Az árcímke. A múlt heti háromezres árat átragasztották. Az új címkén ez állt: 10.000.

A boltos azonnal ott termett mögöttem, amint meglátta, mit fogdosok.

– Gyönyörű kis Pirkenhammer, ugyebár – mondta, és kivárt, ami óvatos-sá tett.

– Csak meglehetősen borsos az ára – feleltem.

– Mihez képest?

Nem tettem meg neki a szívességet, hogy azt feleljem: múlt héthez képest.

– Ez több mint triplája, amit az ilyen szingli csészékért el szoktak kérni.

A boltos összehúzott szemmel méricskélgt, végül kibökte:

– Ez igaz. De valahogy kompenzálnom kell a múlt heti veszteséget.

Eleresztettem a fülem mellett a megjegyzést. A csészét forgattam, mintha most látnám először. Azért jöttem, hogy ezt is megvegyem, na de nem ennyiért.

– De ez az ár alkuképes, ugye?

– A hülye lányom tehet róla, hogy most ennyibe kerül. Egy hete dolgom volt délelőtt, és ő állt be helyettem. És eladta a két Pirkenhammer közül az egyiket. Azt, amelyiken nem volt árcímke.

A vállamat vonogattam.

– Én is a címke nélküli választottam volna. Néha nehéz levakarni. Marad utána egy folt.

– Ha nálam valamin nincs címke, az azt jelenti, hogy emelt áras. Valamiért különleges. A hülye lányomnak fel kellett volna hívnia, mielőtt eladja. De eladta annyiért, amire a párja volt beárazva. Négyezerért.

Ez beugratás volt. Figyelte a reakciómat, nincs-e ösztönösen a nyelvem hegyén, hogy nem négy-, hanem háromezerért.

A szemem se rebbent.

– És mi volt a különbség? – kérdeztem.

Kivette a kezemből a csészét, és a fenekével felfelé az orrom alá dugta.

– Itt, a Pirkenhammer embléma alatt nemcsak számok voltak, hogy hanyadik sorozat, hanem egy név is. A csészét festő keramikus neve. Christine.

Ez is beugratás volt. Nem Christine volt az aláírás, hanem Josefine. Szerintem a pókerarcom ezúttal se csorbult.

A boltos most is figyelmesen vizsgálgatott, mielőtt folytatta.

– Az aláírt kerámiának nincs ára, annyit lehet kérni érte, amennyit az ember nem röstell. Ritka, mint a fehér holló. Ott van például a híres athéni fazekas, Szophilosz, aki az ötven fekete alakos vázája közül csak hármat szignózott...

– Oké – vágtam közbe. – Nekem egyszerűen csak megtetszett ez a csésze, és meg is venném, de nem ilyen áron. Őszintén, ki fog adni érte egy tízest?

A boltos egy darabig szúrós szemmel méricskért, hallgatott. Aztán azt mondta:

– Abban bízom, hogy mint a krimikben, a tettes mindig visszatér a tett helyszínére. Aki a hülye lányomtól tört áron megvette a szignált csészémet, most emelt áron megveszi a párját is, mert megszólal benne a lelkiismeret. Vagy visszahozza a szignósat, és cserébe megkapja ezt. – Felém mutatta a Pirkenhammert, kicsit megint kivárt, aztán visszatette a polcra. – Egyébként meg idehívtam a hülye lányom, hátha felismeri azt a vevőt. Bármelyik percben itt lehet.

Biztos voltam benne, hogy blöfföl. Úgy döntöttem, adok magamnak tíz percet, és csak azután lépek le. Nekiálltam nézegetni az ezüst cigarettatárcákat.

De nem blöffölt. Már a piac közepén jártam, amikor a régiségboltocska felé fordulva megláttam az előterében azt a szemüveges fiatal nőt, akitől a Pirkenhammert vásároltam múlt szombaton. Közelebb somfordáltam. Az elmúlt hét napban sokat nézegettem új teáscsészéken az aláírást, próbáltam elképzelni, milyen lehetett Josefine, aki száz évvel ezelőtt, hirtelen ötletből, odakanyarította a nevét a munkadarabja alá.

Valahogy most lett arca. Nekem ez a törékeny, rebbenékeny, szórakozott lány lett Josefine. Elsétáltam a boltocska előtt, de Josefine piac felé forduló tekintete átsiklott rajtam. Valahová a levegőbe nézett, igyekezett nem foglalkozni a vele veszekvő apjával.

Néztem, néztem, és már kész is voltam a magyarázatommal. Nem fogok pénzelni egy olyan embert, aki lehülyézi a saját lányát.

Bumeráng falióra

Akkora volt, mint a napraforgó tányérja, a számlapja aransárga, a mutatói feketék, mint az ördög ujjá, de igazán a hátoldala búvölt meg, pontosabban a közepén, egy pici, alig gyufaskatulyányi házban elhelyezett óramű, amely egy pillanatra feltárult előttem, amikor az asszony felnyitotta.

– Ez egy nagyon finom, kényes szerkezet, úgyhogy csukom is vissza, nehogy por érje – magyarázta. – Automata, egy év alatt egy másodpercnél többet se nem késheet, se nem siethet.

Hittem is, nem is.

– És milyen sűrűn kell felhúzni? – kérdeztem. – Nem szeretném naponta levenni a falról.

Az asszony lenézően mosolygott.

– Legalább egy évig hozzá se kell nyúlnia. Elem húzza fel a rugót automatikusan. Ettől automata. Nézze csak! Jó minőségű ceruzaelem kell bele, és semmi gondja nem lesz vele.

És megint eljátszotta a trükköt a pici szerkezet felnyitásával, mint egy bűvész, aki egy villanásra felmutatja a kiválasztott kártyalapot. Az ujjai közt, az arany fénnel sürgő-forgó-lüktető parányi óramű mellett hirtelen megláttam az igencsak otrombán ható, Duracell feliratú fémhengert.

Ez a látvány kicsit elvette a kedvem. Meg hát a milió is, amelyben ez az óra elhelyezkedett. Hatalmas, márkás porcelán dísztárgyak vették körül, mint hivalkodó áruházi ajándékkosarak.

– És mégis mennyi?

Erre a kérdésemre már a férj válaszolt, aki nemigen szokott az asztaluknál ácsorogni, jobbára a piacot járta, hol tud venni valamit olcsón, hogy aztán eladja drágán.

– Ötvenezer. Kienzle, a német óraipar remeke. Igazi ritkaság. Még mechanikus, de már elemes.

Húszra leengedték az árat, de még mindig szabódtam. Kell nekem egy ipartörténeti kuriózum? Sose bíztam az átmenetekben.

– Ha nem lesz megelégedve vele, visszaadjuk a pénzt – ígérték.

Ez hatott. Hazavittem, feltettem a főhelyre a falra. Nagyon jól mutatott. Jó üzletet csináltam, gondoltam, valahányszor ráesett a pillantásom.

Aztán az éjszaka közepén krákogó hangra ébredtem. Először azt hittem, álmodtam. Aztán megint hallottam. A hang a lakás belsejéből jött. Mintha valaki négy-öt percenként hangosan köszörülné a torkát a nagyszobában.

Betörő!

Komolyan megijedtem, de csak az óra volt. Felkeltem, levettem a falról, és mint valami gyanúsítottat kihallgató detektív, leültem az asztalhoz és farkasszemet néztem vele.

Az órát kis elemes rotor húzta fel rugó helyett, annak volt ilyen istentelen hangja az éjszakában. Az egész csak két másodpercig tartott, de nem lehetett aludni tőle.

A rá következő szombaton visszavittem.

A pasas és a neje fel volt háborodva.

– Ennek az órának semmi baja! – A férfi látványosan a füléhez emelte, és eljátszotta, hogy nem hall semmit. – Nincs is hangja!

– Négy és fél percenként csikorogva felhúzza magát a szerkezet – mondtam. – Itt a piaci zajban alig hallani. De éjszaka nem lehet aludni tőle.

– Minden óra ketyeg valamennyire. Ha ezt nem tudja elviselni, miért vette meg?

– A ketyegést meg lehet szokni, ezt az időnkénti harákolást nem. De fölös-
leges vitatkoznunk ezen. Maguk mondták, hogy ha nem leszek megelégedve
vele, visszaadják a pénzt. Itt az óra, kérem vissza a pénzt.

Savanyú képet vágta. Végül az asszony szólalt meg.

– Hát ma még nem árultunk semmit. Jövő szombaton jöjjön el, reggelre itt
lesz a pénze.

A rá következő szombaton jó korán jöttem és jó sokáig maradtam, de a há-
zaspárnak a színét se láttam. Azóta sem. Többé nem jelentek meg az Ecse-
rin, és mások sem látták őket, hiába kérdezősködtem. De nem adom fel.
Kijárok Budaörsre, kijárok a Bakancsosra, kijárok a Flamingóra, el fogok
mennni a legjelentéktelenebb helyekre is, mert valahol előbb-utóbb fel kell
bukkanniuk, ha megint el akarják adni a bumeráng faliórájukat.

Antik bronz bútorláb

Az antik bronz bútorláb egy motorháztetőre volt rátéve, úgy állt rajta, mintha
az autó (amúgy özönvíz előtti Lada) márkajelvénye volna, ahogy a Jaguaro-
kon az ágaskodó jaguár.

Pontosabban kettő volt belőle. A cizellált, súlyos bronzdíszek szőrös-kör-
mös vadállatlábat ábrázoltak.

– Bútorláb lehetett – mondta az árus. – Ezres darabja.

Habozás nélkül megvettem.

Hazaérve azonnal fogtam az íróasztali székeket, és nekiálltam rápróbál-
gatni. A családtagjaim körém gyűltek.

– De klassz!

– Ugye? – büszkélkedtem. – Fejedelmi trónszékeknek van ilyen lábuk.

– De miért csak kettőt vettél? A székeknek négy lába van.

Türelmesen elmagyaráztam, hogy a bolhapiacon nem lehet a dolgokból
akárhányat venni.

– Akkor az íróasztalodra rakd fel, arra kettő is elég! – javasolta a felesé-
gem. – A hátsó lábak úgyse látszanak.

Hogysíne!, gondoltam. Akkor mi lesz az én asszír trónusommal?!

– Ezek széklábak, asztalhoz nem illenek – jelentettem ki dölyfösen.

Ahogy próbálgattam, már kaptam is a jobbnál jobb tanácsokat a lányaim-
tól.

– Az első kettőre tedd!

(Ezzel az volt a baj, hogy a szék első két lába rendes esetben bent foglal
helyet az íróasztal alatt.)

– A hátsó kettőre tedd!

(Na de miféle trónszék az, amelyen hátul a dísz?)

– Az oldalsó kettőre tedd!

(Szó se róla, így mindkettő látszott a kanapé felől, de ez az elrendezés ne-
kem meglehetősen avantgárdosan hatott.)

– Egyikre se tedd, mert csak dübörögni fogsz azokkal a dögnehez széklá-
bakkal, és feljönnek az alattunk lakók.

(Ez természetesen a feleségem kritikája volt.)

Őszintén szólva már nem emlékszem, végül is a szék melyik két lábá-

ra szereltem fel a karmos-szórós bronztappancsokat. Ugyanis nem sokáig maradtak rajta. A feleségemnek lett igaza (mindig neki van igaza), az alsó szomszéd feljött, hogy mi ez az éktelen dübörgés, az én koromban már ne legyenek ennyire fickós, mert nem lesz jó vége.

Ugyhogy végérvényesen leszereltem a bronztalpakat, és hirtelen ötlettől vezérelve föltettem őket az asztalomra, becsúsztatva a monitor alá. Azóta is ott vannak. Impozáns látvány: mintha a képernyő ezeken a vadállatlábakon állna. Vagy valaki gubbaszt a monitor mögött. Egy szörny.

Hogyan lett fényes fekete lakkcipőm?

Amikor a főnökség bejelentette, hogy tízezer forintot ad munkapőre, a kollégáim kevesellték. Én sokalltam. Kijelentettem, hogy én ötszáz forintért olyant fogok venni, hogy az hét nyelven beszél.

Vettem is a budaörsi bolhapiacon egy jó kis magas szárú velúr cipőt, elől fűzővel, oldalt cipzárral. Kényelmes volt, bár kissé viseltes, és a sok hordásban meg a mindennapi munkában még tovább kopott. Az eredetileg világosszürke cipő az orrán kifehéredett, elnyúttnek látszott, kezdtem szégyellni. Mégiscsak egy főúri palotában dolgozom; hogy néz az ki, hogy nem tartom rendben a cipőm?

Csakhowy hiába kértem tanácsot hozzáértőktől, mindenki azt mondta, hogy ha a velúr valahol megkopik, az már úgy marad, arra nincs suviksz.

Ugyhogy ha valakivel beszélgetnem kellett, próbáltam úgy állni, mint a gólya: az egyik lábamat kissé felhúztam a másik mögé, hogy csak egy cipőm látsszék, hátha úgy nem olyan feltűnő.

De nemcsak a cipők kopnak a palotában, ahol dolgozom, hanem a parketta is. A napokban elrendelték, hogy egy kollégámmal lakkozzuk fel a dísztermek parkettáját. Kaptunk hat kanna méregdrága anyagot, abból kellett mindig valamennyit egy sávban magunk elé locsolnunk, és moppal egyenletesen széthúznunk. Kollégámé volt a nagybálterem, kisbálterem, dohányzószalon. Enyém a könyvtárszoba, fogadóterem, aranyszalon, ezüstsalon. A tükörfolyosón találkoztunk.

– Készen vagyunk? – kérdeztem. – Megvolt minden?

Rántott egyet a vállán. Ebből megállapíthattam, hogy valami kimaradt. Kollégám nem egy bőbeszédű pasas.

– Mi maradt ki? – kérdeztem.

– A zenekari árok.

Fogalmam se volt, miről beszél. Lassan két éve dolgozom itt a palotában, kész labirintus, lehet benne bolyongani, na de egy árkot csak észrevesz az ember, ha máshogy nem, hát beleesik.

– Hol van itt zenekari árok?

– Hát ott fön. – És felmutatott a plafonra.

Pontosabban a plafon alá. A nagybálterem és a kisbálterem közti átjáró fölé. Valami karzatféle volt odafön, négy-öt méter magasan, ahol boltívszerűen nyitva volt a fal. De ő nem azt nézte, hanem a fényárban úszó parkettát.

– A vak is látja, hogy kidolgoztuk a belünket. Neked a cipőd is ráment. Dobhatod a kukába.

Lebámultam a lábomra. A félig hamuszürke, félig csontfehér cipőm fényes fekete lett. Álmélkodva néztem. A színtelen parkettalakk, amit használtunk, a parkettára locsolás közben rá-ráfröccsent a cipőnkre, és mire végére értünk az ezer négyzetméternek, teljesen beterítette. És valami kémiai oknál fogva a kopott velúr a felvizezett tejnek látszó folyadéokra úgy reagált, hogy teljesen megfeketedett. De jó, gondoltam, és egy kicsit még lötytyintettem a szerből a jobb cipőmre, amelyre a munka közben valahogy kevesebb került.

– Szóval oda már nem megyünk fel – fejezte be a tőle szokatlanul hosszú eszmefuttatását a kollégám.

Aztán mégiscsak felmentünk. A „zenekari árok” szűk kis hídféle volt magasan a két bálterem között, remek kilátással a monarchiabeli pompára. Kedvem lett volna kiülni a mellvédjére, lóbálni a lábamat a felhúzott vonóhálóra emlékeztető kristálycsillárok felé, és közben gyönyörködni a főúri környezetbe illő fényes fekete lakkcipőmben.

Zsákbamacska

A Citizen utazóórán azért akadt meg a szemem, mert szokatlanul kicsi volt, gyufásskatulya méretű, és úgy saccoltam, épp be tudnám illeszteni az árbóc helyére az orrom elé, öreg NDK-s túrakajakom lécvázaz orrába, megnövelve az eddig nullán álló műszerezettségét.

Na de erre a kitüntetett posztra márkás órát szándékoztam kinevezni, minimum svájcit, és kételkedtem benne, hogy ez a kis japán Citizen állni fogja a balatoni viharokat.

– Neked nem elég márkás a Citizen? – förmedt rám az árus.

Nem csak erről volt szó. Hiányoltam a „Jewels” varázsszót a számlapon vagy a hátoldalon, ami a drágakő csapágyszáma jelölne a szerkezetben. Ahogy gyerekkoromban belestünk az autók ablakán, és azt néztük, hány kilométerig tart a sebességmérő számozása a műszerfalon, a felnőttek karóráin is azt figyeltük, hány kövesek, és minél magasabb volt a szám, annál jobban elkerekedett a szemünk. Most is elvártam volna, hogy ha már Citizen, legyen rajta az is, mondjuk, hogy TWO (2) JEWELS. Vagy FOUR (4) JEWELS. Ne adj isten, FIFTEEN (15) JEWELS.

– Nincs feltüntetve rajta sehol, hogy hány köves.

– Ha csak ez a bajod, azon segíthetünk. Leszedem neked a hátlapot, és ha fel van tüntetve belül, hogy hány köves, akkor megveszed?

Megvontam a vállam. Az óra szépen, állhatatosan ketyegett, és ha tényleg vették a fáradságot, hogy a szerkezetre rávéssék, hány rubintkő csapágyon futnak a fogaskerekek, az felér egy garancialevéllel.

– Meg.

Az ilyen minikönyvként felnyíló, bőrdobozú utazóórák hátlapját mindig három icipici csavar rögzíti. Nagy nehezen műszerész-csavarhúzóval kerítjük, és az árus lecsavarozta a fedelet.

Mindketten elképedve néztük. A kőcsapágyszáma tényleg fel volt tüntetve.

NO (0) JEWEL.

Most mondhattam volna, nem ér a nevem: ha nulla van feltüntetve, az annyi, mint ha fel se lenne tüntetve. De úgy éreztem, ha Mitsuo Koodaka úr (az ő leányvállalatának a neve volt rávésve még a szerkezetre, és utána néztem az interneten) volt olyan becsületes, hogy nem rejti véka alá, mit spórolt ki a gyártmányaiból, akkor egyrészt megbízhatok benne, hogy nem adott ki bővít a kezéből, másrészt becsületesség dolgában én se maradhatok el mögötte.

Egyszóval az utazóórát megvettem. Egyelőre nem csalódtam benne. Koodaka úr volt olyan gondos anyagbeszerző (mindent maga és felesége csinált, még a háromezr munkásnő havi fizetésének beborítékolását is), hogy szerkezetei drágakő csapágyazás nélkül sem kopnak el az örökké imbolygó magyar tengeren.

páratlan oldal

59

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Délidő

A mama nem lát. Vak. Negyedjére mondja, Pataki automatikusan számolja. Mást sem mond. Az öregasszony akkor állt fel, mikor beléptek, azóta a folyosón és a konyhában botorkál, faltól falig, nekimegy a székeknek, asztalnak, a keze beleütődik az ajtófélfába, az arca dagadt, de nem azért, mert nekiment valaminek, az még a verés nyoma. Nem született vak, így mondja a fia, hogy nem született, egyszer csak megvakult. Nem lát. Pataki azon gondolkodik, milyen lehet egyszer csak megvakulni. A férfi rá-rászól az öregasszonyra, hogy üljön le, de az nem reagál. Lehet, hogy süket is, Pataki nézi, ahogy botorkál. Már nem érti, mit keresnek itt. Elfelejtette a nőnek meg a fiának a nevét, fel kell hívja a rendőrségi sajtóst, ha végeztek. A keze az asztallaphoz ragad, cuppan, ahogy felemeli, minden ragad a házban, mintha légyapapír lenne. Megdörzsöli az alkarját, próbálja lekaparni róla a koszt, az ujjbegye is ragad, a nadrágjába törli, nem segít. Nézi Takácsot, aki oldalazva elmegy az öregasszony mellett, a hasát behúzza, a kamerát féloldalasan feltartja a vállán, vigyáz, hogy se a nőhöz, se a konyhaszekrényhez ne érjen. Megáll a sarokban, megpróbálja egy képbe fogni a férfit és az anyját, nem sikerül. Leengedi a kamerát, nézi, mit tudna felvenni, újra beáll, ráközelít az öregasszonyra, aztán kinyit, leköveti a mozgást. Konyhaszekrény, koppanás, fordul, asztal, koppanás, elmegy előtte, ajtófélfá, kopp, folyosó, a végén megkapaszkodik a kijárat ajtó kilincsében, tapogatja, mintha ki akarna menni. Takács leállítja a felvételt. Megnézi a kijelzőt, tizenhét másodperc, eddig alig forgatott két percet, abból jó, ha egy perc hasznosat ki tud szedni. Fenébe az egésszel, gondolja. Nincs mit felvenni, ez az egész egy lehetetlen helyzet, ebből nem lesz anyag. Visszanézi a snitteket, egyik se jó. Nem a beállítással, a fénnel vagy az élességgel van gond, azok rendben vannak, valahogy mégsem jó az egész. Nem áll össze.

A rendőrségi sajtós várakoztatja őket, ülnek a porta előtt, Takács megkérdezi Patakit, hogy mikor fognak ebédelni, előtte vagy utána. Majd ha végeztünk, mondja Pataki, úgyis olyan dél körül lesz. Tudsz valami jó helyet, kérdezi Takács, Pataki megrázza a fejét, gondolkodnak, hol tudnának majd enni, ha kész lesznek a forgatással, hol találhatnak a környéken éttermet. Ehetnének egy hamburgert, mondja Pataki, visszafelé, abban az út melletti büfében. Takács étterembe menne, ha csak egy menüt is, de kényelmesen, ülve enné meg, nem rohanva. Rendesen akarok megebédelni, utasítja vissza a hamburgeres ajánlatot. Gondolkodnak tovább.

Jön a sajtós, értetlenkedik, hogy mit akarnak ezzel az egésszel. Két hete volt, mondja, látszik rajta, nem szeretne az üggyel foglalkozni, legszívesebben elküldené őket. Remélem, interjú nem kell, megkönnyebbül, hogy Pataki megrázza a fejét. Mennénk már ebédelni, magyarázza a tévéseknek, mi is, mondja Takács, csak előtte letudjuk a forgatást. A sajtós megadja nekik

a címet, hadarva olvassa egy papírból, mi történt. Október 17-én, a hajnali órákban, a nyolcvanhárom éves egyedül élő, feltehetően hárman voltak, a látássérült nő csak a hangokból, a konyhában egy székhez kötözték, többórnyi bántalmazást követően, nem vittek el semmit, a sértettet két nap múlva a szomszédok, súlyos de nem életveszélyes állapotban, egyheti kórházi ápolás után, az elkövetőket keresik. Ez már a negyedik eset, ráálltak az idősekre, nyáron a garázsokat törték fel, most ez megy, mondja a sajtós. Tudjátok, kik lehettek, kérdezi Pataki. A sajtós legyint. Mindig ugyanazok, két-három környékbeli család, most a fiatalok kezdtek el bandázni, nem tudunk mit csinálni. Agyon kéne az ilyeneket ütni, mondja Takács. Hát, igazad van, mondja a sajtós, elköszönnek.

A faluban a kocsmá zárva, a bolt is, minden üres, senkitől sem tudják megkérdezni, merre menjenek. Véletlenül találhatnak rá az utcára. Hosszú mélyedésekkel és kátyúkkal teli, minden csupa sár. Bemegyünk, nem tudunk kijönni, mondja Takács. Gyalog akarsz odamenni ebben a sárban, kérdezi Pataki. Az operatőr nem válaszol. Elindulnak, a szélvédőig csap a latyakos víz.

Patakinak többször kiabálnia kell, mire a házból kijön a férfi. Nem kérdez semmit, csak int, jöjjenek be. Takács bekapcsolja a kamerát, úgy lép be, hogy már forgat, Pataki utána. Leül a konyhaasztalnál, Takács a házban járkál, néha bekapcsolja a kamerát. Kerülgeti az öregasszonyt. A nő fia a konyhaasztal másik oldalán ül, néha megszólal, hogy a mama vak, Pataki olyankor bólint. Érzzi, hogy a keze odaragad az asztalhoz. Próbálja kitalálni, hogy mit kezdjenek ezzel a forgatással, hogy mit tudnak majd összerakni belőle. Mi menjen le a tévében. Nézi, ahogy az összevert, vak öregasszony kóvályog előtte, nézi a csupa kosz konyhát, a lepattant bútorokat. Annyira abszurd, gondolja. Van a nyomornak egy olyan foka, ahol már minden nevetségessé, karikatúraszerűvé válik, bármit csinálsz, nem lesz más belőle, csak egy mém vagy valami hülyén összevágott klip a jutubon. Nem érez részvétet az összevert öregasszony iránt, nem tud részvétet érezni. Takács kijön a sarokból, ellép Pataki előtt, a konyha végében észrevesz egy csukott ajtót, ott még nem járt, odamegy. Megigazítja a vállán a kamerát, elindítja, felveszi, ahogy nyitja az ajtót, a küszöbön megáll, behajol a szobába. Pataki arra eszmél, hogy az operatőr hirtelen hátralép, becsapja az ajtót, a kamerát lekapja a válláról, hitetlenkedve bámulja a kijelzőt. Mi az, kérdezi Pataki. Van bent egy macska. Milyen macska? Most kölykezett. Pataki feláll a konyhaasztaltól, ellép az operatőr mellett, belép a szobába. A szeme lassan szokik hozzá a félhomályhoz. A szoba közepén egy macska hever, körülötte mintha összegyűrt papírdarabok lennének a kölykök, néhányuk mozog még. Az állat a zajra felemeli a fejét, kivicsorítja a fogát, fúj, de nincs hangja. Pataki mozdulatlanul áll. A macska elfordul tőle, az előtte heverő kölykökhöz hajol, a szájába veszi a fejét. Pataki hallani véli, ahogy összeroppannak a csontok.

Flow

Leül a téren egy padra, hogy megvárja Patakit, mindjárt jön, azt mondta a telefonban. Négyyszögletű tér, kör alakú szökőkúttal. Szemben vele, a fel-felköpő fúvókák mögött fekete nadrágos, fehér inges alakok hangszórókat pakolnak. Takácsnak fáj a válla. A friss testmódosítás égeti, megpróbál elszakadni a fájdalomtól, különválasztani magát tőle. Arra koncentrálni, ő nem azonos a fájdalommal, de nem sikerül. Újra érzi, ahogy a felhevített fém átégeti a felhámot, és tovább hatolva a dermiszen, elpárologtatja a kötőszövetekben rekedt zsírt. A vállához nyúl, az ing anyaga alatt kitapintja a meggyűrődött műanyag fóliát, alatta a géz egymásra feszülő rétegeit. Az égetés nyomait keresi, a hőtől felpúposodott bőr hullámain. A kötés vastag, ujjbegyével nem érzékeli, csak a fájdalom rajzolja ki a mintát. Elrendezik a hangszórókat, még többen jönnek a térre.

Egyikük kilép, középre áll, a mikrofonfej kitüremkedik ökölbe zárt kezéből. Karját kitárja, fejét jobbra, a vállára billenti. Megformálja a jelet. Előre-hátra hintáztat, cipőorról sarokra, sarokról cipőorra, a mikrofon zsinórja ingázva követi a mozgást. Elindítja a flow-t. Takács érzi, ahogy kiárad. A fehér ingesek csoportja felbomlik, összeáll, újabb és újabb alakzatokat vesznek fel. Próbálja megérteni a mintát, keresi a jelentést, a dolgok mélyére akar hatolni. Az égetés lüktet a karján, a fájdalom erősödik, a flow beborítja, belélszivárog, feszíti, már nincs középpont, csak terjedés, minden egyszerre hullám és részecske. A tér rezonálni kezd, a négyemeletesek körvonala elolvad, vibrál, már nem tudja, hol a kezdet, hol a vég, a flow kitölti, továbbáll, sűrűsödik, robban, bomlik, összeolvad. Kívülről látja magát, az arca beég az erős fényben, a vállán lüktetve kirajzolódik a jel, átüt a kötésen. Hirtelen megvilágosodik, ettől szomorú lesz, mert ez egy a nyelv által nem leírható állapot, épp ezért elmondhatatlan. Nincs. Pataki huppan le mellé a padra, kezében a telefonja.

- Jehovák?
- Mormonok.
- Megcsináltattad?
- Onnan jövök.
- Fájt?
- Nem vészes.
- Hülye vagy.

Pataki a telefonját nyomkodja. Takács odapillant, valami app van nyitva, grafikonok és számsorok villognak, a másik színes csúszkákat mozgat a telefon képernyőjén.

- Mit játszol?
- Nem játszom.

Pataki magyarázni kezd, hogy ez egy szex app, van hozzá vibrátor is, Berlinben vették. Nem egy átlagos szexshop volt, mondja Takácsnak, de már nem

találna vissza, nem tudja, hol van, pedig kereste a Google-ön. A Monbijouparkra emlékszik, meg arra, hogy valamin összekaptak a barátnőjével, a lány hátat fordított neki, és elindult, úgy, mintha ott akarná hagyni Patakit végleg, aki pár lépéssel lemaradva követte, és az még megvan neki, hogy elmennek a Curry61 előtt, de az is csak azért, mert akkor mellé lépett, és megfogta a kezét, de a másik ellökte, hogy hagyjál, és utána nem figyelte, merre járnak, mert akkorra már ő is felszívta magát, és csúnyán veszekedtek, legalábbis Pataki most ezt mondja Takácsnak, hogy csúnya veszekedés volt, egyikük sem fogta vissza magát, és valószínűleg többen megbámulták őket, ahogy kiabálva és lökdösődve mentek az utcán. Itthon meg hiába tette rá a kis sárga emberkét a térképre, nem tudta rekonstruálni az útvonalat, nem találta meg a szexshopot. Annnyira a veszekedésre koncentráltak, annnyira lekötötte őket, hogy majdnem elmentek mellette. Nem emlékszik átmenetre, hogy lett volna valami folytonosság a veszekedés utolsó pillanata és aközött a pillanat között, hogy meglátták. Mintha eltűnt volna a köztes idő. Veszekedés. Vágás. Nézik a kirakatot. Mint egy filmben. És fogják egymás kezét, de nem tudta volna megmondani, mikor fogták meg egymás kezét.

Sarki épület, berlini bérház, talán a húszas évekből, a bejárat közepén, jobbra és balra hosszan elnyúló, hatalmas üvegportálok, mögöttük nyolc sorban egymás mellett és fölött piros vibrátorok. De nem olyan klasszikus műfaszok, Pataki Takácsra pillant, hogy figyel-e, nem tudja eldönteni, a másik nem rá néz, kissé görnyedten ül, a mormon hittérítő felé fordulva, aki a szökőkút mögött áll kitárt karokkal, tucatnyian vannak körülötte, valami gond lehet a hangosítással, mert nem hallani semmit, pedig mozog a szája, beszél, de nem hallani, legalábbis Pataki nem hallja, csak a szökőkút csobogását. Takács vállára néz, látja az ing alatt kidudorodó kötést, önkéntelenül odanyúl, de félúton megállítja a mozdulatot. Biztos fáj neki, gondolja.

Mi az, hogy nem olyanok, kérdezi Takács. Pataki magyarázni kezd, hogy úgy képzelje el, mint egy úrhajót, de ne azt a klasszikus hegyeset, hanem mint a SpaceX, csak még annál is áramvonalasabb, kerekdedebb. Még ő is vonzónak találta, nem idegenkedett tőle, pedig mégiscsak műfasz. De hightech, huszonegyedik századi, spéci nanoanyag, bőrbarát, vegán meg minden. Hypoallergén. Az eladó mondta, mondja Pataki. Beépített mikrochip, wifi, bluetooth csatlakozás, kompatibilis az androiddal, meg iphonnal is. És mindegyik piros, csak piros volt, Pataki egészen közel hajol Takáchoz, szeretné, ha felé fordulna, ha nem a mormonokat figyelné. De Takács nem fordul felé, érdeklődik, de nem néz rá.

– Múpina nem volt?

– Nem.

– Csak piros műfaszok.

– Mind piros volt.

– Vettetek?

Pataki beismeri, hogy vettek. De nem volt könnyű.

– Csak pároknak adnak el.

– Pároknak.

– Igazolni kellett, hogy egy pár vagyunk. Szerelmesek.

Mormon hittérítő: 001100100101000001001110010101110000111000011
01100101100000
101000100101001011101011000100000111000011100001011110101
0110000101000100101000010100010101110110001001001110010101
0101011111000011100001110000101111010101110001010001010100
00001110000111000010111101011100011000110000111000011100001
01111010111010100111001010100000101000100111101001110010101
01010100110100111001010000011000100110001100001110000111000
0101111010111000101110100001110000110110010110000010100010
0101001010110010011100101010101100010000101000100101000010
1000110001101011100010100100100110100001110000111000010111
1 0 1 0 1 0 1 0 0 0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 1 1 0 1 0 1 0 1 1 1 1 0 0 1 0 0
1 1 0 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 0 0
0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 0 1 0 1 1 0 0 0 0 1
1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 0 0
0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 0 0 0 0 0 1 0 1
0 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 1 0 0 0 1 1 0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 0 1 1 1 0 0 1

101000100101001011101011000100000111000011100001011110101
0110000101000100101000010100010101110110001001001110010101
0101011111000011100001110000101111010101110001010001010100
00001110000111000010111101011100011000110000111000011100001
01111010111010100111001010100000101000100111101001110010101
01010100110100111001010000011000100110001100001110000111000
0101111010111000101110100001110000110110010110000010100010
0101001010110010011100101010101100010000101000100101000010
1000110001101011100010100100100110100001110000111000010111
1 0 1 0 1 0 1 0 0 0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 1 1 0 1 0 1 0 1 1 1 1 0 0 1 0 0
1 1 0 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 0 0
0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 0 1 0 1 1 0 0 0 0 1
1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 0 0
0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 0 0 0 0 0 1 0 1
0 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 1 0 0 0 1 1 0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 0 1 1 1 0 0 1

0 1 0 0 0 0 0 1 1 0 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 0 0 1 0 1 1 0 0 1 0 1 0 1 1 1 0
1 0 1 0 1 1 0 0 0 0 1 0 1 0 1 1 0 0 1 0 1 0 0 1 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 0
1 0 1 0 0 0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 1 1 1 0 1 1 0 0 0 1 0 0 1 0 0 1 1 1 0
0 1 0 1 0 1 0 1 0 1 0 1 1 1 1 1 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0
1 1 1 1 0 1 0 0 1 0 1 1 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0
1 0 1 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 0 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 0 1 0 1
1 1 1 0 1 0 1 0 1 0 1 0 1 0 1 0 1 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 1 1

Pataki: 000011100001110000101111010111000001010001011101010111
10010011010101

10000101011000000111000001101100101100000010100001010
0010101100000101000000110001000001010001001010000010100
010011110100111001010101010100110100111001010000001
1 0 0 0 1 0 0 1 1 0 0 0 0 1 1 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 0 1 0 1 1 1
1 0 1 0 1 1 1 0 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 0 1 1 0 1 1 0 0 1 0 1 1 0 0 0 0 0
1 0 1 0 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 0 1 0 1 1 0 0 1 0 1 0 0 1 0 0 1 0 1 1 1 0 1
0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 1 0 0 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0
1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 0 0 0 1 1 0 0 0 1 1 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0
0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 0 0 1 1 1 0 0 1 0 1 0 1 0 0 0 0 0 0 1
1 1 0 0 0 0 1 1 0 1 1 0 0 1 0 1 1 0 0 0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 0
0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 0 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 1 0 0 0
1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 0 1 1 0 0 1 0 1 1 0 0 0 0 0 1 0 1 0 0 0 0 0
0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 0 0 0 0 0 1 0 1 0
0 0 1 0 1 1 1 0 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 1 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1
1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 1 0 0
0 1 0 0 1 1 1 0 0 1 1 0 0 0 1 1 0 1 0 0 1 1 1 0 0 1 0 1 0 1 1 0 0 1 0 1 0
1 1 0 0 1 0 0 1 1 1 0 0 1 0 1 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 1 0 0 0
0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 0 0 0 1 1 0 0 0
1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 0 1 0 1
0 0 1 1 1 0 0 1 0 1 0 1 1 0 0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 1 0 0 0 1
1 0 1 0 1 1 1 0 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 0 1 1 0 0 1 0 1 1 0 0 0 0 0
1 0 1 0 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 0 0
0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 1 0 0 0 1 1 0 0 0 1 0 1 0 0 0 0 0 0
1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 0 1 1 1 0 0 0 1 0 1 0 0 0
1 0 1 1 1 0 1 0 1 0 1 1 1 1 0 0 1 0 0 1 1 0 1 0 1 0 1 1 0 0 0 0 1 0 1 0
1 1 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 0 0 0 1
0 1 1 0 0 0 0 1 0 1 0 1 1 0 0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 1 1 0 0 0 1 1 0 0 0
1 1 0 1 0 0 1 1 1 0 0 1 0 1 1 0 1 1 0 1 0 1 0 0 1 0 0 1 0 1 0 1 1 1 0 1 0
1 1 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 1 0 0 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0
0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 0 0 0 1 1 0 0 0 1 1 0 0 0 0 1 1 1 0 0 0 0 1
1 1 0 0 0 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 1 1 1 0 1 0 1 0 0 1 1 1 0 0 1 0 1 0 1 1 0
0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 1 0 0 0 1 1 0 1 0 1 1 1 0 1 0 0 0 1 1 0
0 0 0 1 0 1 0 0 0 1 0 0 1 0 1 0 0 1 1 0 0 0 1 1 0 1 0 1 1 1 0 1 0 0 0 1 1 1

Befejezik. Pataki feláll, a mormon után megy, a szökőkút mögött elvegyül a többi fekete nadrágos, fehér inges alak között, Takács elveszti szem elől. Nem tudja megkülönböztetni a többitől. A másik a padon hagyta a telefonját, felveszi. Az app van megnyitva rajta, a kijelzőn színes fények villognak, pirosak és sárgák. A képernyő alján három csúszka, mint egy

erősítő gombjai, olyanok, mindhármát maximumra tolja. A telefon átmelegsik, síkossá válik, pedig nem izzad a tenyere. Visszateszi maga mellé. Arra gondol, hogy van a testmódosításnak egy végletes formája, amikor nem a bőrbe, hanem a csontba égetik a jelet. Erre legalkalmasabb a homlok, ahol a hús vékony rétege könnyen átégethető, és a megégetett csont kitüremkedik, láthatóvá válik. A kört választaná, egy egyetemes jelet, amely minden kultúrában és civilizációban értelmezhető. A Földön kívül is. A Voyager-1-nek, gondolja Takács, és nem érti miért jutott ez most az eszébe, elég lett volna egy fémbe karcolt kört vinnie üzenetként. Egy kört, amely jelzi, értelmes lények vagyunk.

Aatoth Franyó: Fekete ültetvény

Nem várt örökség

(Regényrészlet)

Aznap este anyával nagyon vártuk, hogy apa hazaérkezzen. Délután ugyan is telefonált, hogy valami fontosat szeretne mutatni nekünk. De anya hiába faggatta, nem mondott többet, csak arra kérte, minden legyen kész, mire hazaér, hogy tudjunk rá rendesen figyelni.

Anyával egész délután takarítottunk. Az övé volt a porszívózás és a felmosás, az enyém a portörölés, mert ez könnyebb és kisebb munka.

– Inkább hadd csináljam én a felmosást – kértem anyámat.

– Sietnünk kell.

Máskor valószínűleg tovább erősködtem volna, de most annyira kíváncsi voltam, hogy inkább csöndben maradtam, és próbáltam elvégezni ezt az utálatos feladatot. Pedig a barna bőrkanapénkat például ki nem állhattam, sosem láttam porosnak, és nem értettem, mi értelme hetente átnyalni. Csak az igazán koszos helyeken szerettem port törölni: élvezet volt nézni, ahogy a rongy vastag csíkot húz maga után.

De hiába voltunk gyorsak, túl sok volt a feladat. Még fel kellett mosni a fürdőt, a konyhát, le kellett vinni a szemetet, sőt anyám ablakot is akart pucolni a nappaliban. Nem értettem, minek ez a nagy felhajtás.

– Én megcsinálom a takarítás többi részét, te menj le a boltba – kérte, miután befejeztem a portörölést, és azt hittem, végre békén hagy.

Ráadásul ahhoz a maszek pékhez akart leküldeni, ami nemrég nyílt a Körtéren. Ehhez még buszra is kellett szállni.

– Olvasni szeretnék – mondtam durcásan, és ledobtam magam a kanapéra.

– Érdekes, máskor ostorral sem lehet téged leültetni egy könyv elé – jegyezte meg, aztán rám parancsolt, hogy azonnal vegyem a kabátomat.

Igaz, ami igaz, ekkoriban még tényleg nemigen olvastam – nem úgy, mint később a gimnáziumban, amikor nemcsak a buszon, hanem a buszmegálló felé sétálva is bújtam a regényeket, és csak annyira emeltem fel a szemem a lapokról, hogy el ne üssön egy autó, és én se menjek neki senkinek. De még olvasni is jobb lett volna, mint bő egy órát utazással, várakozással, sorban állással tölteni egy vacak kenyérért. De csak tizenegy éves voltam, úgyhogy hiába ellenkeztem, anyámé volt az utolsó szó.

Amikor hazaértem, anyám kikapta a kezemből a hatalmas, ropogós veknit, megnyomkodta, és mélyen beszívta az illatát, aztán megállapította, hogy ezért a minőségért valóban érdemes egy kicsit messzebb utazni. Ment volna akkor ő, gondoltam magamban, mert engem őszintén nem érdekelt az egész.

– Mintha nem is itthon, hanem egy francia pékségben készült volna – mondta.

Aléltan lehunyta a szemét, és gondolatban már utazott is Nyugatra, abba a világba, ahol már a határ másik oldalától pasztellszínre festett házak so-

rakoznak az út mentén, és az ablakokat csinos vitrázsfüggönyök díszítik. Ott még a tehén is finomabb füvet legel, a muskátlik is szebben virítanak, és mindent beleng az a visszafogott elegancia, ami eddig reménytelenül elérhetetlennek tűnt a számunkra.

A maszek pékség egyébként nagyjából fél éve üzemelt a Körtéren. A 80-as évek végén egymás után nyíltak a kisebb-nagyobb magánboltok Budapesten, és minőségi termékeket ígértek az állami áruházak dög unalmas és fantáziátlan kínálatával szemben – anyám legnagyobb örömére és apám legnagyobb bánatára. Anyám ugyanis imádta az újfajta nyugati ételeket, például a margarint, vagy a helyben készült különlegességeket, mint ez a kenyér, és egyáltalán nem zavarta, hogy többet kell értük fizetni. Úgy gondolta, jár nekünk ez a luxus.

És persze vett volna ruhát, új autót, új bútorokat is, apám viszont hallani sem akart erről. Egyedül ebben a csodálatos barna bőrkanapében tudtak nagy nehezen megegyezni. Szerintük nagyon divatos volt. Én azonban nem láttam ilyen bútorokat azoknak az osztálytársnőimnek a lakásában, akiket menőnek tartottam, és tényleg gazdagok voltak. Ők a ruháikat, a cipőiket, sőt még a játékaik egy részét is Nyugatról kapták, nem beszélve a füžeteikről, a ceruzáikról és az illatos radírjaikról, amikkel az olyan egyszerű, földi halandók előtt villogtak, mint amilyen én is voltam. Az ő lakásaikban antik vagy egyedileg gyártott, lakberendező által tervezett modern bútorok álltak, azokhoz képest a mi kanapénk csak vacak utánérzés volt.

Szóval anyám beszívta a kenyér illatát, az órájára nézett, majd kapkodva nekilátott felszeletelni a vacsorához a kenyeret.

– Apád bármikor itthon lehet – mondta, és rám szólt, hogy azonnal mosd meg a kezem, és sikáljam ki a mosdót, mert azt már nem tudja megcsinálni.

Szitkozódva vonultam be a fürdőbe – ismét megnyertem magamnak egy remek feladatot.

Anyám közben megterített a vacsorához. Mindig gazdagon pakolta meg az asztalt: többféle felvágott, sajt, zöldség és a kedvencem, anyám körözöttje virított közepén. Az ujjammal belenyúltam, hogy megkóstoljam, de anyám szigorúan a kezemre csapott. Én viszont most már csak azért is bekaptam a falatot, és kajánul ránevettem anyámra.

– Finom lett – mondtam, elégedetten cuppantva egyet.

Péntek este volt, a hét legjobb napja. Ilyenkor mindenki abban bízott, hogy végre valami jó fog történni. Általában nem történt ilyesmi, de legalább számítani lehetett arra, hogy apám nyugodt és jókedvű lesz, amikor hazaér. Ezeken az estéken sokszor előadott egy-egy vicces sztorit, ami a héten történt vele az üzletben. Ha igazán elemében volt, akkor még fel is állt az asztaltól, és eljátszotta a legkínosabb helyzeteket. Mesélt vevőkről, akik a borító színe alapján próbálnak megtalálni egy-egy lemezt, hiába magyarázza nekik, hogy ez képtelenség. Volt, aki régi kiadású ritkaságot keresett, és nem értette, hogy lehet egy húsz-harminc éves dolognak magasabb az ára, mint az újnak. És ott voltak aztán az átlagos hülyék, akikről apám hidegrázást kapott, mert mindent összefogdosnak, aztán nem vesznek semmit. Na

meg azok, akik jóízűen csámcsognak a majonézes szendvicsükön, miközben a másik kezükben egy ritkaságot forgatnak. Apám hol dühösen, hol leereszkedő megértéssel beszélt róluk, mint az emberi hülyeség megtestesítőinek díszpéldányairól, akik így vagy úgy hozzájárulnak ahhoz, hogy a világ sose változzon. Mi pedig anyámmal megértően bólogattunk, hogy szegénynek tényleg milyen nehéz dolga van.

Nemsokára kattant a zár, én pedig kiszaladtam az előszobába apám elé. Anyám a konyhaajtóból nézte, ahogy megpusztilom, aztán mindettőnket elküldött kezét mosni, csak úgy mehettünk be a pici konyhába vacsorázni.

Mindannyian leültünk a homokóra formájú, piros műanyag székekre, amiknek a tetejét élénksárga műszőr huzattal vonták be. Már akkor is ciki volt illet otthon tartani: nemcsak ronda volt, de gyakran fel is borult alattunk. Ám apám semmit sem engedett kidobni. Milyen volt a napunk, kérdezte, miközben elégedetten nézett végig az asztalon, megállapítva, hogy jól végeztük a dolgunkat, mindennel készen vagyunk. Ugyanakkor kissé nehezményezte a választékot.

– Nem értem, miért kell ennyi mindent egyszerre megenni – jegyezte meg, szerinte ugyanis az ilyesmi felesleges pazarlás volt, ostoba fényűzés, ami nem illik egy rendes értelmiségi családhoz.

De anyám megkérte, hogy legalább most az egyszer ne foglalkozzon elméleti kérdésekkel, egyszerűen engedje el magát, és élvezze a finom ételeket. Ezután ölbe tett kézzel, elcsendesedve néztünk rá: vártuk a nagy bejelentést. Apám nagyvonalúan elengedte az előbbi kérdést, és amikor már a légy zümmögését sem lehetett hallani, kihúzott a háta mögül egy kicsi, puha borítású füzetkét, amelynek zöld keretbe foglalt borítóján egy ropogósra sült natúr csirkecomb és egy kis zöldsaláta virított. Végigpörgette ujjai között a lapokat, meg is szagolta, jó mélyen beszívta az új könyv illatát. Ezután ellenőrizte, elég tiszta-e anyám keze, és átnyújtotta neki a könyvet.

– Átalakulás az országban, átalakulás a konyhában! Mostantól ebből főzz – mondta büszkén.

Anyám elolvasta a borítón szereplő *Reform szakácskönyv* címet, majd mosolyogva apámra nézett, és nem törődve előzetes kérésével, hogy a vacsora alatt már ne csináljon semmit, felpattant az asztaltól, és kibontott egy üveg bort.

Mindháromunknak töltött, és a magasba emelte a poharát:

– Az új életre! – mondta.

Egymásra mosolyogtunk, és koccintottunk. Miközben ízlelgettem a bort, azon gondolkodtam, vajon mit szeretnek ebben a csípős, rossz szagú italban a felnőttek. De azért büszke voltam, hogy én is azt ihatom, amit a szüleim.

Nekiláttunk a vacsorának. Anyám mindenkit megkínált a friss kenyérrel. Én megkaparintottam a serclit, és megpakoltam sajttal, szalámmal.

– Csak mértékkel – szólt rám apám.

Anyámra néztem, aki erre odadugott apám orra alá egy ropogós szelet kenyeret.

– Ezt nézd meg. Ilyet máshol nem eszel.

Apám megszagolta, majd kivette anyám kezéből.

– Rögtön meglátszik, ha valaki saját magáért dolgozik, és nem teljesítmény nélkül kapja a fizetését – jelentette ki anyám.

– Tényleg nagyon finom.

– És mennyire más a kiszolgálás, udvariasak, kedvesek, nem igaz? – fordult hozzám anyám.

Teli szájjal bólogattam.

Ezután egy kis konyhafilozofálás következett, vacsoráink elengedhetetlen kelléke az egyéni érdekről, amiről anyám szerint a nagy szocialista elméletírók megfelelnek. Azt hajtogatta, hogy az emberek kihívás elé kell állítani. Apám ezzel szemben úgy gondolta, az egyenlőség legalább olyan fontos, az önzés még sosem vezetett semmi jóhoz. De az elmélet nem akadályozta meg abban, hogy anyámat ugrassza, ha szüksége volt valamire az asztalnál, így most is intett neki, hogy hozzon még bort. Anyám igazat adott neki, szolgáltatásan felpattant, és teletöltötte mindkettejük poharát. Ebből a körből engem már kihagytak, vizet kaptam, amit nem is bántam, a bornak undok íze volt.

– Mindegy is, mások mit csinálnak – legyintett anyám. – A lényeg, hogy most legalább elkezdhetünk úgy élni, ahogy mindig szerettünk volna – tette hozzá, és jelentőségteljesen a szakácskönyvre, majd apámra pillantott.

Fenékig ürítették a poharukat.

*

Persze nem volt mindenki olyan felvilágosult és kifinomult, mint a mi szűkebb családjunk. Ott voltak például anyám szülei, Márta mama és Imre nagypapa, akik az első demokratikus választások után kénytelenek voltak belenyugodni, hogy egy időre el kell napolniuk a proletárforradalmat. Ez azonban nem ment nekik könnyen, különösen nem Márti mamának, aki eleinte állandóan öngyilkos akart lenni, hogy veszendőbe ment mindaz, amiért egész életükben küzdöttek.

Mindketten szegény családból származtak. Márti mamáék szoba-konyhában nyomorogtak a második világháború előtt, annak ellenére, hogy az apja ügyes asztalosmester volt. Dédapám elitta a családi vagyont, dédanyám pedig sosem keresett pénzt, egész életében a családról, a gyerekekről gondoskodott. Imre papa szülei munkások voltak, az anyja cselédként dolgozott nemesi családoknál, az apja pedig egy cipőgyárban robotolt három műszakban.

Márta mamáék a rendszerváltás után is ragaszkodtak nézeteikhez, és hiába próbáltuk őket jobb belátásra bírni, apám szerint a múlt ott ragadt a szocreál, mágneszáras, narancssárga konyhaszekrényükben, a linóleum-padlójukban, a világosbarna, lakkozott, szögletes szekrény sorban, a kalocsai hímzéses terítőben és az asztalon álló, kissé mindig poros művirágban.

Apám szülei, Klári mama és Sándor papa, akit én már nem ismertem, szintén párttagok voltak, de apám szerint inkább csak kényelemből. Klári mama egy ruhaipari szövetkezetben dolgozott egész életében, miután a numerus clausus miatt nem mehetett egyetemre. A háború előtt a családnak ruhaboltja volt, amit a 40-es évek végén államosítottak. A nagyapám orvoscsaládból származott, de ő maga gépészmérnökként végzett, és az Ikarusnál lett középvezető.

Egy héttel azután, hogy apám hazahozta a szakácskönyvet, jelenésünk volt anyám szüleinél. Apám viszont kitalálta, hogy délelőtt elvisz engem múzeumba. Ez nagyon feldobott, mert általában nagyon keveset voltunk együtt. Apám nemigen tudott velem mit kezdeni: szálnalmasnak tartotta, hogy szeretek babázni, később pedig azt, hogy meghatódom a szerelmes filmekben. Egyáltalán, elég sok mindent nevetségesnek tartott, ami engem érdekelt.

– Ebédre anyáméknál kell lennünk, nem késhettek el – mondta anyám.

Apám igyekezett megnyugtatni, hogy időben ott leszünk, majd cinkosan rám nevetett, hogy jelezze, anyám már megint feleslegesen aggódik.

Ő viszont egyáltalán nem nyugodott meg.

– Megint valami elvont dologra viszed a gyereket? – kérdezte, de apám csak fölényesen mosolygott, és én is igyekeztem utánozni az arckifejezését, persze úgy, hogy anyám ne lássa.

A múzeumban fém- és műanyag hulladékból összeeszkábált tárgyak közt bolyongtunk, olyan címeket biggyesztettek rájuk, mint „Menekülés az élet elől”, „Világvége”, „Feltámadás” és „Végtelen idő”. Hosszan néztünk egy-egy kiállítási darabot – alkotásnak azért nem nevezném őket utólag –, és apám időnként a homlokát ráncolva közelebb hajolt hozzájuk, hogy szemügyre vehessen minden apró részletet.

– Nagyon érdekes, ahogy itt a különböző vastagságú anyagok érintkeznek egymással, mintha ez az egész egy hajó lenne – jelentette ki egy idő után egy halom gubancos drót láttán.

Vadul bólogattam, és csücsörítve igyekeztem jelezni, hogy nagyon elgondolkodtat, amit látok.

– Ezek a tejfölpoharak vajon mit jelenthetnek? – szóltam meg egyszer csak óvatosan.

Apám a homlokát ráncolva gondolkodott, de nem tudta a választ.

Két órát töltöttünk a kiállításon, mégis csupán egyetlen termet tudtunk megnézni. Apám ugyanis ki nem állhatta, ha valaki illendőségből csak úgy végigrohan a termeken.

– Utálom a felületességet – jegyezte meg nyomatékosan, amikor először voltunk együtt a Múcsarnokban, ahol különféle kibelezett járművek voltak épp kiállítva. A hangfalakból nyikorgás és kopácsolás hallatszott hol halkabban, hol hangosabban. Előreszaladtam, és amikor apám két teremmel arrébb megtalált, szinte átdöfött a tekintetével. Onnantól kezdve világos volt számomra, hogy mit kell tennem, ha nem akarok bunkónak vagy ostobának tűnni a szemében. Mert olyan nincs, hogy valamit unok vagy nem érdekel.

Mindenesetre az alapos műelemzésnek köszönhetően ezen a szombaton sikerült elkészünk a nagyszüleimtől. Anyám már őrzöngve várt minket a bejáratnál.

– Egyszer bírál pontos lenni! – támadt neki apámnak, de ő úgy tett, mint-ha meg sem hallaná a szemrehányást.

Mindenki az asztalnál ült, amikor beléptünk a konyhába. A levest már megették, és nagyanyám épp a pörköltet adagolta a tányérokba. Apám farkaséhes volt, és nagy lendülettel látott neki az evésnek, de az első falat

után megállt a kezében a kanál. Óvatosan forgatta a szájában az ételt, és a tányérjába meredt.

– Zúzapörkölt – közölte vele nagyanyám. – Szereted, ugye?

– Persze – válaszolta apám, majd letette a kanalat.

Anyám kétségbeesetten megbökte a könyökével, és a pillantásával könyörgött, hogy folytassa az evést. Apám elhúzta a száját, de végül szót fogadott: legyúrta a krumplit, és kitunkolta a szaftot a tányérból. A zúzához azonban nem volt hajlandó hozzányúlni.

Márti mama a főzésben ugyanúgy ragaszkodott a szokásaihoz, mint a politikai nézetek terén. Egyáltalán nem haladt a korral, és egyáltalán nem érdekelték az ősök hagyományai sem. A zsidó vallást már gyerekkorában is csak annyiban tartotta fontosnak, hogy nekik így nem kellett hittanra járniuk. A családja nem volt vallásos, és a háború után végképp megszakított minden kapcsolatot a Mindenhatóval. Márti mama azon a véleményen volt, hogy ebben az országban csak magyarok élnek, akár zsidónak, akár kereszténynek születtek, és ha annak idején mindenki így gondolkodik, holokauszt sem lett volna.

Sokáig nem tudtam, mire utal ez a szó, de amikor nagyobb lettem, nagyanyám leültetett maga elé, mély levegőt vett, és kijelentette, most valami nagyon fontosat kell nekem elmondania. Igyekeztem komoly képet erőltetni magamra, de közben hatalmas tárgult orrlyukait figyeltem. Eközben ő komor arccal magyarázott a náciokról és a nyilasokról, valamint arról, hogy ő Tóth Juci néninek köszönheti a megmenekülését, aki annak idején hamis papírokat szerzett neki, és bújtatta.

– Ő az a kedves néni, akivel már találkoztál azon a szép díjátadón, emlékszel? – kérdezte negédesen.

– Arra a bibircsókos nénire gondolsz? – kérdeztem viszolyogva, és eszembe jutott az a délelőtt, amikor nagyanyám elcipelte egy nagy, porszagú terembe, ami tele volt öregekkel, és ahol órákon át mozdulatlanul kellett ülni.

– Ne halljak ilyet többet. Neki köszönheted az életed! – ripakodott rám Márti mama, és elzavart játszani.

Én pedig sírásra görbült szájjal elsomfordáltam, és kezdtem megérteni, hogy vannak dolgok, amikről jobb nem kérdezni semmit, és amikért akkor is hálásnak kell lennem, ha nem értek belőlük semmit.

A zsidóság tehát nem létezett nagyanyám számára, aki ennek jegyében tanult meg főzni is. Az akkori szokásoknak és társadalmi küldetésudatnak megfelelően zsíros, magyaros ételeket ettek állandóan, amitől nagyanyám évről évre kövérebb lett. A kedvence a körömpörkölt volt, meg a töltött káposzta, a kocsonya és a töltött paprika, és imádott pogácsát sütni. Időnként engem is befogott kuktáskodni: nekem kellett szaggatnom a tésztát, vagy megkennem tojásfehérjével a tészta tetejét.

Apám viszont ki nem állhatta a zsíros, mócsingos ételeket. Bár az ő családja sem vezetett kóser konyhát, és imádta a disznóhúst, a belsőségek olyan lélektani határt jelentettek nála, amit képtelen volt átlépni.

Ebéd után a család bevonult a nappaliba. Nagyapám kávé főzött a felnőtteknek, nagyanyám házi készítésű madártejet szolgáltat fel, sürgött-forgott, egy pillanatra sem hagyta, hogy valakinek üres maradjon a tányérja.

– Ülj már le, anyu, mindenki ki tudja szolgálni magát – szólt rá anyám, amikor Márti mama harmadszor kínált körbe mindenkit.

Miután nagyanyám megnyugodott, hogy senki sem fogja rossz háziaszszonynak gondolni, visszaült a foteljába. A felnőttek a tűntető taxisokról beszélgettek, akik miatt állítólag sokfelé megbénult a forgalom, én pedig az asztal körül sündörögtem, és lopkodtam az édességet.

– Meglátjátok, be fogják vetni a hadsereget, ezek semmitől sem riadnak vissza – jelentette ki Márti mama.

– Ezek nem az oroszok – szúrta neki oda anyám idegesen.

Nagyanyám sértettem kortyolt bele a kávéjába, majd felemelte a mutatóujját.

– Csak várjátok ki a végét, visszasírjátok még az oroszokat – jegyezte meg, mire anyám felcsattant.

– Nehogy nekem megint a zsidóüldözéssel meg a Horthy-rendszerrel gyere, ezek a dolgok már elmúltak!

– Rendben, nem mondok semmit – bólintott nagyanyám, mire anyám elnevette magát.

– Értsétek már meg, ez egy más világ lesz, felzárkózunk pár év alatt.

– Naiv vagy és tudatlan – mondta Márti mama megvetően, nagyapám pedig belefogott egy fejtegetésbe a kapitalizmus és a vallás bűneiről, a kiszákmányolásról és a proletárok elnyomásáról, ezen viszont apám kezdett el hangtalanul nevetni.

– Már nincsenek is proletárok, viszont annál több a káder, aki elszívja mások elől a levegőt – jegyezte meg élesen.

Erre mindenki elhallgatott. Csak az autók zúgása hallatszott be az utcáról.

– Kellett neked megszegni a törvényt – szólalt meg végül nagyanyám, nagyapám pedig egyetértően bólogatott.

Apám erre nem válaszolt, inkább kiment az erkélyre elszívni egy cigi.

A beszélgetés innentől kezdve csendesebb mederben folyt, és mivel senki sem törődött velem, átmentem a másik szobába, ahol ott állt egy vadonatúj, színes Videoton tévé, amit a nagyszüleim nemrég vettek maguknak. Először csak leültem Márti mamáék ágyára, hogy gyönyörködjem a készülékben, de nagyanyám nemsokára utánam jött, és bekapcsolta nekem.

– Apa nem szereti – néztem rá.

– Ne aggódj, anyád megengedte – mondta.

Megnyugodva kényelembe helyeztem magam az ágyukon. Épp a *Tövis-madarak* ment, az egyik kedvenc sorozatom. Még sosem láttam színesben ezt a filmet, nekünk otthon fekete-fehér tévénk volt. Apám úgy vélekedett ugyanis, hogy az efféle luxuscikkek csak lustává teszik az embert, és sokkal nagyobb szellemi kihívást jelent a szürke árnyalatait nézni. Mélyen hitt abban, hogy az élvezetek nem részei az értelmes ember életének, inkább valami ösztönszerű dolgok, amiknek lehetőség szerint nem szabad teret adni.

Én viszont hiába igyekeztem ellenállni a kísértésnek, teljesen elkápráztatt az a sok szín.

Nem sokkal később azt vettem észre, hogy apám áll a kisszoba ajtajában, majd hallottam, hogy veszekedni kezd anyámmal.

– Nem lesz tőle semmi baja – kelt a védelmemre anyám. – Mit kell ezt annyira felfűjni?

Apámnak most már elfogyott a türelme, és mit sem törődve az illemmel, kislétet az előszobába. Anyám utánament.

Óvatosan kikapcsoltam a tévét, és a kisszoba ajtajából figyeltem, mi történik odakinn.

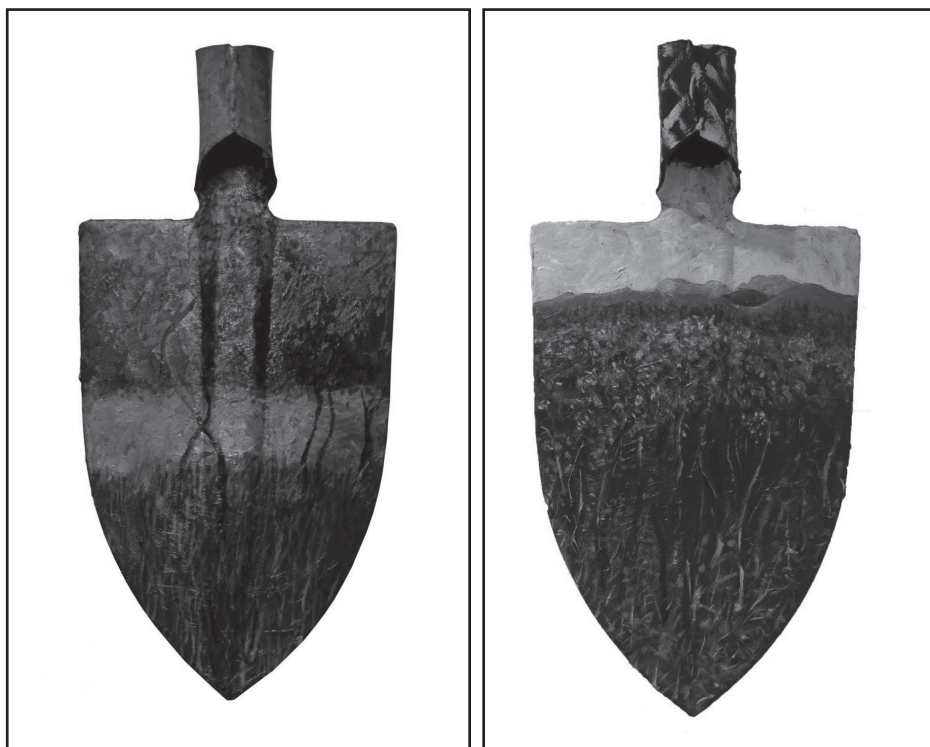
– Nem teheted ezt velük – súgta anyám a szüleire célozva, miközben apám a kabátját vette. – Különben meg, ha épp tudni akarod, én is szeretnék egy színes tévét.

– Akkor gyalog mentek haza? – kérdezte apám ridegen.

Anyám visszakullogott a nappaliba, elbúcsúzott a szüleitől, akik vádló pillantásokat vetettek az előszoba felé, de a hangjuk olyan nyugodt volt, mint ha mi sem történt volna. Anyám intett, hogy jöjjenek öltözni.

– Majd legközelebb nézheted – súgta a fülembe Márti mama, és megsimogatta a hátam, mielőtt kiléptem az előszobába.

Gyilkos csendben ültünk hazafelé az autóban. Anyám kifelé nézett, és pillantásra sem méltatta apámat.

Aatoth Franyo: Ásó 1., Ásó 16.

Hónapló

Dalos György

Képeslap Kutaisziból

Berlin, 2022. május 9.

Kutaisziban – Grúzia második legnagyobb városában – az ember jól teszi, ha minden lépésére ügyel. A járdák és az úttek nemcsak a dimbes-dom-bos részeken, hanem a városközpontban is fölöttébb egyenetlenek, balesetveszélyesek. Kiadósabb záporok után pedig – ilyenben volt részünk négynapos utazásunk második napján – valóságos cirkuszi mutatványt igényel a tócsák elkerülése. Jöttünket is esős idő előzhette meg, erre vallott egyebek közt a kis hotelszobánk erkélyéről látható, a Kaukázusból a Fekete-tenger felé tartó Rioni végletes felduzzadása. Ilyen vad sodrú, robajló folyót élőben még nem láttam. Megvallom, engem ez a természeti jelenség jobban lenyűgözött, mint a napos időben élvezhető turisztikai látnivalók, a legendás Kolkhisz öröksége, a Bagrati székesegyház és a Gelati kolostor. A romantikus házikók látványával hamar beteltem, annál szomorúbbnak találtam az elhanyagolt, romos vagy lakatlan épületeket, amelyek kétséget kizáróan tanúsították, hogy szegény világba csöppentünk bele. Igazság szerint A.-val eredetileg Tbiliszit szeretttük volna viszontlátni, ám a rendelkezésre álló repülőjáratok éjszakai isztambuli átszállással, legalább tízórás ottani várakozási idővel fenyegettek, és a jegyárak sem voltak pénztárcánkhoz méretezettek. Ezzel szemben a közvetlen Berlin–Kutaiszi-útvonal három és fél órás időtartama és a fapados Wizz Air ajánlata a kora hajnali indulásoktól eltekintve teljesen megfelelőnek látszott, s utóvégre a 130 ezer lakosú város, Imerétia tartomány székhelye évszázadokon át a grúz királyság fővárosa volt. Utazni pedig mindenképpen akartunk, mert két és fél esztendei helyben tartózkodás után, amelyet csak rövid pesti otthonlétek szakítottak meg, szabadulni vágytunk a Covid–19 vesztégzárából, ha csak négy napra is, búcsút venni lakásunktól s benne a képernyőnkől szakadatlanul ránk zúduló háborús hírektől.

Ami a járványt illeti, az végigkísért repülőutunkon. Oda és vissza, a Wizz Air szűk utasterében hősiesen viseltük az orr- és száymaszkot, az idevágó német szabályozás eléggé illiberális. Kutaiszi polgárai viszont kaukázusi könnyelműséggel tették túl magukat az álarcos védekezésen. A háború annyiban maradt velünk, hogy a belvárosi kirakatok tele voltak Ukrajna kék-sárga nemzeti színeit viselő, ukrán nyelvű szolidaritási plakátokkal.

Ezen a ponton érkeztem el ahhoz a jelenséghez, amely négynapos kirándulásunkat számomra különösen emlékezetessé tette. A volt Szovjetunió területén, vagy ahogy fontoskodva mondják, a posztszovjet térségben tett korábbi útjaimon, Tallinntól Alma-Atáig, Rigától Bakuig, Tbiliszit is ideértve,

természetesnek tűnt, hogy orosz nyelvtudásom a kommunikáció és orientáció eszköze, s mindenütt találkozom oroszokkal vagy oroszul beszélő helyi lakosokkal. Most először érzékelttem ennek a nyelvi környezetnek szinte maradéktalan eltűnését. A cirill betűk hiányát különösen kiemelte a feliratokban domináló grúz íráskép, amelyet csak a nagyobb utcanevéknél egészítettek ki következetesen angol változattal – a neves költő utcája, a Tsereteli street, az Építő Dávid királyról elnevezett David Agmashenebeli square közepén a város védjegyének számító kolchiszi szökőkúttal. Érhetőnek tűnik, hogy a divatüzletekben angolul is olvasható a nyugatiasan csillogó áruk megnevezése, amelyek eredetét egyébként zömmel Made in Turkey vagy China névvel jelzi az árcédula. Angol nyelven tájékoztatnak még az étlapok, az idegenforgalmi hivatalban kapható turistaanyag, tisztán orosz szövege kizárólag a középületekben elhelyezett tűzoltó készülékeknek van – nyilvánvalóan valamennyi 1991 előtti szovjet gyártmány. A bankautomaták némelyike csupán grúzul tud, a nagyobb pénzintézeteké angolul és a még nagyobbaké oroszul is. Nekem, mint újságrajongónak, leginkább az tűnt fel, hogy az egész városban egyetlen helyen jutottam orosz nyelvű sajtótermékhez, a *Tbilisszkaja Nyegyelja* című hetilaphoz, tévé- és rádióműsor-melléklettel. Az utóbbi programajánló viszont nem csak a grúz műsorokat, hanem valamennyi orosz tévéadó kínálatát is tartalmazta veretes orosz nyelven.

Minthogy hivatalos adatok szerint a harminc évvel ezelőtti 300 ezer oroszból mindössze 25 ezer maradt Grúziában, kevéssé valószínű, hogy az ő kedvükért közlik a gazdag műsoranyagot. Statisztikai valószínűségként elfogadhatjuk, hogy az idős és a középnemzedék ma is beszéli az egykori Szovjetunió államnyelvét, és nézheti a moszkvai műsorokat. Hanem kis fogadónkban hiába próbáltunk ráállni az NTV vagy a Rosszija adásaira – menedzserünk feszengő udvariassággal közölte, hogy az orosz tévéprogram errefelé „nyepopuljarnüj”, népszerűtlen, vagyis hát lekapcsolta, mint tette Putyin elnök az ellenzéki médiával. Az erre vetődő orosz turisták mindazonáltal akadálytalanul válogathatnak a készülékeken rögzített régi szovjet és új orosz melodramák, háborús filmek és krimik között. A hétköznapi verbális közeledésben pedig az a furcsa helyzet állt elő, hogy a „Govoritje vü po-russzki” kérdésre túl gyakran kapunk kelletlen válaszokat, vagy egyik másik kérdezett óvatosan körülnézett, mielőtt Puskin nyelvét használta volna. Ugyanakkor az angol, amelyet A. biztonságosan beszél, míg én törve sem, közel sem olyan elterjedt, mint némely nyugati országban.

Groteszk módon egy történelmi emlékhelyen fogtam fel az oroszokkal szembeni ellenszenv mértékét. Az egykor Nagy Honvédő Háború, jelenleg a Hadi Dicsőség Múzeuma néven működő intézmény szinte teljes mértékben átvette a peresztrojka előtti kép- és tárgyi anyagot, köztük Grúzia szülöttének, Sztálinnak a fotóit és a nevével jegyzett okmányokat, a fő hangsúlyt a grúz népnek a fasizmus feletti győzelemért hozott áldozataira helyezve. Meg lehetett tudni, hogy a kis ország hány tábornagyot adott a Vörös Hadseregnek, hányan lettek a Szovjetunió hősei, mikor és hogyan ünnepelték a Grúz SZSZK-ban a győzelem napját. Mintegy a téma kiegészítésképpen feltűnően szerényen, néhány fényképpel és újságkivágással egyetlen falrész mutatta be a 2008-as orosz–

grúz háborút. Ám sem a tárlók, sem pedig a faliképek alatt nem jutott hely a rövidke grúz és az angol ismertető szövegeken kívül némi orosz nyelvű magyarázatnak a közös sorsról. Mindez érthető és indokolható az elmúlt évtizedek traumáival, Abházia és Dél-Oszétia Moszkva által támogatott elcsatolásával, a 2008-as orosz–grúz háborúval, meg a független Grúzia áldatlan és véres belharcaival. Mégis némi mélabúval veszem tudomásul, hogy egy négymilliós nemzet évről évre felejtí a nyelvet, amelynek révén nemcsak önkényes cári kormányzókhoz és terrorizáló szovjet népbiztosokhoz, hanem egy hatalmas kultúrához is kapcsolódhatott.

*

Az Orbán-rendszeréről írott német könyvem kapcsán múlt héten – Kutaisziból épp hazaérkezve – továbbindultam Frankfurtba, előre tervezett felolvasásra és a témáról szóló beszélgetésre. A fellépést a szokásos sűrű e-mail-váltás, az utazás részleteinek tisztázása előzte meg. Biztosítottam meghívóimat, hogy a helyszínen kiismerem magam, és nem sokkal a rendezvény előtt ott leszek a spanyol Cervantes Intézetben, amelynek nagytermét bérelték ki az esemény színhelyéül. Már ettől a kiterjedt szereplési tértől gyanú fogott el, mert az utóbbi időben nem tapasztaltam különösebb érdeklődést az irodalmi felolvasások iránt, s kevés lehangolóbb látvány van, mint amikor egy százötven személyre berendezett, széksorokkal ellátott teremben néhány tucat néző lézeng, a szerző és a moderátor pedig színpadról folytatja eszmecserejét, míg a közönség körbevitt mikrofonon teszi fel a kérdéseit. Azzal is tisztában voltam, hogy művem aligha vált ki heves érdeklődést, mert maga a téma, Orbán és rendszere, szinte teljesen kiszorult a német médiából: a hadüzenet nélküli orosz invázió Ukrajna ellen bagatellé tette a kis hazánkban dúló harcokat, az ellenzék önemésztését éppúgy, mint a kormánypárt diadalharsonáját.

A rendezvényre szétküldött állítólag több száz meghívó azt a megnyugtatónak szánt értesítést tartalmazta, hogy aki valami miatt nem tud személyesen megjelenni az Instituto Cervantes nagytermében, az online, otthon ülve is élvezheti a könyvből felolvasott szemelvényt és a beszélgetést. Ehhez képest a teremben mintegy hatan jelentek meg, interneten pedig tizenegyen követték a rendezvényt. Ami a „jelenléti” kudarcot illeti, velem és más szerzővel rosszabb is megesett már – olykor egyszerűen nem jött senki. A Magyar Ház élén töltött éveim pedig meggyőztek arról, hogy irodalmi felolvasásokat vagy vitákat csakis csekély négyzetmétereken érdemes tartani. S elég egy pillantást vetni, teszem fel, a pesti plázák mozitermeire, hogy ezt a korlátozást a filmre is érvényesnek tekintsük. Telt házzal jó esetben talán már csak a színház szolgálhat. Igazi újdonságot mégis az jelentett nekem, hogy a képernyős változat majdnem dupláját hozta be a fizikailag megjelenő közönségnek. Ha ezt továbbgondolom, igazolva látom a járvány kapcsán kialakult ama sejtésemet, hogy a művészet online fogyasztása túl fogja élni a pandémiát, az otthon maradás egyszerűen okot cserél: az egészség féltését átveszi a kényelemszeretet. Jómagam pedig, mint szerző, nem szállok repülőgépre, nem ülök vonatra, hanem dolgozósobámból digitálisan közlöm gondolataimat, vagy ha épp nincs kedvem, ráklikkelek egy másik programra, amelyet a magaménál szórakoztatóbbnak találok.

Diadal

Úgy alakult, hogy a gimnázium és az egyetem között egy évet pedagógusként, azon belül is képesítés nélküli napközis nevelőként töltöttem. Ehhez a 80-as évek végén protekció kellett. Mi pártvonalon nem voltunk különösebben erősek (és még ezzel a megfogalmazással is fölélttem a valóságnak), ellenben volt egy unokabátyám, aki hobiból – ma úgy mondanánk, önkéntesként – repülőgép-modellezéssel foglalkozott, iskolai szakköröket vezetett, és az úttörők nyári táboroztatásában is megkerülhetetlen volt, legalábbis kerületi szinten. Ő lett a protektorom, de első körben még csak egy óvodát tudott intézni. Emiatt a pedagógusi pályafutásomat egy óvodában kezdtem, legalábbis papíron. Merthogy még a tényleges munkakezdés előtt megürült egy hely a környék legújabb iskolájában; sorra nőttek ki a földből a házak arrafelé, minden évben bővült néhány utcányival a város, és a gyerekek nem fértek el az osztályokban. Úgy emlékszem, akkoriban 28 fő volt a maximális osztálylétszám, de a harmadikosok nemhogy 28-nál, még 56-nál is jóval többen voltak, így aztán kellett egy új osztály, egy egy új osztályfőnök meg egy új napközis tanár.

78

A szerződés aláírásakor az igazgatóhelyettes asszony közölte, hogy a gyerekek bácsinak fognak szólítani, tegeződésről szó sem lehet. Ez szíven ütött, az viszont egyértelműen jót tett a lelki egyensúlyomnak, amikor az első munkanap reggelén néhány perces késéssel érkezve az ügyeletes úttörő elkérte az ellenőrzőmet a portán, mondván, hogy a késő diákokra itt bizony szigorú szabályok vonatkoznak. Nagyon kevésbé éreztem bácsinak magam; 18 évesen ez talán méltányolható. Hasonló érzések munkálhattak a rám bízott gyerekekben is – mármint irányomban –, mert természetesen tegeztek: pár nap alatt kialakult az a szokásuk, hogy csak akkor váltottak át többé-kevésbé szabályos magázódásba, ha feltűnt a közelben egy igazi felnőtt.

Az első napra életem legkeményebb munkanapjaként emlékszem (azzal együtt is, hogy a diplomaszerezés után két évet a Pető Intézetben is eltöltöttem). Reggeltől délig csak hospitálnom kellett, azaz bent ültem az órákon, hogy lássam, kikkel lesz dolgom, aztán jött az ebéd, majd az osztálytanító hazament, én pedig ott maradtam 23 éppen csak harmadikkossal, és mindössze annyi pedagógiai tudással a fejemben, hogy még 17 órakor (addig tartott a műszak) is ugyanannyian kell lenniük, azaz nem mehetnek haza, hiába laknak egyébként az iskolát körülvevő házakban. Valahogy átevicéltem azon a délutánon, a létszám is megvolt a végén, teljes siker. Így lettem pedagógus – mondhatnám, de valójában nem lettem. Nem azért, mert nem szerettem. Még ma is gyakran álmodom vele, a leggyakrabban az utolsó délutánnal, amikor elmentünk búcsúfagyizásra; a pedagógusnappal, amikor annyi virágot kaptam, hogy vödörökben álltak a szobámban, és reggelre rosszul lettem az erős illatuktól, meg azzal a júniusi nappal, évekkel később, amikor ott

sorakoztak a kapunk előtt, hogy elhívjanak a ballagásukra. Addigra már feleségem volt és gyerekeim, épp az újságíró-iskolába jártam, az első cikkeim is megjelentek: úgy éreztem, sínen van az életem, de azért azon a délutánon megfordult a fejemben, hogy nem rontottam-e el valamit. A tanítás (a napközizés is) olyasmi, mint az újságírás: leginkább szerelemből csinálja az ember. Biztosan kell hozzá valamennyi hivatástudat, de a legfontosabbak és a legfelejtethetlenebbek mégis azok az érzelmek, amelyeket kivált. Volt az iskolában egy fiatal tanítónő, éppen csak túl a diplomaszerezésen, aki szintén lehúzott pár esztendő ténylegesítés nélkülüként, mielőtt fölvehették – ő mondta, és minden bizonnyal igaza volt, hogy egy év után is nehéz váltani, kettő vagy több év után pedig már szinte lehetetlen, leginkább az érzelmek miatt.

Csak hát a pénz. Havi 3300 forintot kerestem, ami ma nem mond sokat, de szinte pontosan a fele volt a „népgazdasági átlagfizetésnek”, vagyis nem számított nagyon rossz bérnek a napi négyórás munkáért. A képesített tanítók közül az idősebbek talán elérték az átlagfizetést (ma nem érik el, meg sem közelítik; ennyit fejlődünk azóta). Az a tanító, akit ugyanahhoz az osztályhoz hoztak valahonnan vidékről, már az első évben házat épített a fizetéséből: kapott egy kedvezményes árú telket a tanácstól, hétvégenként pedig a fiatalabb tanerők (engem is beleértve) eljártak hozzá építkezni, mert azért a ház leginkább kalákában épült. Betont kevertünk, téglát és malterosvödröt hordtunk, a kőműves keze alá dolgoztunk – sokan voltunk, és tavaszra felépült a ház. Nem volt kész, például nem volt még benne fűtés, de be lehetett költözni, nem kellett tovább fizetni az albérletet, és ez volt a lényeg.

Ez valamikor 1987–88 táján történt. Aztán mire a 90-es évek elején befejeztem a főiskolát – olyan gyönyörű jellemzést írt rólam a főnököm, belefoglalva, hogy visszavárnak, ma is megkönnyezem, ha eszembe jut –, a pedagóguspálya egészen kilátástalanná vált. Nem volt annyira kilátástalan még, mint ma, éppen csak annyira, hogy semmiképpen se jöjjön ki a matek, ha valaki családfenntartóvá szeretett volna válni. Nem sok fiú végzett akkoriban, amikor a főiskolára jártam, de összesen kettőt ismerek, aki ma is a pályán van. (Mellékszál, de a pacalos Németh Szilárd is akkortájt diplomázott ugyanott. Ő mondjuk könyvtár–népművelés levelező szakon, ha minden igaz, vagyis nem a nehezebbik végét fogta meg, és nem is rémlík, hogy valaha láttam volna az iskola épületében, ellenben a szemközti tér legendás diákkocsmájában törzsasztala volt. Amit nem azért írok le, hogy befeketítsem őt: ugyanabban az országban élünk, pontosan tudom, hogy ettől csak még nagyobbra nő a hívei szemében.)

Egyszerűen pályaelhagyó vagyok, a kitüntetéses diploma és a köztársasági ösztöndíj ellenére (ez sem nagy dicsőség, csak azért kerül ide, hogy a gondolatmenet érthető legyen). Nem tudom, hogy én voltam-e az évfolyam legjobbjára, de a jobbak között voltam, minden iskolába hívtak tanítani, ahová az évek során gyakorlatra jártam. Nekünk a képzés fél éves egybefüggő tanítási gyakorlattal zárult, amit az ország egyik első fizetős magániskolájában abszolváltam: pont a dupláját kínálták az állami iskolák kezdő pedagógusbérének, húszezer forintot, ami nagyjából egy kisebb iskola igazgatóhelyettesi bérének felelt meg. És már akkor is, az is nagyon kevés volt.

Azóta fölneveltem három gyermeket, szülőként belülről ismerek több mint tíz magyarországi iskolát, és van külföldi összehasonlítási alapom nyugati szomszédunktól, illetve Skandináviából. Nagyon nehezen tudom szavakba foglalni azt a színvonalromlást, ami a magyar közoktatásban végbement. A dolog úgy áll, hogy a tanítás már akkor sem kínált perspektívát, amikor kézhez kaptam a papírokat, de ha tudtam volna, hogy mi lesz az iskolarendszerünkben, valószínűleg tanulni is egészen mást tanultam volna. Nem csak a pedagógusok szabadsága volt összehasonlíthatatlanul nagyobb (már a pártállam utolsó éveiben is), mint most, sokkal magasabb volt a tanönyvek színvonala és az emberállomány minősége is. Ezzel egyáltalán nem szeretnék megbántani senkit azok közül, akik ma tanítanak – ellenkezőleg, minden tiszteletem az övék, van olyan is, akit esténként az imáimban fogllok, mert olyan sokat kaptunk tőle –, amit írok, nem egyes emberekről szól, hanem az átlagos nívóról. Arról például, hogy ma teljesen általánosnak számít, hogy iskoláról iskolára vándorló, számlát adó vendégtanárok tanítják a szaktárgyakat, helyettes nincs, ha valaki megbetegszik, akkor az órák egyszerűen elmaradnak. Meg arról, hogy ha évente akad legalább egy tanár, akire a gyerekem többé-kevésbé fel tud nézni, akkor... Most éppen van ilyen, de egyáltalán nincs minden tanévben.

Ezt nem engedhetjük meg magunknak. Nem működhet úgy egy ország, hogy nem tudja a tanári pályán tartani azokat, akiknek ott volna a helyük. Nem tehetjük meg, hogy valaki, aki egyébként a tanítást választotta hivatásul, azért ne tanítson, mert nem engedheti meg magának.

80

Jogos kérdés persze, mi köze mindennek a hónaplóhoz. Részemről annyi, hogy az évzárók, ballagások és bankettek évadja van, és nekem ilyenkor mindig eszembe jut, hogy mi lett volna, ha másképp alakul. Van bennem lelkiismeret-furdalás: kicsit árulás volt az is, amikor a napköziseimet ott hagytam, meg amikor nemet mondtam a Géniusz iskolának, aztán később a Petőnek is. Mindenütt ismerős gyerekeket hagytam ott, akiket szerettem tanítani, és akik – úgy éreztem – szívesen tanultak velem. Huszonnyolc éve boldog vagyok egy másik szakmában, és mégis fáj a szívem. A fagyizó, ahova az utolsó délután elmentünk, hogy mindenkit meghívjak – bőven telt rá a 3300 forintos fizetésből – szerintem ott van azóta is a sarkon. Sosem jártam többé arra: Budapest, XVII. kerület, Diadal utca.

Félelem-trauma

Hullanak a bombák az ukrajnai iskolákra, óvodákra, lakóházakra. Oroszország a *nácitlanítás* jegyében területeket szel le Ukrajnából.¹ Az orosz állami hírügynökség, a RIA Novosztyi oldalán megjelent hír szerint az állami дума, az orosz parlament alsóháza azt javasolja, hogy vegyék fel Lengyelországot is a „nácitlanításra” szoruló országok listájára. Úgy látszik, Putyin sorra nácitlanít. Finnországot is megfenyegette. Közben Oroszország újabb területekkel gyarapodik. Anatolij Bibilov, Dél-Oszétia ügyvezető elnöke bejelentette, hogy július 17-én népszavazást tartanak a Grúziától való elszakadásról és Oroszországhoz csatlakozásról. „Sorsdöntő lépést tettünk, hazatérünk, vissza Oroszországhoz” – jelentette ki Bibilov a döntésre reagálva. Ez azt jelenti, hogy Putyin Dél-Oszétiában is sikeresen „nácitlanított”. Közben farkasszemet néz az Ukrajnát élelmiszerrel és fegyverrel támogató Európával. Putyin atomháborút emleget. Képesek vagyunk fél óra alatt megsemmisíteni benneteket, üzenté az európaiaknak Dimitrij Rogozin, a *Roskosmos* igazgatója. Körülöttem terjed a bizonytalanság és a félelem. Belém is bevonul a kétely: érdemes-e még írni. Vagy jobb lesz az íróasztal előtt ülni és várakozni?

Új trauma terjed Európában: a tehetetlenség és a félelem traumája. Számos ismerősöm arról számol be, hogy a tévén nem nézi többé a híreket, nem olvas újságokat. Az esti híradókban egyre hátrébb kerülnek az ukrajnai tudósítások. A félelem fásultságot szül. Kezd valósággá válni Adam Michnik aggálya: véget ért az a korszak, amelyben 1989 óta éltünk. Egyelőre fel sem tudjuk fogni a következményeket. Vagy ha igen, akkor egészen faramuci módon. A szerbiai szupermarketekben úriasszonyok szidják Bident és Ukrajnát, mert a kiváló holland sajt száz százalékkal megdrágult.

Az úriasszonyok megvásárolják a sajtót, aztán a barátnőikkel arról csevegnek, hogy Európa belépett a III. világháború előszobájába, de remélik, hogy a békepárti Vučić elintézi, hogy Szerbiát elkerülje a háború.

Azt hiszem, a magyarországi polgárok nagy része is abban bízik, a választások erről tanúskodnak, hogy az esetleges világháború megtorpan a békepárti ország határánál. Eddig és ne tovább, mondják a rakéták. Ez a remény költözött be azokba a Fidesz-párti fiatalokba is, akik a közvélemény-kutatások szerint Putyin pártján vannak. Ők is csak az inflációra panaszkodnak: megdrágult a holland sajt, de ennek Biden az oka.

Felidézem a Nobel-díjas Kertész Imre régi, talán nyolc-tíz évvel ezelőtti sejtelmét: világháború vár ránk. Magris továbblépett: pár évvel ezelőtt Belgrádban azt állította, hogy a világháború elkezdődött, csak még nem vettük tudomásul. Ezen sokan mosolyogtak. Nem vették komolyan. Ugyancsak a III.

¹ A kifejezés értelmezése szerepelt *Lesz-e európai háború?* című pódiumbeszélgetésünkben – *Mozgó Világ*, 2022. április – a Szerk.)

világháború kitörését vizionálta a fehérorosz származású, oroszul író Szvetlana Alekszijevicevs Nobel-díjas író is, akinek a balsejtelme még nagyobb volt. Míg Alekszandr Szolzsenyicin a Gulag pokláról írt, írta róla Miljenko Jergović horvát író, addig Szvetlana Alekszijevicset súlyosabb kérdés foglalkoztatta. A Szabad Európa Rádiónak adott nyilatkozatában megkérdőjelezte az illúziót, hogy a posztkommunizmus foglyai valaha is kivívják a szabadságot. A foglyok előbb vagy utóbb háborúzni fognak, efelől Szvetlana Alekszijevicznek nem volt semmi kétsége, hiszen állítása szerint Oroszthonban továbbra is erős a militarista kultúra.

Megtette, amit meg kellett tennie, kiállt Ukrajna mellett.

Dörögnek az ágyúk, nem merek és nem akarok hitelt adni a világháborús híreknek, de egyre inkább kiviláglik, hogy nem csupán a harcterek jelentései jelzik a vészt, hanem a közérzetben, szellemi világban lejátszódó egyre baljósbabb módosulások is. Úgy tűnik, szembesülünk azzal a lehetőséggel, hogy lehetségessé vált az, amit eddig lehetetlennek tartottunk, ami pedig félelmetes erőket ébreszt fel. Például a múlt alvó kódjait.

Erre a kódra gondolok az új magyar–horvát viszály kibontakozásakor. Rendszeresen olvasom a horvát sajtót, s látom, hogy mekkora felháborodást keltett Orbán Viktor magyar miniszterelnök nyilatkozata a Kossuth rádióban, ahol többek között a következőket mondta: „Természetesen akinek van tengere és vannak tengeri kikötői, az hajókon tud szállítani olajat a világ bármely pontjáról, de vannak országok, amelyeknek nincsenek tengerei, nekünk is lenne, ha nem vették volna el őket, de nincsenek jelen pillanatban, ezért Magyarországra orosz vagy bármilyenfajta olaj kizárólag csak csővezetéken érkezhetsz, a csővezeték egyik fele Oroszországban, egyik vége Oroszországban van, a másik pedig Magyarországon.” A kemény horvát válasz nem maradt el. A külügyminisztérium közleményt adott ki, majd bekérte a zágrábi magyar nagykövetet, és magyarázatot kért. „Horvátország elítéli a magyar miniszterelnök kijelentését – olvasható a külügyminiszteri közleményben. – Elítélünk minden területi követelést a szomszédos államokkal szemben.” A horvát hírportálok és az újságok részletesen foglalkoztak a kijelentéssel, emlékeztették Orbánt, hogy a horvát tengerpart sosem volt Magyarországé. Parázs vita alakult ki olyan kérdésekről, amelyek egyébként elvesztették érvényüket. Mondhatnám azt is, hogy teljesen öncélú a vád, miszerint Orbánt területi aspiráció foglalkoztatja. Az aspiráció is nevetséges lenne, de a vád is az. Először viccelődésnek véltem, csak az a gondom, hogy a politikusok nemigen szoktak viccelődni.

Önmagában ez nem lenne gond, legfeljebb pontatlan fogalmazás vagy pedig félreértés, azonban a mostani orosz agresszió és a háborús közhangulat idején a félelemmel átítatott közvéleményben a lehetetlen is lehetségesnek tűnik. A társadalmakban, illetve a nemzetekben felébrednek az alvó kódok, amelyekről azt hittük, hogy örökre elszenderedtek. A vészhelyzetben a félelem irracionális erővé alakult át. Ez abból is kiderült, hogy Magyarország az utóbbi időben többször is szembesült hasonló vádakkal. Az ukrajnai vezetők Orbán Putyin-barátságát azzal magyarázzák, hogy Magyarország igényt tart Kárpát-Ukrajnára. Boris Kollár, a szlovák parlament elnöke egy tévéműsorban azt nyilatkozta, hogy Orbán Viktor szlovák területre ácsingózik, ami abból is ki-

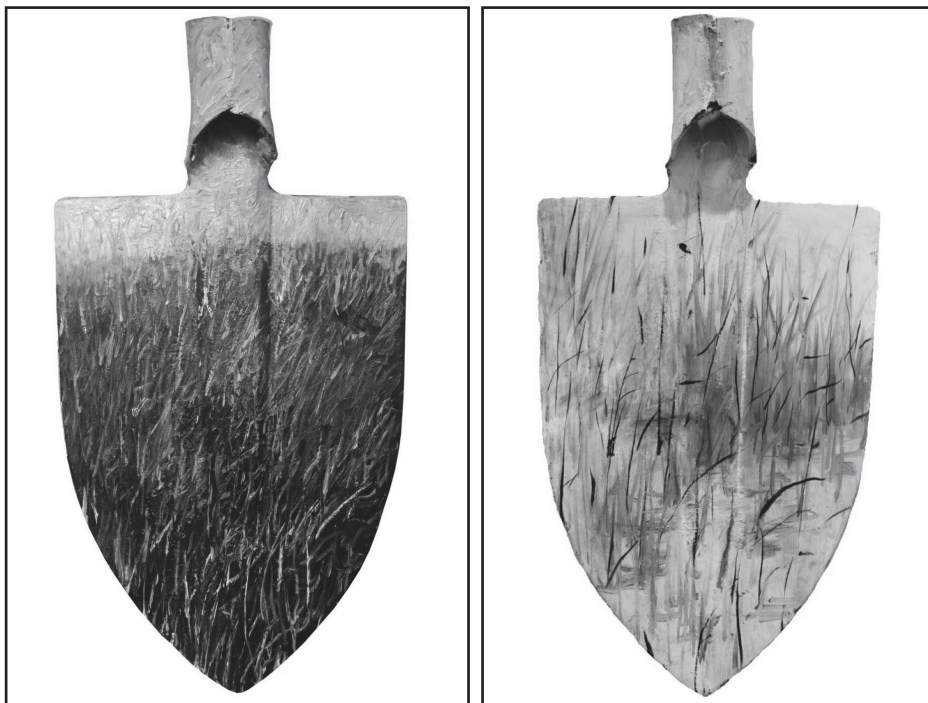
derül, hogy odaát „Nagy-Magyarországról beszélnek, ingatlanokat vásárolnak nálunk, útleveleket osztogatnak! Ez nem tréfa!”

Aligha hihető, hogy Orbán akár álmában is Fiume visszacsatolására gondolt volna, csupán borsot akart törni az EU-funkcionáriusok orra alá. Kétségtelen, hogy Szlovákia egy részére sem tart igényt, és Kárpát-Ukrajnára sem számít. Nem is gondolhat erre, hiszen nincs atombombája. A valósághoz mindennek nincs sok köze, azonban minden másképpen sül el a nemzetek kollektív érzelmi világában. Nyilván a szlovákok is, az ukránok is mindennek hallatára felkapják a fejüket, és felébrednek az alvó kódok. A horvát közéleti kultúrában ugyanis mély nyomokat hagyott a horvátországi magyar uralom. Nem kell azonnal a horvát nacionalistákra gondolni, elegendő csak Krleža esszéit elővenni, hogy erről meggyőződjünk. Egy alkalommal az Isztrián tartózkodva kezembe vettem Anton Gustav Matoš esszéit és publicisztikáját, amelyekben a horvát irodalom egyik legjelentősebb képviselője többek között igen elmarasztalóan írt a magyarokról, az úrhatnám magyar dzsentrik dölyfös fiumei viselkedéséről. Ismerem ezt az urizáló dzsentrit, igazat adok Matošnak. Közben sajnálatos túlzásba esett, még a magyar lányokban is romlott nőket látott. Ezek a kulturális kódok a baljós időkben irracionálisan hatnak. Tanúja voltam ennek a jugoszláv háború idején is, amikor az alvó kódok felriadása véres történetekkel folytatódott. A bosnyákokat úgy általában iszlám fundamentalistáknak nevezték, a szerbeket mind csetnikeknek, a horvátokat pedig usztasáknak és fasisztáknak. Bizonyítékot minden fél a múltban keresett és „talált”. A történelem démonjai viharos szenvedélyeket lobbantottak fel, amelyek olyan radikális történelmi revízióhoz vezettek, amelynek a vége mind a mai napig nem látható. A kódok még ébren vannak. Senki sem tudja, meddig.

Ez derül ki a szerbiai *Halhatatlan Ezred* minapi felvonulásaiból is. Pár évvel ezelőtt ezek a nemzeti-patrióta rendezvények az állampolgárokat emlékeztették a nemzet hőseire és áldozataira. A résztvevők a II. világháborúban elesett rokonoknak és ismerősöknek magasba emelt fotójával vonultak végig az utcákon, hogy hazafias kötelességére emlékeztessék a fiatal nemzedéket. Nem voltak tömegesek, főleg az idősebb nemzedékek körmenetére hasonlítottak. Veszélytelen, csiricsáré nacionalizmus, legyintettek sokan. A Moszkvából kiinduló kezdeményezés azonban Szerbiában az ukrainai agresszió idején radikális fordulatot vett. A nemzet hősei nemcsak az I. világháborúban elesett szerb katonák vagy a II. világháborúban a fasiszmus ellen harcoló partizánok voltak, hanem a fasiszmussal gyakran kollaboráló csetnikek is, ami azonban nem számít meglepetésnek, hiszen Szerbia parlamentje már évekkel ezelőtt kimondta, hogy Szerbiában kétféle antifasiszmus létezik: az egyik a partizánoké, a másik a csetnikeké. A kétféle antifasiszták egymás ellen harcoltak. A minapi rendezvényeken a partizánok teljesen háttérbe szorultak, csak néhány ólálkodó idős „régimódi” antifasiszta emelte magasba a vörös csillagos sapkát viselő hős felmenőjének fényképét. Az antifasiszta partizán tábornokokat sem éljenezte senki. Tito neve az „antifasiszta tüntetésen” fel sem merült. Annál inkább harsogták Putyin nevét. Nem a hősök voltak fontosak, hanem az eleven és forró oroszbarátság és a nácitlanítás nevében végrehajtott ukrainai orosz agresszió támogatása. Az újvidéki rendezvényen alig néhány

ember vonult végig az utcákon az ősök magasba tartott fotójával, viszont valószínűleg orosz zászlóerdő lengedezett, a nagy felvonulási zászlót pedig Z betűs trikós fiatal emberek emelték magasba. Mindezt azok után, hogy az ENSZ-ben Szerbia elítélte az orosz agressziót. Az ifjak üzentek a bizonytalanuló szerbiai kormánynak. A belgrádi rendezvényen magas rangú kormányfunkcionáriusok is megjelentek, többek között Nenad Popović tárca nélküli miniszter, Dušan Bajatović, a Szerb Szocialista Párt funkcionáriusa. Köztük volt az elmaradhatatlan Alekszandr Bocsan-Harszenko orosz nagykövet is. Hasonló rendezvényeket szerveztek, Szerbia számos városában és Banja Lukán, a magyar banki kölcsönökkel megtámogatott Milorad Dodik által uralt Szerb Köztársaság központjában is.

Már maga az a tény, hogy a csetnikeket a hivatalos közvélemény antifasisztáknak tartja, azt jelzi, hogy napjainkban a fasiszta jelző teljesen viszonylagossá vált. Az új nemzedékek most már nem is tudják, miről van szó. A Putyint ünneplő nevű tömegfelvonulás végleg abszurdá tette ezt a fogalmat, hiszen Putyin az európai fasizmus elleni háború élharcosává kiáltotta ki magát. A tömegfelvonulásokon nagy számú fiatal vett részt, ami külön elgondolkodtató. Vajon ezek a fiatalok őszintén hiszik, hogy ők is antifasiszták? Vajon az új nemzedékeket annyira félrevezette a propaganda, hogy nem tudnak különbséget tenni? Attól tartok, hogy jöhetnek idők, amikor kénytelenek lesznek megtanulni. Csak az a baj, hogy akkor már késő lesz.

„Esszéketünknek az **Igazságosság – demokrácia – fenntarthatóság** címet adtuk. Két okból is. Egyrészt, mert ezekben a sorsfordító, ökológiai és klímaválsággal, járványokkal és háborúval terhelt időkben is e három problémakör által határolt térben zajlik az életünk...

A kötet szerzői:
ANDOR LÁSZLÓ
ANTAL ATTILA
BAJOMI-LÁZÁR PÉTER
BERÉNYI ESZTER
CSÁKI GYÖRGY
ÉBER MÁRK ÁRON
FÖLDES GYÖRGY
HUSZÁR ÁKOS
KISS VIKTOR
KNAUSZ IMRE
KREKÓ PÉTER
LOSONCZ ALPÁR
POGÁTSA ZOLTÁN

Az foglalkoztat minket, mi lesz világunkkal, mit tehetünk, hogy ez a három érték egymásba fonódjon, egymást erősítve érvényesüljön a társadalom életében. Másrészt, mert felkért szerzőink között e követelmények tekintetében teljes az egyetértés, bármely témát is tárgyaljanak, ezek az értékek vezérlik őket. Esetükben ez a hármasság nem a legkisebb közös többszörös, hanem a legnagyobb közös osztó.”

Az emberirtás mint természetes állapot

Nácinak lenni természetes dolog. A legtermészetesebb. Hiszen az emberi magatartásformák közül a bestiális, vagyis az állati a legtermészetesebb. Hiszen az állat a természet része. Az ember pedig annyiban nem állat, amennyiben kinőtt a természetből. Az ember visszaértelmezése a természetbe – ez a 19. század egyik meghatározó eszméjének, a szociáldarwinizmusnak a lényege.

Szó volt már erről korábbi írásomban az első világháború és Bihari Péter arról szóló könyve kapcsán: „A szociáldarwinizmus állatnak tételezte az embert, akire az állatvilág törvényei vonatkoznak.” (A nagy első – mely nem lehetett utolsó, *Mozgó Világ*, 2015/2.)

Az első világháború eszmevilága a másodikban teljesedett ki. A náci eltemették a gyengének bizonyult, vesztes és nem eléggé bestiális Németországot. Mertek következetesen és radikálisan – állat lenni.

Ami a náciizmusban a kegyetlenség felfoghatatlan mértékének tűnik, az maga a természetes mérték. A természetben egy faj, egy csoport számára önmaga fenntartása, pozíciójának, erejének, életterének maximalizálása az uralkodó és mindent maga alá rendelő szempont. Hogy ez mennyi halállal, pusztulással, szenvedéssel jár mások számára, nem szempont egyáltalán. Az ölés mértékét, tárgyát és mikéntjét a Mi önérdeke, mondhatjuk, természetes érdeke határozza meg. Semmi más.

A természetből való kinövés kezdetibb állapotában a törzsek számára természetes volt, hogy az ember fogalmát önmagukra korlátozzák. Önmagukat nevezték meg emberként, a törzsen kívül állók, a más törzshöz tartozók megnevezése, mondhatjuk így, embertelen volt: patkány, gyilkos, vipera, ellenség, barbár, rabszolga stb. Azoknak a nyelvét sem emberi nyelvként tartották nyilván, hanem mekegésnek, halandzsának, nyerítésnek nevezték. Ugyanúgy lehetett hozzájuk viszonyulni, mint az állatokhoz, akiket alávetünk, kiirtunk, bármit tehetünk velük, ami módunkban és érdekünkben áll. Ezt a törzsi állapotot tárta a világ elé Claude Lévy-Strauss a második világháború sokkjának hatására született tanulmányában, a *Faj és történelemben*.

Különböző embercsoportokat a törzsi világ felbomlása után is mind a mai napig lehet állatokkal, patkányokkal, természetekkel, férgekkel stb. azonosítani és kiirtásukat a kártékony állatok közhasznú eltüntetésé-ként értékelni. De ez az azonosítás már sokkal inkább metaforikus, mint a törzsi világban, miután a tapasztalati világ alapvető ténye, hogy ezek a „mások” érthető, emberi (sokszor a miénkkel azonos) nyelvet beszélnek; olyan szellemi és tárgyi javakat állítanak elő, amelyekre csak ember képes; és az emberre jellemző szellemi és egyéb képességeikkel kell fölvenni a versenyt, abban kell rajtuk túltenni. Nem tekinthetők vadaknak,

ahogy a törzsek tekintették egymást, és ahogy a törzsekre tekintettek meghódítóik.

Ennek megfelelően azt az embercsoportok közötti minőségi különbséget, amelyet a törzsi világban emberek és állatok különbségének tételeztek, immáron az emberiségen belüli, a felsőbb- és alsóbbrendű ember közötti különbségként kellett a 20. században tételezni.

Mindenesetre létezett az a történelmileg jól megalapozott eszmevilág, amelyben a náci a maguk bestiális életgyakorlatát (nem egyedülként, de egyedülálló mértékben) természetes élettevékenységként élhették meg. Természetesként élték meg mindennapjaikban példátlanul bestiális célkitűzéseik követését.

E mindennapok követésére kivételes lehetőséget nyújt egy nemrég magyarul is megjelent fölöttébb terjedelmes mű (*A terror megszervezése*. Heinrich Himmler szolgálati naptára 1943–1945. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2021, 1040 o.).

1945 őszén 2600 ládányi németországi dokumentumot szállítottak Moszkvába. Elzárták. Hozzáférhetetlenek, kutathatatlanok voltak. Tudni sem lehetett róluk. Ezek között voltak a szövetségesek rádióadásaiiban „a legokosabb nácinak” nevezett Heinrich Himmler mindennapjairól hírt adó szolgálati naplók és asztali naptárak. Háromnegyed évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy ezeket a dokumentumokat feldolgozzák, és a naplókat közreadják az egyes programok hátterét, lefolyását megvilágító kommentárokkal, a történelmi körülmények ismertetésével együtt.

A világháború 1943 elején bekövetkezett sztálingrádi nagy fordulatától

a végig, 1945 tavaszáig követhetjük a Harmadik Birodalom egyik legfőbb vezetőjének mindennapi tevékenységét. Azét, aki a legtöbb funkciót, a legtöbb felelősségi területet kapta maga alá, akinek a tevékenysége a legtöbbször ágazott. Az SA (Sturmabteilung) egyik kicsi részlege volt az SS (Schutzstaffel), amikor Himmler vezetése alá került, és szinte a semmiből szinte minden lett. A koncentrációs táborok hálózatának, az emberirtás üzeleinek kiépítője, működtetője, a rendőrség, a titkosrendőrség, a karhatalom birtokosa, a Waffen-SS felépítésével, felduzzasztásával a német haderő jelentős eleme. Himmler maga is majdnem minden lett. Belügyminiszterként hivatalosan is alá tartozott a birodalom és a megszállt területek közigazgatása, ő irányította az ellenállók, partizánok, lázadók elleni bandahaborúkat, a háború vége felé már hadseregcsoportok főparancsnokságát is átvette, kevésen múlt, hogy nem lett az egész hadsereg főparancsnoka, miközben a távolságok megbecsülésére is képtelen volt a harci terepeken. Az igazságszolgáltatásban egyre nagyobb szerepet kaptak a Himmler fennhatósága alatt álló SS-bíróságok és rendőrbíróságok. Ő felelt a hadiüzemek működtetéséért, biztonságos elhelyezéséért, kényszermunkásokkal való ellátásáért, a haditechnikai és orvosi kísérletekért. Az ideológiai nevelőmunkát is ő vezényelte, a német faj ősi erényeit alátámasztó „történelmi” kutatásokra is kiterjesztette a befolyását. Szervezte a betelepítéseket, áttelepítéseket, a germanizálást. Mindeközben apró személyi és egyéb ügyek, piszlicsáré személyes konfliktusok tömegével foglalkozott, szűnyogirtással, kutyakiképzéssel,

és vívta folyamatosan hatásköri csatáit a Wehrmachttal, személyesen Hermann Göringgel, a pártot irányító Martin Bormann-nal és mindenki-vel, aki az SS érdekeit karcolta.

Volt tehát dolga elég. Későn kelt, viszont késő éjszakáig dolgozott. Sok-sok embert fogadott, étkezései többnyire munkaétkezések voltak. Sokat mozgott mindenféle közlekedési eszközzel a birodalomban és a megszállt területeken. A főhadiszállását mindig Hitler közelében tartotta, és gyakran megjelent nála.

Az olvasónak olyan érzése van, hogy egy elfoglalt ember éli zsúfolt napi-renddel normális, hétköznapi életét, s nem olyan, hogy a legdrámaibb történelmi események rendkívüli állapotában cselekvő vezető tevékenységét követi. Himmler számára mintha ezen a szinten is természetes lenne, hogy világháborúban, „fajának” a világ elleni önérvényesítő háborújában él.

Leggyakoribb látogatója, aki még az utolsó hivatali napjaiban, az összehozás óráiban is rendszeresen megjelenik nála, Felix Kersten, a finn orvos, aki amikor csak lehetséges, naponta masszírozza sajátos módszerével.

Az SS-birodalmi vezetője (Reichführer-SS, röviden RF-SS) olykor curlingezett (a fordító szerint „jégkuglizott”), olykor napközben kis időre, egy-két napra elugrott családi életet élni. Bormann ezt írja 1944 októberében – amikor már igazán „égett a ház” – a családi életet élő Himmlerről: „...képeket akasztott fel, dolgozott, egész nap a gyerekekkel játszott [...] nem fogadott telefonhívásokat, hanem teljesen és jókedvűen családjának szentelte magát.” Himmler

1943 júniusában parancsba adta az SS és a német rendőrség valamennyi tagjának, hogy „azonnal számoljanak fel minden házasságon kívüli nemi kapcsolatot”. 1945 februárjában pedig, amikor a Vörös Hadsereg már az Oderánál járt, arra is volt gondja, hogy a rendészeti rendőrség egyik hadnagyát házasságtörés miatt 14 nap szobafogságra ítéltesse. 1944 júniusában az SS női kíséretétől elbocsátott és női munkatáborba zárattott egy házasságtörő asszonyt.

A fenti idill helyszíne, ahol Himmler „teljesen és jókedvűen családjának szentelte magát”, az ő szeretőjének, Hedwig Potthastnak és két Himmlertől származó, apró leányának lakóhelye volt. Ez a házasságon kívüli család volt Himmler számára az elsődleges család. Jóval több időt töltött velük, mint a hivatalos családjával. Abban is inkább csak házasságon belül született leányával tartotta a kapcsolatot, a feleségével már nemigen. A szülésnél fellépett komplikációk miatt a feleségének több gyermeke nem lehetett, a válás a Harmadik Birodalom egyik vezetője esetében nyilván nem volt kívánatos. A német férfi gyereknemzési kötelezettségét Himmler házasságon kívül teljesítette. Nyilván jupiteri öntudattal, akinek szabad, ami a kis ökröknek tilos. Ezt bizonyára mások is így gondolták. Bormann is Potthastnak küldött ajándékokat, nem a hivatalos feleségnek.

Himmler nem csak önmagával volt megértő. Arról is gondoskodott, hogy egy helyettes Gauleiternek az egyik idegklinikáról elbocsátott feleségét gyorsan visszavigyék az idegklinikára, hogy a „férje teljesen új szeretőjének szentelhesse magát”.

A RF-SS a pragmatikus fanatizmus jegyében szervezte és szorgalmazta a gigantikus emberirtást. Fanatizmus helyett a náci gondolkodásmódot leképező fogalmazással a faji gondolat teljesség igényű érvényesítéséről beszélhetnénk. Nincs nyoma a naplóban és Himmler megnyilatkozásai-
ban annak, hogy ez számára morális vagy lelkiismereti problémát okozott volna. Ellenkezőleg. Becsület dolga volt az emberirtás nagy feladatának felvállalása.

De még Himmlerrel is előfordult, hogy nem tudott megfelelni annak, amit a pragmatikus fanatizmus diktált. Jelentést kapott arról, hogy a phyrni gyermekotthonban a keleti munkásnők csecsemői életveszélyesen alultápláltak. Az erről jelentő Erich Hilgenfeld SS-Gruppenführer leszögezte, hogy ebben az esetben egyértelmű döntést kell hozni.

Vagy azt akarjuk, hogy a csecsemők életben maradjanak, és akkor ennek megfelelően kell táplálni őket, vagy nem akarjuk, és akkor nem kell őket alultáplálni sem. Nem kell az alultáplálással tejet kivonni a közétkeztetésből és ezzel a kimúlásukat késleltetni. „Vannak módszerek” arra, hogy ezeket a csecsemőket „kínzás és szenvedés nélkül” kivonják az életből. Himmler parancsot adott az illetékes Gauleiternek (területi vezetőnek) arra, hogy ne hagyják a csecsemőket meghalni, de persze a csecsemők igen jelentős része mégis meghalt.

Himmler valóban okos ember volt, a történelem is erősen érdekelte, maga is felismerte, hogy a faji önérdék alapján történő emberirtás a primitív „természetesség” állapotába visszavissza. És ezt „magunk között” nem eltagadni, hanem tudatosítani kell: „egyre inkább fel kell ismernünk, milyen primitív, ősi és természetes faji harcot vívunk”. Ezt a tengeré-

szet parancsnokainak tartott előadásában mondta, kommentálva azt a parancsát, hogy a partizánok asszonyait és gyerekeit is meg kell ölni. Hiszen: „Utódaink szemében gyengének és bűnözőnek tűnnék, ha hagynám felnőni ezeknek az alsóbbrendű emberek elleni harcban legyőzött alsóbbrendű embereknek a gyűlölettel telt fiait.”

Ez a gondolat sokszor ismétlődött Himmler beszédeiben. Itt hozzátette: „Higgyék el: nem könnyen adtam ki ezt a

parancsot, és nem olyan könnyű végrehajtani, mint ahogy következetesen végiggondolva itt az aulában ezt kimondom.”

Ez nyilvánvalóan így van. A tömeggyilkosság is, gyerekek, nők szisztematikus legyilkolása is megviseli a lelket, az idegeket, kihívás a benne részt vevők erkölcsi érzékére és önértékelésére nézve. Ezért is tartotta Himmler olyan fontosnak az ideológiai nevelést, a megerősítést, hogy becsület kérdése megfelelni ennek az ember próbáló kihívásnak.

1943 októberében Poznanban az SS-Gruppenführerek értekezletén

Himmler a zsidók maradéktalan kiirtását a nemzetiszocializmus történelmi küldetésének nevezte; köszönetet mondott a jelenlévőknek az ebben való aktív részvételükért, és biztosította őket arról, hogy ez „történelmünk titokban tartandó dicsőséges tette”.

„A humánus éppen ebben a kérdésben a legnagyobb kegyetlenség lenne saját népem ellen” – Hitler magyarázta el egy tábornoki tanfolyam résztvevői előtt ezekkel a szavakkal, hogy miért járt el olyan brutálisan a zsidókkal, „tekintet nélkül mindenki-re”. A humánus fogalma egybefogja, azonos normák alá rendeli az emberiséget. Az alsóbbrendű embert a felsőbbrendűvel, ezért a felsőbbrendű ember a humanizmus normáit nem is tekintheti érvényesnek, annál inkább kell veszélyesnek tartania felsőbbrendű státuszára, tehát fajának megfelelő létezésére, a világ (természetes) rendjére nézve.

A kereszténységgel is ez a probléma. A kereszténységet nem lehetett nélkülözni, mert az akkoriban még domináló antijudaizmuson keresztül bevonható volt a zsidóellenesség gerjesztésébe, és persze a Keletről támadó ateista rém elleni harcban is motivációs erő volt. De a kereszténység univerzalizmusánál fogva – a humanizmushoz hasonlóan – egy szintre hozza az Isten arcmását tükröző emberi teremtményeket, az alsóbbrendűeket a felsőbbrendűekkel. Himmler az SS-en belül gyanakvással kezelte a keresztény szárnyat. Egykor elkötelezett katolikusként került kapcsolatba a nemzetiszocializmussal, de miután csatlakozott hozzájuk, radikálisan szakított a kereszténységgel, és fontosnak tartotta annak visszaszorítását. 1943

májusában egy Bormann-nak küldött bizalmas jelentésében megállapítja, hogy „népünk fiatalságát a keresztény nevelés láthatóan és tervszerűen mérgezi”, és sajnálatosnak tartja, hogy a nemzetiszocialista állam „nem állít ezzel szembe pozitív világnézeti nevelést”.

Himmler megtiltotta, hogy az ukránokat ukránoknak nevezzék. A galíciai hadosztályt nem nevezhették ukrán hadosztálynak, nem beszélhettek ukrán népről, csak galíciaiakról. A „kisnemzeti”, például az ukrán nemzeti törekvések ugyanis keresztetkék a nagynémet birodalmi törekvéseket. Úgy igyekeztek felhasználni a keleti fronton a szovjetellenes nacionalista erőket, hogy azok ne erősítsék a birodalmat korlátozó függetlenségi törekvéseket. „Orosz disznónak” nevezte az RF-SS Andrej Vlaszovot, az elfogott szovjet tábornokot, aki átállt a németek oldalára, és felhívást adott ki, hogy az orosz katonák harcoljanak Sztálin és a bolsevizmus ellen, szabadítsák fel a bolsevik diktatúra alól Oroszországot. Amíg tehetette, ellenállt a Wehrmacht törekvésének, hogy Vlaszovot a hozzá csatlakozókkal, a felhívására dezertálókkal együtt vonják be a Vörös Hadsereg elleni harcba.

Hitler 1943 májusában a Gauleiterok előtt le is szögezte, hogy a keleti fronton csak német csapatokat fog bevetni, a szövetségesnek jelentkező nemzeti alakulatokban nem bíz, és Európában „a lehető leggyorsabban fel kell számolni ezt a kisállami kardcsörtetést, ami még mindig jelen van”.

Később persze, amikor már nem voltak abban a helyzetben, hogy bármilyen bevethető erőt nélkülözzenek,

Himmler is szívélyesen fogadta az „oroszl disznót” (aki aztán a bukás előtti utolsó pillanatban Prágában ismét a németek ellen fordult, de ez már nem segített rajta).

A Wehrmacht parancsnokai előtt tartott beszédének vázlatában Himmler az ellenséges eszmék sorában említi a kommunizmus, a szabdkömvesség és a demokrácia mellett a nacionalizmust is. Ami logikus, hiszen az alsöbrendűek függetlenségi, önrendelkezési törekvései nem egyeztethetők össze a felsöbrendű faj uralmával.

Szálas Ferenc hatalmi törekvéseit is csak akkor támogatták, amikor már nem volt választási lehetőségük, hiszen Szálas azt hirdette, hogy a magyar nem kevésbé felsöbrendű faj, mint a német, és ennek megfelelő történelmi szerepet szánt a magarságnak.

Annál lelkesebben támogatta Himmler a muszlim bosnyák hadosztály szervezését. A muszlimok úgy voltak zsidóellenesek, hogy nem voltak keresztények, és nem kellett a függetlenségi törekvéseiktől tartani Bosznia-Hercegovinában, ahol kisebbségben voltak. Ki is mutatták, hogy a bosnyákok valójában a dinári törzsből származó germánok.

Ha a faji tulajdonságok tartalmazzák a lényegét, akkor minden egyednek az a lényege, ami azonos benne és fajtársaiban: az általa is hordozott faji tulajdonságok. Ami egyéni benne, lényegtelen. Az egyéniség lényegtelen. Ennek megfelelően a családi életben, a nemi életben is az a lényeg, amit az egyén a faj fenntartásáért és szaporításáért tesz, és az lényegtelen, hogy ezt milyen egyéni ízlésen, érzéseken, választásokon keresztül teszi. Az

egyén családi élete, szexuális élete a lényegét illetően közügy.

Ez határozta meg Himmler viszonyulását is a fennhatósága alá tartozók magánéletéhez.

Az SS tagjainak eljegyzése, házassága, válása engedélyhez volt kötve. Az engedélyezés feltételeit Himmler részletesen meghatározta, és végső fokon ő döntött. Igen sok kérelemmel foglalkozott személyesen.

Elutasította például a Gestapo egyik munkatársának házassági kérelmét, mivel 55 éves nőt akart feleségül venni, aki már nem szülhet gyermeket. Ezzel azonban nem elégedett meg, utasította Ernst Kaltenbrunnert, a Gestapo főnökét, hogy azt a munkatársát, aki a gyerekszülésre már alkalmatlan nőt akarta feleségül venni, küldje a partizánharcoktól legsúlyosabban érintett területre két évre, vagy amíg meg nem sebesül.

Személyesen utasított egy 27 éves SS-Hauptsturmführert, hogy nőszüljön meg, és az apját is felszólította, hogy vegye rá erre a fiát. Walter Heck SS-Obersturmführernek megígérte, hogy dicséretes teljesítményéért a háború után kap egy kertes házat, ha megnősül és nemz legalább két gyereket. 1944 novemberében listát kért az obersalzbergi SS-parancsnokoktól a nőtlen tisztokról, valamint altisztokról, és utasította a parancsnokokat, hogy az illetőket kérdezzék meg, „mit tettek azért, hogy nőtlen állapotukat mihamarabb megszüntessék”. (Ha nyomban megszüntették volna, a gyerekeik már akkor is egy másik Németországba születtek volna bele, és ezzel akkor már alighanem Himmler is tisztában volt.)

A kivégzett cseh ellenállók gyerekei közül kiválogattatta a fajilag megfe-

lelőket, azokat kiemelt intézménybe vitette, hogy jellemük kivizsgálása után a megfelelőket adják örökbe német családokhoz.

Himmler jóváhagyott homoszexuálisokat sújtó halálos ítéleteket, ezekben az ügyekben a lehető legszigorúbb nyomozást rendelte el, és eltávolította a Gestapo homoszexuálisokkal foglalkozó részlegének vezetőjét, aki megítélése szerint engedékenynek mutatkozott. (Eközben Bayreuthban a Festspielhausban és a Wiener Staatsoperben a germán mitológia nagy férfi hőseit Richard Wagner zenedrámaiban a kor egyik legkiválóbb hőstenorja, a köztudottan homoszexuális Max Lorenz jelenítette meg, aki ráadásul zsidó nőt választott alibi feleségnek. De hát ő Göring és a Wagner-rajongó Hitler személyes védelme alatt állt.)

Himmler tiltakozott az ellen, hogy német nőknek külföldön szülőotthonokat állítsanak fel. Úgy rendelkezett, hogy a külföldön teherbe esett nők a birodalomban szüljenek, a német katonáktól teherbe esett külföldi nők pedig a helyi, ellenőrzött szülőotthonokban, hogy az anyákat és a gyerekeket is meg lehessen vizsgálni faji szempontból, s annak alapján lehessen dönten a sorsukról.

A születésszám növelése érdekében Himmler kidolgozott egy szabályozást a Waffen-SS „tervezett szabadságon lévő” tagjainak feleséglátogatásáról. Ennek az volt a lényege, hogy a katonák feleségeiket a fogamzás szempontjából legkedvezőbb időpontban látogassák meg.

Parancsba adta, hogy a katonákat világosítsák fel, mikor várható leginkább a nők teherbe esése, és ahhoz igazítsák a szabadságukat. Később azt is megparancsolta, hogy

a Waffen-SS nős tagjai számára a szabadságukon túl is biztosítsák a feleségükkel való együttlét feltételeit, ebből a célból tegyék lehetővé a feleségek utazását férjük szolgálati helyére, fedezzék a feleségek utazási és szállásköltségeit, és a látogatás időtartamára a férjeket könnyített szolgálatra osszák be.

Az SS és a rendőrség által foglalkoztatott nők is csak Himmler engedélyével köthettek házasságot. Ehhez a maguk és jövődöbeljük nagyszülőikig visszamenő családfáját is be kellett mutatniuk.

Kiderült, hogy Albrecht Wiehler SS-Obersturmbannführer csapatorvos feleségének felmenői között a 18. században volt egy zsidó. Himmler elrendelte, hogy Wiehler mondjon le csapatorvosi megbízatásáról és arról is, hogy az utódait fölvegyék az SS-be.

Az öngyilkosság szintén befolyásolta a faj erejét, fegyveresek esetében a haderejét. Az öngyilkosságnak is megvolt a protokollja. A keleti front katonái számára kiadott körlevél szerint, amelyet Himmler lelkesen üdvözölt, az öngyilkosságot csak az igazolhatja, ha „már nem lehetséges a nép hasznára tevékenykedni, illetve ha a fenyegető szovjet fogság a saját népet veszélyezteti”. Az öngyilkosokat posztumusz kizárták az SS-ből, temetésükön az SS nem vett részt, és gyermekeikkel nem közölték haláluk okát, hogy ne kelljen szégyellniük az apjukat. Himmler elrendelte, hogy az öngyilkosságot elkövetett százsz belügyminiszter ujjáról vegyék le az SS halálfejes gyűrűjét és olvassák be.

Heinrich Himmler kifogástalanul követte a protokollt. Amikor a fogságban 1945. május 23-án azonosították, nyomban elharapta a ciánkapszulát.

Háború és felháborodás*

Az ukrajnai invázió után: harsány hangnem, erkölcsi zsarolás – véleményharc az egykori pacifisták, a megdöbbszent közvélemény és a mérlegelő kancellár között.

Hetvenhét háborúmentes és harminchárom, a borzalmak egyensúlyában fenntartott békés év után újra itt vannak a háború felkavaró képei – ezt a háborút Oroszország önkényesen indította el, a közvetlen szomszédságunkban. A háború médiajelenléte úgy uralja a mindennapjainkat, mint még soha. Az ukrán elnök, aki sokat tud a képek erejéről, erőteljes üzeneteket közvetít. A nyers pusztítás és a megdöbbszent szenvedés jelenetei önerősítő visszhangra találnak a nyugati közösségi médiában. A kiszámíthatatlan háborús események újszerűsége és kalkulált nyilvánossága talán jobban lenyűgöz minket, idősebbeket, mint a fiatalabbakat, akik már hozzászoktak a médiához.

De akár ügyes a színpadra állítás, akár nem – ezek a tények az idegeinket rángatják, amihez hozzájárul még a háború területi közelsége is. Így a nyugati nézők körében minden egyes halálesettel nő a nyugtalanság, minden egyes gyilkossággal a döbbenet, minden egyes háborús bűnténnyel a felháborodás – és a vágy, hogy tegyünk már végre valamit ellene. Az a racionális háttér,

amely előtt ezek az érzelmek országszerte fellobbantak, a Putyin és az orosz kormány elleni magától értetődő felháborodás – ez a kormányzat ugyanis a nemzetközi jogot megsértve tömeges agressziós háborút indított, és a szisztematikusan embertelen hadviselésével megsérti a nemzetközi humanitárius jogot.

Irritáló az Olaf Scholz elleni vádaskodók magabiztossága és agresszivitása

Az egyöntetű felháborodás ellenére a nyugati államszövetség kormányai között egy differenciált megközelítés kezd kialakulni. Németországban pedig a sajtó által táplált éles véleményharc tört ki arról, hogy a nehéz helyzetben lévő Ukrajnának milyen jellegű és mértékű katonai segítséget kell nyújtani. Az ártatlanul megtámadott Ukrajna követelése (amelyek korábbi német kormányok hibás helyzetfelméréseit és rossz váltóállításait habozás nélkül erkölcsi zsarolássá változtatják át) éppoly érthetőek, mint amilyen természetesen az érzelmek, valamint az együttérzésre és a segítségnyújtásra vonatkozó vágyak, amelyeket mindannyiunkban kiváltanak.

És mégis irritál az a *magabiztosság*, amellyel az erkölcsileg felháborodott németországi vádaskodók a megfontolt és visszafogott szövetségi kormánnyal szemben fellépnek. A kancellár a *Der Spiegel*nek adott interjúban a következő mondatban foglalta össze a maga politiká-

* Megjelent: *Süddeutsche Zeitung*, 2022. április 28.

ját: „Minden rendelkezésünkre álló eszközzel szembeszállunk azzal a szenvedéssel, amelyet Oroszország Ukrajnában okozott, miközben megpróbálunk elkerülni egy olyan ellenőrizhetetlen eszkalációt, amely mérhetetlen szenvedést okozna az egész kontinensen, sőt talán az egész világon.” Most, hogy a Nyugat úgy döntött, hogy nem avatkozik be ebbe a konfliktusba mint háborús fél, van egy olyan kockázati küszöb, amely kizárja az Ukrajna felfegyverzésében való korlátlan szerepvállalást. Ezt épp most emelte ismét a figyelem középpontjába kormányunknak a szövetségesekkel Ramsteinben kötött megállapodása, valamint Lavrov újbóli fenyegetése a nukleáris fegyverek bevetéséről. Akik erről a küszöbről tudomást sem véve agresszív magabiztossággal terelik a kancellárt egyre inkább ebbe az irányba, figyelmen kívül hagyják vagy félreértik azt a dilemmát, amelybe a Nyugatot ez a háború belesodorta. A Nyugat ugyanis a saját kezét kötötte meg azzal a morálisan jól megalapozott döntésével, hogy nem lesz részese ennek a háborúnak.

A német kancellár joggal ragaszkodik a politikailag indokolt egyensúlyozáshoz

Véleményem szerint nyilvánvaló az a dilemma, amely arra kényszeríti a Nyugatot, hogy a két rossz (Ukrajna veresége vagy egy korlátozott konfliktus harmadik világháborúvá eszkalálódása) közötti térben egyensúlyozva mérlegelje az alternatívákat. Egyrészt megtanultuk a hidegháború leckéjét, miszerint egy nukleáris hatalom elleni háborút már nem lehet észszerű értelemben „megnyerni”, legalábbis nem katonai erővel

egy forró konfliktus időbeli keretei között. A nukleáris fenyegetés potenciálja azt jelenti, hogy a fenyegetett fél, akár rendelkezik maga is atomfegyverrel, akár nem, a katonai erő alkalmazása által okozott elviselhetetlen pusztításnak nem vethet véget egy győzelemmel. Itt már csak mindkét fél számára egy arculatmentő kompromisszum jöhet szóba. Így már egyik féltől sem várható el, hogy elfogadjon egy olyan vereséget, amely után „vesztesként” kell elhagynia a terepet. A tűzszüneti tárgyalások, amelyek jelenleg a harcokkal párhuzamosan zajlanak, ennek a felismerésnek a kifejeződése, nyitva tartják a reciprok pillantást az ellenfélre, mint lehetséges tárgyalópartnerre. Az orosz fenyegetési potenciál attól függ, hogy a Nyugat elhiszi-e Putyinnak, hogy ABC-fegyvereket fog bevetni. És az is igaz, hogy az elmúlt hetekben a CIA már figyelmeztetett az úgynevezett „kis” nukleáris fegyverek veszélyére, amelyeket csak azért fejlesztettek ki, hogy újra lehetségessé váljék a nukleáris hatalmak közötti háború. Ez aszimmetrikus előnyökhöz juttatja az orosz felet a NATO-val szemben, amely egy esetleges világháború apokaliptikus léptéke miatt (négy atomhatalom részvételével) nem akar részese lenni a háborúnak.

Most Putyin dönti el, hogy a Nyugat mikor lépi át a nemzetközi jog által meghatározott küszöböt, amelyen túl az Ukrajnának nyújtott katonai támogatást hivatalosan is a Nyugat háborúba lépésének tekintheti.

Ha figyelembe vesszük a világégés kockázatát, amelyet mindenáron el kell kerülni, e döntés bizonytalan-sága nem hagy teret a kockázatos

pókerjátszmának. Még ha a Nyugat elég cinikus lenne is ahhoz, hogy egy ilyen „kis atomfegyveres” „figyelmeztetést” kockázatnak tekintsen, azaz a legrosszabb esetben elfogadja azt, ki garantálná, hogy az eszkalációt még meg lehetne állítani? De még ilyenkor is megmarad az érvek mozgásteret, amelyeket gondosan mérlegelni kell a szükséges technikai ismeretek és az összes szükséges információ fényében – ezek persze nem mindig állnak teljeskörűen a nyilvánosság rendelkezésére. A Nyugat már a kezdetektől fogva – a drasztikus szankciók bevezetésekor – nem hagyott kétséget afelől, hogy a háborúban ténylegesen nem kíván részt venni, ezért minden további katonai támogatási lépésnél gondosan mérlegelnie kell, hogy ezzel nem lépi-e át a háborúba való formális belépés bizonytalan határát. Ez az utóbbi ugyanis Putyin értelmezésétől függ.

Másfelől a Nyugat nem engedheti meg magának, hogy tetszés szerint zsarolják, mert ez egy aszimmetria létrejöttéhez vezet, és ezt az orosz fél is tudja. Ha a Nyugat egyszerűen a sorsára hagyná Ukrajnát, az nemcsak politikai és erkölcsi szempontból lenne botrányos, hanem a Nyugat saját érdekeit sem szolgálná. Akkor ugyanis arra kellene felkészülnie, hogy Grúzia vagy a Moldovai Köztársaság esetében is ugyanezt az orosz rulettet kell majd játszania. És nem lehet tudni, hogy ki lesz a következő. Az az aszimmetria, amely hosszú távon zsákcúba sodorhatja a Nyugatot, természetesen csak addig létezik, amíg jó okkal visszariad egy nukleáris világháború kockáztatásától. Így az az érv, hogy Putyint nem szabad sarokba szoríta-

ni, mert akkor bármire képes lehet, azzal az érveléssel cáfolható, hogy a „félelem politikája” szabad kezet ad az ellenfélnek arra, hogy lépésről lépésre erőltesse a konfliktus eszkalálódását. (Lásd Ralf Fücks cikkét a *Süddeutsche Zeitungban*.) Ez az érv is csak megerősíti azt, hogy a helyzet valóban nehezen kiszámítható. Mindaddig, amíg jó okkal eltökéltek vagyunk abban, hogy nem lépünk be a háborúba Ukrajna védelmében, mint egy másik fél, addig a katonai támogatás típusát és mértékét is ehhez a szemponthoz kell igazítanunk. Aki racionális indokok alapján ellenzi a „félelem politikáját”, az már benne van annak a politikailag felelős és átfogóan tájékozott mérlegelésnek az érvelési körében, amelyhez maga Olaf Scholz kancellár is joggal rágaszkodik.

A német vezető médiumok úgy terjesztik a Putyinról szóló spekulációkat, mint a legjobb szovjet időkben

Itt véleményünk szerint a jogi határ – *amelyet mi magunk szabtunk ki önmagunknak* – egy Putyin által is jóváhagyható interpretációjáról van szó. A kormányoldal euforikus ellenzői nem következtetések, amikor tagadják egy általuk meg nem kérdőjelezett alapvető döntés következményeit. A Nyugatnak az a döntése, hogy nem vesz részt a háborúban, nem jelenti azt (*up to the point of immediate involvement*), hogy Ukrajnát át kell engednie egy túlerőben lévő ellenféllel folytatott harc sorsának. A fegyverekkel való ellátás nyilvánvalóan kedvezően befolyásolhatja a harc menetét, amelyet Ukrajna még a nagy áldozatok árán is kész folytatni. De nem jámbor önámí-

tás-e az ukrán győzelemre fogadni a gyilkos orosz hadviselés ellen, ha mi magunk nem akarunk fegyvert ragadni? A háborús retorika nem illik ahhoz a nézőtérhez, amelyben pedig oly ékesszólóan hangzik. Ugyanis nem érvényteleníti egy olyan ellenfél kiszámíthatatlanságát, amely kész mindent egy lapra feltenni. A Nyugat dilemmája az, hogy csak úgy tudja jelezni az atomháborút is mérlegelő Putyinnek, hogy ragaszkodik az európai államhatárok sérthetlenségéhez, ha olyan önkorlátozó katonai támogatást nyújt Ukrajnának, amely nem lépi át a háborúba való belépésnek a nemzetközi jog által meghatározott vörös vonalát.

Az *önkorlátozó* katonai segítségnyújtás hűvös mérlegelését *tovább bonyolítja* azoknak a motívumoknak az értékelése, amelyek az orosz felet egy nyilvánvalóan hibás döntésre vezették. A Putyin személyére való összpontosítás olyan vad spekulációkhoz vezetett, amelyeket a vezető médiumaink ma úgy ontanak magukból, mint annak idején a szovjetológia legjobb napjaiban. A határozottan revizionista Putyinről ma uralkodó képet össze kellene vetni az érdekeinek racionális mérlegelésével. Még ha Putyin a Szovjetunió felbomlását nagy hibának tartja is, a megzavarodott látnok képe, aki az orosz ortodox egyház áldásával és a tekintélyelvű ideológus Alekszandr Dugin befolyása alatt, a Nagyorosz Birodalom fokozatos helyreállítását tekinti a politikai életművének, aligha tükrözheti a teljes igazságot. Az ilyen előrejelzésekre épül az a széles körben elterjedt feltételezés is, hogy Putyin agresszív szándékai Ukrajnán túl Grúziára és Moldovára, majd a balti NATO-tagállamok-

ra, végül pedig a Balkánon túlra is kiterjedhetnek.

Meg lehet-e „nyerni” ezt a háborút egy atomhatalom ellen?

A téveszméktől vezérelt történelmi és nosztalgikus személyiségképpel szemben ott áll a társadalmi felemelkedés életrajza és a KGB-ben kiképzett, racionálisan számító hatalomember karrierje. Putyint Ukrajna nyugatra fordulása és a fehéroroszországi politikai ellenállási mozgalom megerősítette abban, hogy a saját társadalmának egyre liberálisabb köreiben éledő politikai tiltakozást aggodalommal kell szemlélnie. Ebből a szempontból tekintve az ismétlődő agressziók inkább frusztrált válaszok arra, hogy a Nyugat nem hajlandó tárgyalni az ő geopolitikai programjáról – különösen nem a nemzetközi jogot sértő hódításainak nemzetközi elismeréséről és egy neutralizált „előtér” kialakításáról, amely Ukrajnát is magában foglalná. Az ilyen és ehhez hasonló spekulációk köre csak tovább mélyíti a bizonytalanságot egy olyan dilemmában, amely „rendkívüli óvatosságra és visszafogottságra int”. (Így szól Peter Graf Kielmansegg tanulmányos elemzésének végkövetkeztetése; lásd *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2022. április 19.)

De akkor hogyan magyarázható a Scholz kancellár körül kialakult belpolitikai vita? Scholz többször is megerősítette, hogy az EU- és a NATO-partnerekkel összhangban egy Ukrajnával szolidáris politikát szeretne folytatni. A kérdések szétválasztása érdekében félreteszem a vitát arról, hogy a kiszámíthatatlan Putyinnal szemben folytatható-e az az enyhülési politika, amely a Szovjetunió végéig és még azon túl is si-

keres volt, és amelyről most hirtelen kiderült, hogy óriási hiba volt. És ugyanígy a német kormányok hibája volt, hogy a gazdasági nyomás alatt függővé tették magukat az olcsó orosz olajimporttól. A mai viták rövid emlékeztetőről majd egykor a történészeknek kell ítélniük.

Más a helyzet azzal a vitával, amely az „új német identitási válság” sokatmondó neve alatt már most az „új korszakba való átmenet” következményeit próbálja felmérni; az új korszak eleinte a német keleti politikára és a védelmi költségvetésre vonatkozott. Mert ez a vita (amely mindenekelőtt a békeszerető szellemek meglepő konverziójának példájához kapcsolódik) állítólag előre jelzi a németek háború utáni mentalitásának történelmi változását; ezt a mentalitást a jobb-oldal újra és újra bírálja, és valóban elég nehezen sikerült kialakítani. E mentalitás megváltozása a dialógusra és a béke megőrzésére irányuló német politika végét is jelentené.

Az érzelmileg meghatódott külügyminiszter máris ikon lett

Ez az olvasat azokat a fiatalokat tartja szem előtt, akiket már a normatív kérdések iránti érzékenységre neveltek, akik nem rejtik el érzelmeiket, és akik a lehangosabban követelik az erősebb szerepvállalást. Azt a benyomást alakítják ki, hogy a háború teljesen új valósága kizökkentette őket a pacifista illúziókból. Így jut eszünkbe az ikonikussá vált külügyminiszterünk, aki

közvetlenül a háború kitörése után hiteles gesztusokkal és vallomások retorikával adott kifejezést mély megdöbbenésének. Nem mintha

Jürgen Habermas

nem képviselte volna a népességünkben széles körben elterjedt együttérzést és segítőkészséget; de ezen túlmenően meggyőző formát adott a győzelemre elszánt ukrán vezetés lendületes

moralizálásával való spontán azonosulásnak is. Ezzel eljutottunk annak a konfliktusnak a magjához, amelynek az egyik oldalán azok állnak, akik empatikusan és közvetlenül átveszik a szabadságáért, a jogáért és az életéért küzdő nemzet nézőpontját, a másik oldalán pedig azok állnak, akik a hidegháború tapasztalataiból egy másfajta tanulságot vontak le, és (az utcáinkon tüntetőkhez hasonlóan) egy másfajta mentalitást alakítottak ki. Az előbbiek csak a győzelem vagy vereség alternatívája mentén tudják elképzelni a háborút, az utóbbiak viszont tudják, hogy egy atomhatalom ellen egy háborút hagyományos értelemben már nem lehet „megnyerni”.

A háborúhoz való eltérő hozzáállás hátterében a népesség nemzeti, illetve posztnacionalista mentalitása áll. Ez a különbség világossá válik, ha összehasonlítjuk az ukrán lakosság csodált hősie ellenállását és magától értetődő áldozatkészségét azzal, amit a „mi” (általánosítva nyugat-európai) lakosságunktól várnánk el hasonló helyzetben. Csodálatunkba némi meglepetés vegyül, ha a katonák és a toborzott

önkéntesek győzelem-biztosságát és töretlen bátorságát látjuk, akik zord elszántsággal védik hazájukat egy katonailag messze túlerőben lévő ellenséggel szemben. Ezzel szemben mi nyugaton hivatásos hadseregekre támaszkodunk, amelyeket azért fizetünk, hogy szükség esetén ne kelljen fegyverrel a kezünkben megvédenünk magunkat.

Még mindig tárgyalnunk kell ugyanazzal a Vlagyimir Putyinnal
Ez a *posztheroikus* mentalitás Nyugat-Európában – ha szabad általánosítanom – a 20. század második felében, az USA nukleáris védőernyője alatt tudott kialakulni. A nukleáris háború lehetséges pusztításait tekintve a politikai elit és a lakosság túlnyomó többségében kialakult az a felismerés, hogy a nemzetközi konfliktusokat *alapvetően* diplomáciai úton és szankciókkal kell megoldani. Katonai konfliktusok kirobbanása esetén pedig a háborút a lehető leggyorsabban be kell fejezni, hiszen megítélésünk szerint (tekintettel az ABC-fegyverek küszöbönálló bevetésének nehezen kiszámítható kockázatára) a klaszikus értelemben vett győzelemre vagy vereségre már nincs esély: „A háború egyetlen tanulsága a béke” – mondja Alexander Kluge. Ez az orientáció nem jelent alapvető pacifizmust, azaz a „békét mindenáron” jelszavát. A pusztítás, az emberáldozat és a civilizáció mielőbbi megszüntetésére való törekvés nem azonos azzal, hogy a szabad politikai létet fel kell áldoznunk a *puszta* túléléért. A háborús erőszak eszközeivel szembeni szkepszis *prima facie* abban az árban találja meg a maga határát, amelyet egy autoriter

módon elfojtott élet követel – ez egy olyan létezés lenne, amelyből még a *kikényszerített normalitás* és az *önrendelkező élet* közötti ellentmondás tudata is eltűnne.

Azt, hogy egykori pacifistáink most megtérnek az „új korszakra való átmenet” jobboldali értelmezőihöz, én e két egymásnak feszülő, de történelmileg nem egyidejű mentalitás konfúziójával magyarázom. Ez a csoport osztja az ukránok győzelmi bizalmát, és nagy magabiztossággal hivatkozik a megsértett nemzetközi jogra. Bucsa után pillanatok alatt elterjedt a „Putyint Hágába!” követelés. Ez általánosságban jól jelzi a nemzetközi kapcsolatokban ma alkalmazott normatív normák önállóságát, azaz a lakosság elvárásainak és humanitárius érzékenységének valódi szintjét.

Koromnál fogva nem titkolhatom el a meglepetésemet: milyen mélyen lett felszántva a kulturális önazonosságunk talaja, amelyen gyermekeink és unokáink ma élnek, amikor még a konzervatív sajtó is egy olyan nemzetközi bíróság ügyészeihez fordul, amelyet sem Oroszország, sem az USA sem ismert el. Sajnos az ilyen realitásokban feltárul a felizgatott azonosulás üresen csengő alapja, amely erkölcsileg egyre hársányabban vádolja a német visszafogottság elvét. Nem mintha a háborús bűnös Putyin nem érdemelné meg, hogy egy ilyen bíróság elé álljon; de ő még mindig vétőjoggal rendelkezik az ENSZ Biztonsági Tanácsában, és atomfegyverrel fenyegetheti ellenfeleit. A háború befejezéséről vagy legalábbis a tűzszünetről még mindig tárgyalni kell vele. Nem látom, hogy meggyőző érvekkel követelhető lenne egy olyan politika, amely a

napról napra egyre gyötrelmesebb áldozatok egyre elviselhetlenebb látványa miatt *de facto* veszélybe sodorhatná azt a jól megalapozott döntést, hogy nem veszünk részt ebben a háborúban.

A korábbi pacifisták megtérése tévedésekhez és félreértésekhez vezet

Az egyenlőtlen történelmi fejlődéssel magyarázható politikai-szellemi különbségekért a szövetségeseknek nem szabad szemrehányást tenniük; tudomásul kell őket venniük mint tényeket, és bölcsen figyelembe kell venniük a döntéseik során. De amíg ezek a perspektívát meghatározó különbségek a háttérben maradnak, addig csak az érzések zűrzavarát válthatják ki. Ilyen zűrzavart mutatott a képviselők reakciója az ukrán elnöknek a Bundestaghoz intézett videóbeszéde és az ebben elhangzott erkölcsi felszólításai nyomán: összekeveredtek az egyetértés szertelen reakciói, a másik perspektívájának megértése és a kellő önbecsülés. A háborúk felfogásában és értelmezésében meglévő, történelmileg megalapozott különbségek figyelmen kívül hagyása – mint a német államfő meghívásának visszavonása – nem csak ahhoz vezet, hogy súlyos hibákat követünk el egymással szemben. De még ennél is rosszabb, hogy ennek következtében kölcsönösen félreértjük, hogy a másik mit gondol és mit akar valójában.

Ez a felismerés a korábbi pacifisták megtérését is józanabb megvilá-

gításba helyezi. Ugyanis mind a felháborodás, mind az elborzadás és az együttérzés (ezek alkotják a rövidre zárt követeléseik motivációs háttérét) nem magyarázható a normatív orientációk elutasításával, amelyeket az úgynevezett realisták már mindig is gúnyoltak. Hanem inkább ezeknek az elveknek a túlzottan előíró olvasatával magyarázható. Nem álltak át a realistákhoz, hanem szinte árad belőlük a realizmus: az igaz, hogy morális érzések nélkül nincsenek morális ítéletek. De az általánosított ítélet a maga részéről korrigálja is a közéről stimulált érzések korlátozott hatókörét.

Végül is nem véletlen, hogy a „új korszakra való átmenet” képviselői olyan baloldali és liberális szerzők, akik a nagyhatalmak drasztikusan megváltozott konstellációjával szemben (és a transzatlanti bizonytalanságok árnyékában) komolyan akarják venni a következő régóta esedékes felismerést: Egy olyan Európai Unió, amely nem akarja, hogy társadalmi és politikai életmódját kívülről destabilizálják, és belülről sem akarja aláásni, csak akkor lesz politikailag cselekvőképesebb, ha katonailag is meg tud állni a saját lábán. Macron újjavasztásával kaptunk egy kis haladékot. De mindenekelőtt konstruktív kiutat kell találnunk a dilemmánkból. Ez a remény tükröződik annak a célnak az óvatos megfogalmazásában, hogy Ukrajna nem veszítheti el ezt a háborút.

Fordította: Weiss János

Akik reménykedtek a békés átmenetben

Nehogy a birnami erdő megmozduljon

100

Kevés olyan húsba vágóan őszinte és részletes szakmai sorsleírás létezik, mint amelyet Csillag István adott közre a pártállami gazdaság megreformálásának általa megélt történetéről (*Tetszettünk volna forradalmat csinálni – Reformok és fordulatok*, 2022, Pesti Kalligram Kft., 350 oldal, 3790 forint). Hősei, egy maroknyi jóraavaló, képzett ember úgy vélhette, hogy az állami nagyvállalatok elsőbbségének felszámolása, a piaci viszonyok létrehozása önmagában elég lesz a diktatórikus politikai állapotok átalakulásához. Ahogy ma is általános felfogás, hogy mindennek, így a politikai sikernek is a gazdaság a legfontosabb, netán kizárólagos alapja, Jól kifejezi ezt az amerikai kampányvilágban született „It’s the economy stupid” manapság mantraszerűen használt szállóigéje.

A magyar reformerek azt remélték, a gazdaság piacosításától majd a diktatúra is enyhül, a rendszer élhetőbb lesz. Lehet, hogy nyugati, polgári demokráciára is vágytak, de nincs nyoma, hogy köreikből ennek valaki akár csak áttételesen hangot adott volna. Pedig a műveltségük alapján lehettek volna polgári, liberális demokraták, ha a történelem nem tévesztette volna meg jelentős részüket.

Ennek jegyében pazarlódott el egykor hatástalanul annyi ész, erő és jobbra törekvő akarat. Akit nem kötnek életkora miatt ehhez a korhoz élmények, joggal érezheti, hogy

ugyan mit számít ma, hogyan kellett volna megreformálni a szocializmusnak nevezett szélsőbaloldali, bolsevisztikus társadalom-megváltást? Közvetlenül a rendszerváltás előtt sokan közülük talán már felismerték, hogy a rendszer menthetetlen.

A regény reformer szereplői, akárcsak az uralkodó pártállami réteg, Európában még nem tudhattak róla, hogy Kínában mára megvalósították a látszatszocialista, kapitalizmuson alapuló, minden eddiginél tökéletesebb, az informatika legkorszerűbb eszközeivel élő diktatúrát. Csillag ír róla, hogy azért léteztek hasonló sejtelmek: Kopátsy Sándor az ázsiai kistigriseket tartotta mintának. Kora magyar kommunistáinak azonban az eszükbe se jutott egy „kapitalista szocializmusban” (és vele a totális informatikai ellenőrizhetőségben) rejlő hatalmas, diktatórikus lehetőség.

Az európai kommunista uralkodó rétegben még nem jöttek rá arra, hogy sokkal jobb nekik, ha a vállalatok tényleg kapitalisták, miközben ők továbbra is zavartalanul a hatalmon maradnak. Az európai változátát valósították volna meg annak, ami Kínában később lejátszódott. A reformerek eszközök voltak egy olyan folyamatban, amely végül nem úgy sült el, ahogy ők gondolták, és nem is úgy, ahogy aztán „elsült” – Kínában. Nem tudták, de tették, és nem érheti őket gáncs, inkább meg-

értés, hogy annyira jóra valóan gondolkodtak. Tartozom nekik azzal, hogy együttérezzek velük, noha nekem az egész szocializmus, akkor is, ma is és holnap is, úgy, ahogy volt, van és lesz, pokolra való.

Mára egy szélsőjobboldali megváltásváltozattal nézünk szembe, melyet éppen úgy szerkesztettek meg, hogy se leváltani, se reformálni ne lehessen. Létrehozói – Orbán, Trump, Putin – éppen azzal vetettek számot, hogy elég a politikai szinten leválthatatlan, demokratikusnak látszó rendszert létrehozni, teljesen mindegy (lát-szólag), hogy a gazdaság kapitalista, avagy sem. Nem kellett hozzá sok és mély közgazdasági gondolkodás, hogy kitalálják a mai rendszereiket, csak brutális hatalomvágy.

Élveztem a könyvben a sok konkrét esetleírást a nagyvállalati igazgatókkal – de szépen beszenkeltek volna, ha a pártvezetéssel együtt közösen időben felismerik, amit később kínai elvi társaik. Hogy mennyire jól meg lehet maradni, miközben rehabilitálják az áru- és pénzviszonyokat. És közben kitermelődött volna a szárnyuk alatt az „új nemzedék”, amelynek tagjai már igazi – pártállami – tőkéséek lettek volna, akár csak a kínai és orosz) változataik. Ennek a folytonosságnak talán csak később, Kínában teremődtek meg a feltételei, az európai térfélen más lett az alternatíva: a szélsőjobboldali, fasisztoid látszatsdemokrácia.

A könyvben ennek belátása úgy jelenik meg, hogy „*soha nem éreztük »testközelből«, mi is a politika*”. Ők politikán talán a párt központjában folyó bélműködést érthették, de ezért ez a mondat a maga tömörségében mégis végzetesről sugall. „*Nem tudtuk, nem mertük explicit módon*

megfogalmazni”, hogy minden, amivel próbálkoztatok, az „*ebben a társadalmi-politikai-gazdasági rendszerben lehetetlen*”. Ahogy az is lehetetlennek látszott, hogy a birnami erdő valaha elinduljon. Így vagyunk ma a mai orbáni rendszerrel is. Ez is lehetetlennek látszott még húsz évvel ezelőtt – ahogy majdani bukása is.

A pártállami gazdasági reformerek több évtizedes szellemi tudása végezte végül a pusztá papíron. Hogy

munkájuknak milyen csekély politikai veszélyességet tulajdonítottak már a 80-as években, arra az mégiscsak utal, hogy Csillag István nem talált a tevékenységükről – eddig legalábbis – érdemi titkosszolgálati jelentéseket. Ők talán a nyúltagyukban azzal áltatták magukat, hogy veszélyesek a rendszerre. A rendszer politikára érzékeny titkosszolgálati egyáltalán nem így tartotta, és nem a műveletlensége miatt. Tevékenységük ugyanis kétségbeejtően nem a rendszer politikai szétzúzására irányult. Lehet, hogy gondoltak valami politikait, de úgy tűnik, inkább foglyai lehettek a konkrét, kézzelfogható gazdaság primátusának. Ahogy a

középkori társadalomban a dinasztikus származás legitimációjának. Inadekvát legitimációs alapot tettek föl a szellemi sorsukat. Azt gondolhatták, hogy a gazdaság javítása automatikusan magával hoz valami jobbat, és ez a lényeg. A 60-as évek elején az első reformpróbálkozásokra még a szovjet vezetés lecsapott. De a 80-as évek reformpróbálkozásait maga a magyar pártvezeték igyekezett az árnyékban tartani, és 1985-re megszüntették a minisztériumi irányítás alatt álló Pénzügykutató Intézetet, a reformerek fellegvárát, melyben az újabb „fordulat és reform” koncepcióját kidolgozták. De azt nem akadályozták, hogy a szélnek eresztett munkatársak egy része kutató- és tanácsadó céget alapítson, folytatva a munkáját. És közöttük már voltak, akik akkor a rendszer politikai megváltoztatására szövetkezett ellenzékéhez is ke-resték az utat a monori találkozón. Csillag könyve azonban már ez előtt fejeződik be.

Végül nem egy európai formájú „kínai” változat valósulhatott meg, hanem a „békés átmenet”. Ez a magyar reformerek erkölcsi szerencséje, mert nem kell majd forogniuk egy „kínai” változat miatt a sírjaikban – de nem az ország szerencséje. A rendszer radikális, teljes lerombolására lett volna szükség, de a nemzet annyi vereség után, mint amennyi a történelmében érte, erre már képtelen volt. Maradt az önámítás. Európában a szocializmus 20. század végi bukásával elsőként Magyarországon a fasizmus mutációja jött létre.

Lenyűgöző az a kavalkád, amelyben egy maroknyi (felteszem, több-

nyire baloldalias) megszámlálható közgazdász, jogász, misztériumi és egyéb szakember a reformokra törekvés jegyében mozgott körbe-körbe, a fonalat újra meg újra fölveve. A legjobbak közé tartozhattak, és nem csak szűkebb szakmájukban. És semmi se jelzi nekik, hogy az egész rendszer, úgy, ahogy van, az ördögtől való. Mint akiknek nincs más választásuk – ha a szakmájukban, és Magyarországon akarnak dolgozni. Végzetes determináltság. Belső kényszer hatására azt gondolhatták, ehhez értünk, így kell valami jobbra törekednünk. A szerző szépen fogalmazott: „...a politikai vezetéssel életünk fenntarthatóságáért, folytathatóságáért szálltunk vitába.” Életük legívelőbb évei voltak a 80-asok.

A legjobban azok jártak, akik elhagyták az országot. Jobb mindezen kívül maradni, mint belül. Erre a reformerek többsége se nem vállalkozott, se nem volt képes. Ma sem más a helyzet.

A szocializmus vágyát, ahogy a nemzetiszocialista rendszert, és ezt a mai, álcázott utódját, csak az írmagig ható borzalom fogja tudni hatékonyan megsemmisíteni. Amit egykor a reformerek el akartak jóra valóan kerülni. Azt írja Csillag István, áthatva az akkori felelősségérzetüktől, hogy „a hatalom (tényleges) lebontásának túl nagyok a kockázatai”. Kétségtelen. Pedig így működik a „haladás”. Katasztrófáról katasztrófára, hogy jobb legyen, egészen lassan. A bolsevisztikus, szocialista rendszerek összeomlásának katasztrófális formáját megúsztuk. Ma az a kérdés, hogy a szélsőjobboldali, fasisztoid rendszerek összeomlása milyen lesz.

Parttalan fasizmus

Lehet-e és indokolt-e fasisztának nevezni a 21. század autokratikus rendszereit, illetve az olyan vezetőket, mint Trump, Putyin, Orbán, Kaczyński, a brazil Bolsonaro, az indiai Modi? Nyilván abban az értelemben nincs akadálya az ilyeneknek, hogy a náci, fasiszta, kommunista jelzők szitokszóként is működnek, politikai ellenfelek gyakran használják egymásra lejáratási szándékkal. Más kérdés, hogy az adott rendszerekre, személyekre hiteles-e a minősítés, találkozik-e a közvéleményben élő képpel, vagy ettől elválaszthatóan, megfelel-e a tudomány valamennyire konszenzusos leírásának.

A kérdések Jason Stanley-nek, az eredetileg 2018-ban megjelent, magyarul 2021 végén kiadott *Így működik a fasizmus* (How Fascism Works) című műve alapján vetődnek fel. Stanley korábban nyelvfilozófiával és az ismeretelmélettel foglalkozott, de a *New York Times* oldalán *The Stone* néven filozófiai blogot is ír. A mostani munkája előtti, *How Propaganda Works* (Így működik a propaganda) című 2015-ös munkájában, miként az itt tárgyalt műben is, a nyelvfilozófiából és az ismeretelméletből hozott eszközöket is használva a politikai filozófia felé fordult.

Stanley az Oroszországban, Magyarországon, Lengyelországban, Indiában, Törökországban, az Egyesült Államokban (Trump elnökségének időszakában) uralkodó politikát és Nyugat-Európa szélsőjobboldali pártjainak törekvéseit, meghatáro-

zó hasonló vonásaik alapján fasisztának nevezi. „Az efféle jelenségek általánosítása mindig kényelmetlen feladat, hiszen az egyes országok kontextusa mindig egyedi” – írja, nyilván az esetleges ellenvetéseket feltételezve.

Az általánosítást a leglényegesebbnek tartott közös vonás, a nemzet nevében megszólaló tekintélyelvű vezető személye által megjelenített etnikai, vallási, kulturális ultranacionalizmus indokolja – mondja Stanley. Az egyedi jelenségek ellenére azért a fasizmus szót választotta címkeként – derül ki –, mert a könyvben leírt folyamatok iránya az érintett társadalmak számára nem evidens, márpedig a veszélyekre kívánja felhívni a figyelmet. A fasiszta ideológia, a szélsőséges politikák – ahogy a szerző nevezi – normalizálása folyik, aminek az a következménye, hogy a korábban erkölcsileg extrém hétköznapivá válik, az egykor elviselhetetlen olyan, mintha mindig így lett volna. Egyik példája Magyarország. Az orbáni politika sokszor kerül elő a könyv leírásaiban, a konkrétumok általában pontosak, nincsenek a nyugati sajtóban előforduló felületességek.

A fasizmus túlreagálásnak tűnik – írja Stanley –, holott a normalizálás következményeként éppen a szélsőséges keretei tolódtak odébb. Ugyanakkor megszorításként megkülönbözteti a fasiszta politikát és a fasiszta rendszert, mondván, a fasiszta politika mindenképpen veszélyes, de nem vezet feltétlenül fasisz-

ta állam kialakulásához. Könyvében a fasiszta politikát vizsgálja, értve ezen azt a taktikát, amely a hatalom megszerzését szolgálja.

A rendszer és a politika közötti distinkció azzal jár, hogy a könyv nagyvonalúbban nevezheti fasisztának a politikákat. Ha valaki lényegi különbséget lát a Stanley által fasisztának nevezett törekvések és a saját ismeretei alapján értelmezett fasizmus között, azt, anélkül, hogy a szerző ezt leírná, lehet azzal indokolni, hogy itt „csak” politikáról esik szó, amelynek nem feltétlenül kell egybeesnie a rendszerek meghatározó vonásaival.

Érdemes megemlíteni, hogy Ungváry Rudolf már évekkel az amerikai szerző előtt, 2014-ben megjelent könyvében (*A láthatatlan valóság: a fasisztoid mutáció a mai Magyarországon*), sok tekintetben a Stanley által elemzett vonásokhoz hasonló jegyek alapján nevezte fasisztoid mutációnak a 2010 után kialakult magyarországi rendszert és a hozzá hasonló berendezkedéseket. Ungváry a vezér-elmet, az erő kultuszt, a feltétel nélküli lojalitást, a vezér hívei által megszállt államot, a kirekesztés politikáját, a sérelmi nemzeti retorikát és a történelem saját célokra kisajátítását sorolta a fasisztoid mutáció jellegzetességei közé. Míg Stanley a fasiszta vonások úgynevezett normalizálásával magyarázza, hogy a meghatározó jegyek a többség számára nem világosak, Ungváry úgy látta, az orbáni rendszer, ügyesen alkalmazkodva az euroatlanti politikai világhoz, felvette annak mintázatát, ami csak színlelés, mert a rendszer valójában, a máz mögött húzódó „láthatatlan valóságban”, mutált formában megjelent fasisztoid képződmény.

Ungváry Stanley-nél didaktikusabban írja le, hogy miben látja a rendszer fasisztoid vonásait, és éppen a „fasisztoid mutáció” kifejezés használatával távolságot is tart attól, hogy egyszerűen fasisztának nevezze a berendezkedést. Stanley-t a jelenkor megnyilvánulásai érdeklik, a „klasszikus” fasizmus a könyvben csak példálózás szintjén kap helyet. Így nem foglalkozik érdemben a fasizmus meghatározásával, egyebek között azzal sem, hogy a szót eredeti, Mussolini-féle értelmében értelmezi-e, vagy figyelembe veszi, hogy idővel a német nemzetiszocializmusra, a hitleri politika megnevezésére tevődött át a használata, miközben az igényesebb nyelvhasználat továbbra is gondosan differenciál a fasizmus és a nácizmusnak nevezett elképzelés és praxis között.

Ungváry kifejezése, amely distinkciót jelez a „szimpla” fasiszta politikától, nem vált a mai rendszerek leírásában, jellemzésében szélesebb körben elfogadottá. Ezt itt annyiban indokolt említeni, hogy Stanley meggyőzősége nélkül fasiszta szóhasználatának még kevesebb esélye látszik erre. Ezt magyarázza, hogy a közvélekedés a fasizmust a hitleri Németországgal azonosítja, amelynek meghatározó vonásait a többség feltehetően nem tudná ugyan felsorolni, de jellege a következő sajátosságokból azért kikeveredik: nyílt diktatúra, vagyis a demokrácia intézményeinek teljes felszámolása, személyi kultusz, militarizált társadalom, a politikai ellenfelek bebörtönzése (deportálása, lágerbe zárása), meggyilkolása, fajelmélet és az abból következő politika, a felsőbbrendűnek hirdetett faj fegyverrel kielégített területi igényei, az alsóbbrendűnek tekintett népek

leigázása, faji alapú antiszemitizmus, a zsidóság megsemmisítésének szándéka, a mindezeket szolgáló politikai és gazdasági berendezkedés, emberek millióinak haláltáborokba küldése, „nagyüzemi” megsemmisítése. Mindez pedig nem vagy csak részlegesen illik a mai autokratikus rendszerekre.

Nem vitatható, Stanley-nek igaza van abban, hogy a normalizálásnak nevezett folyamat révén ma sok minden hétköznapi, ami tegnap erősen extrémnek számított. Az sem kérdéses, hogy van részleges átfedés a náci/fasiszta rendszer, valamint a mai autokratikus törekvések Stanley által elemzett módszerei, nézetei között. Ezek közül sok azonban a politika „örök” eszközei közé tartozik. Stanley például azt írja, a fasiszta politika legárulkodóbb jele a megosztás, a lakosság „miránk” és „őrájuk” osztása. Ennek felel meg a mű alcíme is: *A „mi” kontra „ők” politikája*. Megjegyzi ő is, amit az olvasó is indokoltnak látna: sokféle politikai mozgalom használja, használta ezt az eszközt. De – mondja – a fasiszta politika kulcseleme a megosztásban a rasszalapú, etnikai, vallási megkülönböztetés. A vallási, etnikai alapú szembeállítás még nem fasiszta, hagyományai évszázadosak, de a rabszolgatartásra épülő, rasszalapú amerikai rendszert sem lehet visszamenőlegesen fasisztának nevezni. Ráadásul a leírni szándékozott politikák minden közpolitikára kiterjedő szembeállítási szándéka többnyire a baloldal kontra konzervatív, a liberális kontra nemzeti, hazafias jelzők használatával operál, a vallás, etnikum legfeljebb a bevándorlás elleni érvelésben játszik szerepet.

Röviden, a fasiszta olyan erős jelző, amely felülírja az érdemi sajátosságokat, Stanley szándékával szemben nem leleplez, hanem inkább kontraproduktív, mert háttérbe szorítja a valódi bűnöket. Sőt, az autokratikus rendszerek populizmusa által megnyert tömegeknél még az a veszély sem zárható ki, hogy ha a politikai törekvéseiket fasisztának nevezik, akkor a rendszert elfogadók a múltbéli fasiszták rehabilitálását is szalonképesnek találják.

Az, hogy a fasiszta minősítés minimum vitatható, nem jelenti azt, hogy Stanley könyvének elemzése ne lenne érdekes és színvonalas, amikor tíz, fejezetben is elkülönített szempont szerint tárja fel a politika eszközeit. Érdemes felsorolni ezeket az aspektusokat: mitikus múlt teremtése, a propaganda szerepe, értelmiségellenesség, pótválóság létrehozása, a hierarchia fontossága, az áldozati tudat erősítése, a törvényre és rendre hivatkozás, a szexuális szorongás kihasználása, a romlott nagyváros és a tiszta vidék szembeállítás, a kemény munka kontra lustaság mint a siker és hátrányos helyzet magyarázata (az *arbeit macht frei* új formája). Ez utóbbi szempont, ugyanúgy, mint a törvénytisztelő, kontra bűnöző, vidék, nagyváros természetesen részei a társadalom „mi”-re és „ők”-re történő kettéosztásának. A mitikus, tiszta, sosemvolt homogenitású, de megsemmisült múlt – mutatja ki Stanley például – sok mindenre alkalmas. Van hová visszanyúlni dicsőségért, de más elemek mellett a patriarchális család ideálja is a nemzeti hagyomány narratívájába ágyazódhat. A rendszer nem viseli el az értelmes vitákat, ami szinte

szükségszerűen jár együtt az értelmiségellenességgel. A pótválóság teremtésének része a problémák valós okainak feltárását helyettesítő összeesküvés-elméletek terjesztése stb.

Indokolt újra egyértelművé tenni, függetlenül attól, hogy az olvasó elfogadja-e a Stanley által használt minősítő jelzőt, a fentebb sorolt országok és vezetőik politikájának könyvbéli színvonalas elemzése elválasztható a fasiszta szó használatától. A szerző megfigyelései és leírásai sok tekintetben megvilágítják az autokratikus törekvések, a mások által populistának nevezett politikák technikáját, azaz hogy hogyan érik el azt, amit normalizálásnak nevez, a

tegnap még erkölcsileg extrémnek látott nézetek hétköznapivá tételét.

A könyv magyar kiadását kiadóként a franciaországi Bègles-ben lévő Théâtre le Levain (magyarul Élesztő vagy Kovász Színház) jegyzi. Terjesztője a Budapesti Teleki Téka, médiapartnere a MÉRCE és TETT. Megjelenését a Budapesti Teleki Téka oldalán, illetve az Ulule.com platformon keresztül a könyv végén felsoroltak, több mint negyvenen támogatták.

Jason Stanley: Így működik a fasiszmus. A „mi” kontra „ők” politikája. Fordította **Piróth Attila**. Bègles, 2021, Théâtre le Levain. 202 oldal, 3000 forint.

Lucus a non lucendo

Borbély Szilárdnak, aki 2014-ben véget vetett az életének, a *Bukolikájában* immár a második posztumusz kötete. A *Kafka fia* című befejezetlenül maradt regény elkészült részei tavaly jelentek meg, azután, hogy időközben, még 2017-ben, tehát bőven a magyar eredeti megjelenése előtt a szöveget német fordításban már kiadta a tekintélyes Suhrkamp kiadó. Ezzel a kötetben ugyancsak közölt pályázati anyagok ismeretében bizvást megíratlannak is mondható regénnyel ellentétben a most megjelent verseskötet kerek, megkomponált egész. Érdekes, hogy ezt a kötetet, úgy tűnik, a *New York Review of Books* könyvkiadója, a szellemes elnevezésű New York

Review Books készül világhírré vinni: az idegen nyelvű változat, Otilie Mulzet angol fordítása ezúttal is megelőzte a magyar kiadást.

Mostanában divatosak az egyes üzletláncok magyar és osztrák áruházainak árai közötti összehasonlítások: ezt a *Wikipedia* különböző nyelvű Borbély-oldalaival is tanulmányos végrehajtani. Érdekes, hogy a magyar oldal milyen tapintatos: míg az angol, a francia és a német változat megemlíti az öngyilkosságot, a magyar hallgat róla. Ráadásul mindhárom idegen nyelvű oldal szóba hozza a depressziót is, sőt, az angol a poszttraumatikus stresszt említi azzal az egyébként széles körben ismeretes ténnyel kapcsolatban, hogy

az író édesanyja brutális rablótámadásnak esett áldozatul, és hogy az édesapja későbbi halála is összefüggött a bűncselekmény során elszennvedett bántalmazással. Az, hogy a magyar oldal minderről hallgat, annál is nehezebben érthető, mert Borbély költői fő műve, a *Halotti pompa* éppen ennek a tragikus eseménynek az irodalmi feldolgozása.

A német és a francia *Wikipedia* odáig megy, hogy az életrajz ismertetését Ilma Rakusának a *Neue Zürcher Zeitung*-ban megjelent nekrológját idézve így kezdi: „Borbély Szilárd szegény („félzsídó”) családból származott, apai nagyapját az auschwitz-i koncentrációs táborban pusztították el.” Erről a leginkább talán formatív családi legendának nevezhető adatról Borbély maga is beszélt interjúiban, illetve *Nincstelenek* című prózai fő művében is van rá utalás. A francia oldal Kertész Imrét idézi, a magyar költészet legígéretebb és legelvesztettebb költőjének nevezve Borbélyt, akit az angol is a rendszerváltás utáni időszak egyik legjelentősebb költőjének nevez.

Ehhez képest a magyar olvasóknak talán még mindig, halála után nyolc évvel is érdemes Borbélyt bemutatni. A részletekbe itt mégsem bocsátkoznám, annál is kevésbé, mert ezt a feladatot – az életművet átszövő motívumhálót is felfejtve, egyben az új kötet értelmezéséhez is nélkülözhetetlen támpontokat adva – elvégezte a *Bukolikájában* utószavában Krupp József, akinek alapos írását itt csak kivonatolni lehetne. Ehelyett inkább futólag magam is csak utalok arra, hogy amikor a *Jelenkor* (nem a kiadó, hanem az azonos című folyóirat) bő öt évvel ezelőtt kritikusok szavazati alapján

összeállította az 1986 és 2016 közötti három évtized legjobb harminc versét, a holtversenyek következtében végül is harminckilenc tételt felvonultató listára Borbélytól négy mű is felkerült, köztük a költő harmincéves korában megjelent első nagy sikerdarabja, a *Hosszú nap el* című poéma. Talán nem tűnik tolakodásnak megjegyezni, hogy a szavazásban e sorok írója is részt vett, akinek szavazatai azonban – a Borbély egyik legjobb ismerőjeként jegyzett Kruppéival bizonyára ellentétben – nem járultak hozzá a költő verseinek sikeréhez.

Mit csináljak, mindeddig nem sikerült közel kerülnöm Borbély írásművészetéhez. A *Halotti pompát* csak felületesen ismertem, az ezzel szemben tüzetesen elolvasott prózai fő műről, a *Nincstelenekről* pedig a regényt remekműnek tartó közvélekedéssel ellentétben nincs jó véleményem. Ezt meg is írtam egy kritikában, de amikor Borbély tragikus haláláról értesültem, a *Holmitól* visszakértem a már szerkesztés alatt álló cikket, amely végül a *Jelenkor*-ban jelent meg négy évvel később. A könyv a szociografikus jegyeket is mutató, realisztikus szegénység-irodalom újabb kori reneszánszának legnagyobb hatású dokumentuma – talán egyedül a *kilencedik* című Barnás Ferenc-regény hatása fogható hozzá –, de a meglehetősen monokróm mű antropológiája számomra elfogadhatatlan: a falusi kerti vécék gödreinek kiürítésével foglalkozó, gyengeelméjű Mesijás kivételével a gyermek elbeszélő szemében többé vagy kevésbé minden szereplő undorító. Emellett az elbeszélő, valamiféle háztáji horror sajátos tenorjában, következetesen ijesztgeti az olvasó-

kat, például felidézve, hogy a döngölt padlót trágyával kevert agyaggal szokták felújítani, vagy hogy az elhullott kisállatokat a trágyadombba temették – holott falusi viszonyok között ezek közül mindkettő teljesen természetes és észszerű megoldás.

Annál nagyobb várakozással néztem az új verseskötet elébe, annak tudatában, hogy a helyszín, a kor, sőt bizonyára egyes szereplők is ismerősek lesznek a *Nincstelenek* lapjairól. Kíváncsi voltam, hogy Borbély, a költő mihez kezd azokkal a tapasztalatokkal, amelyeket a regényben prózáíróként, sajátos poétikának rendelve alá őket, már feldolgozott. Hamar világossá vált, hogy a most megjelent posztumusz verseskötet nemcsak a regényben, hanem többek közt a *Halotti pompában* leírtakat is új perspektívába helyezi: Száz Pál Borbély-monográfiájából idézi Krupp azt a megfigyelést, hogy a regionalitás a szerzőnek legalább öt könyvében jut fontos szerephez, ráadásul „ezek a szövegek abba a vidékbe ágyazódnak be, »amely a szerző szűkebb pátriájával is megegyezik«”.

A *Bukolikájában* három részből áll, amelyek címe *Amikor*, *Valaminek*, illetve *Vége*. A középsőben tizenhárom vers olvasható – ezek számozott strófákból állnak, és a terjedelmük is több oldalra rúg –, míg az első és az utolsó rész mindössze egy-egy vers, ráadásul mindkettőnek az a címe, hogy *Gyászvers Szuro-mi Lajos halálára*: a második az első hosszabb változatának tekinthető. A cikluscímadás szemlátomást kisé esetleges, mert a két gyászverset tartalmazó egyelemű ciklusok közül az egyiknek az *Amikor*, a másiknak a *Vége* címet adni némileg külsődleges gesztusnak tűnik.

A könyv mindezek mellett, a *Függelékben* még két verset tartalmaz, amelyek címadása, témája és szerkezete is éppen olyan, mint a kötet második részében olvasható daraboké. Ezek közül, a *Bécsikék*, *legyek* és a *Tinószemű* című darabok kivételével, mindegyiknek szerepel a címében egy-egy antik görög vagy olykor római vonatkozású mitikus tulajdonnév, és így van ez a függelékben szereplő, vagyis a Borbély által – az utoljára mentett fájl, illetve az ugyancsak tőle származó tartalomjegyzék szerint – a kötetbe felvenni nem tervezett *Kirké*, *disznószíve* és *Pegazus*, *szárnyak* című versekkel is. A költőtől ezeken kívül még egy szöveg olvasható a *Függelékben*, a kötettervhez az NKA pályázatára készült rövid, egyoldalas szinopszis. Ennek közlése nem magától értetődő: bár a szerzőnek nyilvánvalóan esze ágában sem volt kiadni, a maga önértelmező voltában hasznos olvasmány. A kötetet *Az idill alakváltozatai* címmel Krupp tanulmány értékű utószava és egy rövid, szöveg-tani tárgyú szerkesztői jegyzet zárja Nagy Boglárkától. Itt foglalnék átlást egy problémás szöveghely dolgában. Az Árkádiai legelő, alkonyi angyal című vers kettes számmal jelzett, de – az 1a és az 1b után – gyakorlatilag harmadik szakaszában a szomjas tehenekről ez olvasható: „a [...] *bádogvidérből* kiszippantották / a hús vizet, és amikor felemelték nagy fejüket, / a felemelt üres *vidér*. A játékosabbak rázták”. Nagy Boglárka itt a folyóiratban megjelent, illetve a vele azonos gépiratos szöveget hibásnak ítéli, és bár a kötet főszövegében nem javítja, szerkesztői jegyzetben a következőre tesz javaslatot: „és amikor felemelték

nagy fejüket, / a felemelt üres *vidért* a játékosabbak rázták.” Szerintem azonban nincs szükség beavatkozásra. A szövegből világos, hogy arról a különös helyzetről van szó, hogy a tehének mintegy vákuumot „szírpantottak” a vödörbe, amely ennek következtében a pofájukra tapadt, és így a fejüket felemelve a vödört is automatikusan felemelték. A mondat tehát a cselekvést és ennek látványos következményét nevezi meg, mintha azt mondanánk: „és amikor a bűvész szétválasztotta dobozt: az elfűrészelt nő.”

A *Függelékben* olvashatókat leszámítva a szerzői kötet gerincét a *Valaminek* című második rész alkotja: ebben az a tizenhárom vers szerepel, amely a múltból, többnyire a lírai én gyermekkorából idéz fel különböző figurákat, eseményeket. Mint arról fentebb már volt szó, az ezt keretező első és utolsó darab a Szuromi Lajos emlékére írt gyászvers két változata. A két verzió közötti hasonlóság – a címek betű szerinti azonosságán túl – első pillantásra is nyilvánvaló, de attól még csakugyan két különálló versről van szó. Nagy klasszikusoknál is van az ilyesmire furcsa precedens: a Stoll Béla által József Attila verseiből készített második kritikai kiadás szerint a költő utolsó verse nem az, amit eddig annak hittünk, vagyis nem a Szárszón 1937 novemberében írt *Talán eltűnök hirtelen...*, a *Drága barátaim...*, a *Karóval jöttél...* vagy az *Ime, hát meggletem házamat...*, hanem az *Szól a telefon...* kezdetű darab, amelyet a költő a halála napján jegyzett le, és egyetlen fontos szó – a nyolcadik sorban eredetileg álló „lám” helyett szereplő „most” – kivételével azonos a több mint fél évvel korábban írt *Meghalt*

Juhász Gyula... első nyolc sorával, mégis teljesen önálló alkotás. Hiszen a vers az utolsó hat sor elhagyásával már nem a mester, hanem a költő saját haláláról szól: „Szól a telefon, fáj a hír, / hogy megölted magad, barátom, / és konokul fekszel az ágyon. / A bolondok között se bírt / szíved a sorssal. Sehol írt // nem leltél arra, hogy ne fájjon / a képzelt kín e földi tájon, / mely békén nyitja most a sírt.” Ugyanígy a két Szuromi-gyászvers különbségei is jelentősek: a nyolcvankét rövidebb sorból álló elsőnek a száztizenegy hosszabb sort számláló második vers terjedelmileg több mint a másfélszerese. A kötetzáró második változat emellett egyrészt elvontabb, az elsőnél gondolatilag sokkal közelebb lép a halálhoz, másrészt mintha jobban elődódna a címzett személyétől, és már a tizenhárom emlékező, „bukolikus” verssel megtett út utáni tapasztalat is szólna belőle: „Minden élet pusztá hang / csupán a másik szemében, aki még beszél / magában. Mert nem válaszol. [...] Szöveggé válik minden / élet nélkül végül a nyelven túlra költöző / jelentés.”

Úgy érzem, itt kell megmagyaráznom ennek az írásnak a címét. A „lucus a non lucendo” egy antik nyelvészeti paradigmára utal, amely szerint valamit nemcsak valami jellegzetességről, hanem e jellegzetesség hiányáról is el lehet nevezni, mint például az erdős ligetet (*lucust*) a fény (*lux*) hiányáról (*a non lucendo*). A *Bukolikájában* versei valójában nem örökösei az antik bukolikus költészetnek. Nem véletlen, hogy utószavában Krupp következetesen idézőjelbe téve használja a szót, írásának e fogalmat elemző részében ki is mondva: „Ha tehát szorosan

értelmezzük a bukolikusságot, az a könyvben megrajzolt világnak csak a peremén jelenik meg.” Talán erre utal a cím „-tájban” utótagja is: valahol annak környékén, de nem pontosan ott. Vagy időhatározónak fogva fel: bukolikaidőben, vagyis bukolika idején.

A kötet alcíme: *Idyllek*. Ebben a trémával játékosan feldíszített ipszilonban nehéz nem gyengéd iróniát látni, amely egyébként ennek a sajtós, a magyar irodalomban ritka, mert tragikus hangoltságú posztmodern életműnek nem meghatározó vonása. Arról lenne szó: errefelé még az idill is ilyen? A milió, a történetek ismerősek lehetnek a *Halotti pompából*, de különösen a *Nincstelenek* című regényből, ám az utóbbival kapcsolatban Krupp helyesen mutat rá a jelentős különbségre: „A művek perspektívája [...] eltér, a verseskötetben a regénnyel ellentétben nem a gyerek nézőpontjából, hanem visszaemlékező elbeszélésben látjuk a teret, az embereket és az eseményeket.” Talán ez az emlékező perspektíva az oka, hogy bár a verseskötet falusi világa semmivel sem kevésbé mentes a nyerseségtől és erőszaktól, mint a regényé, a kötetet mégis átjárja valami sajátosan elégikus hangulat.

A bukolikából az – egyébként iparosodó – agrártársadalom kulisszáin kívül voltaképpen csak egy bizonyos formai jegy maradt, a Theokritosz által sikerre vitt, majd a Vergilius eclogáiban továbbhagyományozódott műfaj jellegzetes formájának, a hexameternek a ritmusemléke. (Érdemes megjegyezni, Szuromi Lajos legfontosabb kutatási területe a verstan, azon belül is a hexameter volt, két könyvet is írt erről a vers-

formáról.) Nem nehéz a hosszú verssorok végén felfedezni a hexameter tipikus zárlatát (tátiti-tátá): „térve meg éppen”, „tüdejében a légszomj”, „szívdobogásra”, „októberi ködhöz”, „néha, a berki”, „megkönyörültek”, „mosni lavórban”, „szép haja bomlott”. Sőt, olykor szabályos vagy majdnem szabályos hexameter teljes zárványai is feltűnnek a szövegben (ha valamely olvasómnak nem otthonos a forma, idézze fel Weöres *Bóbitájának* sorait): „vágni, kaszálni, felzsákolni a padra a málet”, „Sokszor tűnt úgy, hogy csak a sors irgalma segített”, „orrával közelített lassan az emberi archoz”.

Fentebb már idéztem ezeket a sorokat: „Szöveggé válik minden / élet nélkül végül a nyelven túlra költöző / jelentés”. Borbély a *Nincstelenek* megjelenése után fontos észszét közölte az *Élet és irodalomban* *Egy elveszett nyelv* címmel. Ennek önmagában is jelentős, de a képviselési irodalom súlyos kétségeibe is bepillantást engedő meglátása, hogy miután társadalmi, sőt családi közegből kulturális migránsként kiszakad az ember, akkor már elvesztette azt a közös nyelvet, amelyen végre megszólalhatna, amikor már van mit mondanía. Úgy tűnik, életművének csúcsein Borbély állandóan a megszólalás módjait kereste, hiszen mondanivalója több is volt, mint amit egy ember józan ésszel el tud viselni.

„Aki elhagyja a falu népét, az elárulja őket. Aki beszél róluk, az is. Aki kiszakad közülük, az pedig elveszíti a nyelvét. Aztán újra tanul beszélni. De egy nyelv közben elveszett. Ezt az utat jártam be én is” – ér véget az említett esszé. Amikor ez az írás született, nem sok-

kal a halála előtt, a nagyközönség számára akkor még évekig ismeretlen *Bukolikájában* anyagának lezárultával Borbély újra megtanult beszélni, amihez a haszidizmus, a barokk irodalom, a vallásos költészet formái után ezúttal a nyelvként értett antik görög kultúra és mítosz segítette hozzá. Így lehetséges a beszélni alig, inkább csak a fia szavait visszhangozni tudó anyáról *Ekho a verandán*, az apa sorsáról, egy árvíz idején végzett munkájáról *Deukalion Termelő Szövetkezet*, vagy ugyancsak róla, az apa halálát megelőző időszokról *Próteusz a pszichiátrián* címmel írni, pontosan és megrendítően. A leghosszabb és egyben a kötet legismertebb darabja az utóbbi, de a legbukolikusabb az Árkádiai legelő, alkonyi angyal, amely egyben e sorok írójának is a kedven-

ce. Ebben szerepel a kötet talán legemlékezetesebb képe: egy hazatérő tehén betéved a restaurálás alatt álló templom udvarára, ahol „a szobrok szét voltak épp szedve, a felső- / testük levéve a lábról, egy másiknak a karját // javították”. A versben összeér az itt akár idézőjelek nélkül is bukolikusnak nevezhető miliő a Szurómi Lajos emlékére írt gyászversek dikciójával, amely sokszor a *Duinói elégiák* fenséges, úrbéli hidegét idézi: Manci tehát döbbsenten bámulta a szétszedett szobrokat, hiszen még sosem látott ilyesmit: „Állt a nagy állat megmerevedve / a szárnyas angyal szobra előtt.”

Borbély Szilárd: *Bukolikájában*. Idyllék. Budapest, 2022, Jelenkor. 152 oldal, 2999 forint.

Csepeli György

Az angol lélek

Az Einstein utáni fizika kérdésessége tette a tér és az idő létezését, de a fizikai folyóiratokat nem olvasó mindennapi ember továbbra is élte a maga születéssel kezdődött idejét, mely hol lassan, hol gyorsan telt, múlt, míg egyszer csak vége nem szakadt. Az emberi élet idejét a nyelv tette elmondhatóvá, amely nélkül nem lenne múlt, nem lenne jövő, csak örök jelen. Az élet az elbeszélésben válik az idő anyagává. Az istenek történetei a végtelenből a végtelenbe tartanak. Az emberek történetei viszont elkezdődnek, bevégeződnek, s közben múlik az idő,

bár valójában ők maguk múlnak el. Aggodalomra persze semmi ok, mert a halottak helyére mindig lépnek újabban születettek.

Az irodalom kezdettől fogva az emberekkel megesett történetekből táplálkozik, elbeszélve azt, ami volt, vagy ami nem volt, de lehetett volna. A történetmesélés ősi fájának legújabb hajtása az audiovizuális kommunikációs platformra vitt sorozat, melynek heti, havi menetrend szerint érkező epizódjai folyamatosan fenntartják, csigázzák a nézők-hallgatók figyelmét, akiket a Netflix vagy az HBO sorozatai éppen úgy ra-

bul ejtenek, mint azokat, akik annak idején szájtátva hallgatták a trójai háború vagy a *Kalevala* történeteit.

A több éven át tartó sorozatok egy-ségei az egy-egy év termését átfogó évadok. Minél népszerűbb egy sorozat, annál több évadból áll. Akiknek nincs kedvük vagy nincs idejük a teljes sorozat megnézésére, azok számára teljes évadokat tömörítenek instant formában, mely két óra alatt lepergeti az eredetileg sok-sok órán át elbeszélt történetfolyamot.

A sorozatok többsége jön, lát, győz, majd eltűnik a kollektív felejtés homályában. Kivételes, ha egy sorozat annyira sikeres, hogy epizódjai alapján kétórás filmet készítenek, amelyben, mint cseppben a tenger, ott van a teljes sorozat, főszereplőstől, mellékszereplőstől együtt, ugyanazon a helyszínen, de új történet burkába varrva.

A (ma még) Egyesült Királyság Anglia néven ismert részén 2010 és 2015 között készült egy nagy sikerű sorozat, címét a fiktív Downton Abbey nevű birtok adta. A főszereplők két csoportra oszthatók. Az egyik csoport a birtok megtartásáért küzdő arisztokrata Crawley család tagjaiból áll. A másik csoportot a Crawley családot évtizedek óta kiszolgáló szolgáló képezi. Mindkét csoport ugyanazon a helyszínen, a birtokon és a birtok közepén lévő impozáns kastélyban él. Az egyes epizódokban előadott történetek sora 1912-ben kezdődött, és kisebb-nagyobb megszakításokkal az 1924-es évben történetekkel ért véget.

A sorozat alapján készült, most bemutatott film már a második. Az elsőt 2019-ben láthattuk, akkor a királyi pár látogatása kavarta fel a Crawley-k és az őket kiszolgáló sze-

mélyzet tagjainak életét. A két évvel ezelőtt készült film sikere készíthette az alkotókat arra, hogy készítsenek egy újabb instant filmet a sorozat új évadja alapján. A helyszín az új filmben kibővül, a cselekmény párhuzamosan zajlik Yorkshire-ben és a Riviérán. A család legidősebb és legfontosabb alakja, Violet Crawley grófnő bejelenti, hogy fiatalon, még mielőtt angol férjével házasságot kötött volna, találkozott egy francia férfival, aki halála után ráhagyta dél-franciaországi villáját. A gyanakvó, de kíváncsi család elhatározza, hogy Robert, Violet fia vezetésével küldöttséget küld az örökség megtekintésére. A küldöttség meg is érkezik, s Robert riadva pillant anyja múltjának mélységesen mély kútjába, mely az ő születésének titkát is őrzi. A Yorkshire-ben maradtak életét most nem királyi látogatás, hanem egy filmforgatás dűlja fel, melynek busás haszna lehetővé teszi a tönkrement család számára a kastély épségét veszélyeztető beázás megszüntetéséhez szükséges költségek előteremtését.

A *Downton Abbey* angolsága két nagyszerűen eltalált vonulatra épül, s mindkettő működik Angliában éppúgy, mint a világ nem angol országaiban. Az egyik mozzanat társadalmi. A kastély terébe együvé zárt család és szolgasereg tagjai más akcentussal beszélnek az angol nyelvet, másképpen érintik, köszöntik, nézik egymást. De a filmet (és a sorozatot) nézve nem tudjuk nem látni, hogy a kastély lakóit két osztályra hasító, születés által meghatározott mély szakadékot áthidalja a fent és a lent lakókat egyaránt átható tudat, hogy mindegyikükre érvényes az 1689. január 22-én a Westminsterben el-

fogadott Jogok nyilatkozata. Ez a forradalmi nyilatkozat az angol lelkükbe kitörölhetetlenül bevészte az egyenlőség és a szabadság jogait, melyek közösségén azóta is az angol nemzet léte alapszik.

Marx szomorúan látná, hogy a kastélyban osztályharc helyett osztálybéke uralkodik. Édes Anna nem találná helyét az alagsorban. A *Downton Abbey* szereplőinek elhisszük, hogy nemtől, osztály-hovatartozástól, életkortól függetlenül mindenki szabad és egyenlő, aki a kitalált angol kastélyban és a valószínűs angol országban él, ahol senkit sem lehet törvényes vád, illetve bírósági határozat nélkül személyi szabadságától megfosztani. Az angol történelem persze nem folttalan, számos eset említhető, amikor az 1689-ben lefektetett jogok sérültek, de a kivételekből sosem lett szabály. Nem tűnik valószínűnek, hogy a Wilde pere utáni és Turing pere előtti Angliában Thomas komornyik szexuális orientációja tényleg megértésre talált volna a kastélyban, ahonnan Thomast a forgatás után az amerikai sztár menekíti ki az Újvilágba.

A Bill of Rights teremtette, nemzedékről nemzedékre öröklődött, az angol lélekbe beégett közös nemzettudat homlokzata mögött a jellemek és a személyiségek sokszínű forgataga húzódik meg, melynek pszichológiai dinamikáját az Abbey-ba előzmények nélkül érkezők nem könnyen fejthetik meg. Ez a film másik vonulata, ezt akár Csehov is megírhatta volna. Eltitkolt, be nem teljesedett szerelmek, késve célba érkező palackposták világába lépünk, akár a fenti, úri szereplők, akár a lenti, az uraikat hűen szolgáló személyzet tagjainak sorsába pillanatunk.

Megindítóan szép jelenet, amikor az alsó társadalmi osztályból származó, hangos játéokra képtelen némafilmsztár két cseléd veszi rá, hogy maradjon bent a produkcióban, s hagyja Lady Maryt beszélni helyette. A Violet fiát Franciaországba elkísérő főkomornyik ugyanúgy szereti feleségét, mint gazdait, s a Riviéra melegében is ugyanúgy öltözik, mint a ködös Albionban. A szakácsnőnek végül sikerül magához édesgetnie a férfit, akit fél attól, hogy kitartott lesz belőle. A tanár, aki a néma módorról a hangos módra váltást lehetővé tevő új forgatókönyvet rögtönzi, munkát kap a rendezőtől, ami felbátorítja, hogy megkérje szerelmese kezét, aki a lánykérést addig hiába várta. A fim végén a személyzet tagjai beugranak a megszökött statiszták helyébe, úri jelmezekbe bújva vidáman és frissen eljátszva az úri viselkedést, amit nap nap volt alkalmuk bőven megfigyelni.

Violet a sírba viszi titkát, fia csak sejti, hogy vér szerinti származása alapján nem lehetne Downton Abbey grófja. Inkább elhiszi anyja kegyes hazugságát, aki családjá körében elégedetten lép át a túlvilágra. Megható látni, ahogyan Violet unokája, Lady Mary beleszeret a némafilmből hangosfilmre váltó rendezőbe, a rendező is szereti őt, de a szerelmet legyőzi a kötelesség. Downton Abbey megtartása fontosabb, mint a családka, illékony boldogság.

A Brexit alaposan lerontotta az angol áruk világpiaci esélyeit, de egy termék, az angol lélek, megmaradt. A sorozat s a nyomában készült két film sikerének titka, hogy a filmek alkotói és a színészek tökéletes exportcikké képesek alakítani mindazt, amit a nem angolok szá-

mára az „angol” jelző jelöl, legyen az a humor, a modor vagy akár az időjárás. A film mesterien játszik rá az elképzelt, de az elképzelés által éltetve reálissá váló különbségre az angolok és a világ többi országa („rest of the world”) között. Mint Homi K. Bhabha írja egy 1990-ben írt csodálatos esszéjében, az „angol” jelzőben mindörökre ott vannak az épületek, a steppelt paplanok, a szeles mezők és az égbe nyúló katedrális tornyok, és persze maguk az angolok.

A film véget ér, de a sorozat feltehetően folytatódik. Megszületik Violet dédunokája, akinek élete ugyanabban a kastélyban zajlik majd, de már nem ugyanabban az országban.

Downton Abbey – Egy új korszak. Angol romantikus dráma. 125 perc. 2022. Rendező: **Simon Curtis**. Forgatókönyv: **Julian Fellowes**. Szereplők: **Maggie Smith, Hugh Bonneville, Michelle Dockery, Laura Haddock, Joanne Froggatt, Elisabeth McGovern**.

Csengery Kristóf

Szerzői est Liverpoolban

114

100 éve történt címmel hangversenysorozatot hirdetett a Csalán úti Bartók Béla Emlékház. A koncerteken az épület hajdani lakójának művei hangzanak fel (a Csalán úti ház volt Bartók utolsó magyarországi otthona). Az ismeretterjesztéssel összekapcsolt, játékos historizmus egy fajtája az ilyen esemény: minden egyes alkalommal egy száz évvel korábbi koncert teljes műsora szólal meg, ugyanazok a művek, ugyanabban a sorrendben, mint egy évszázaddal korábban. Olyan értelemben is Bartók-estekről van szó, hogy az egykori eseményeken a zeneszerző lépett fel – egyedül vagy más előadók társaságában – zongoristaként, és jórészt a saját műveit játszotta. A koncertlátogatók a műsorközlő összekötő szövegéből megtudják, hol és mikor zajlott a felidézett hangverseny, és értesülhetnek

az eseményt övező életrajzi körülményekről is: mi előzte meg, mi követte a szóban forgó estét, netán arról, kik voltak jelen. Mert például a sorozat első koncertjének „eredetijén”, egy párizsi esten, amelyet 1922. április 8-án a nevezetes folyóirat, a *Revue Musicale* (1920–1940) alapítója és főszerkesztője, Henry Prunières zenetudós és kritikus rendezett, jelen volt hallgatóként, illetve az estet követő (és szintén muzsikálással egybekötött) vacsorán a kor zeneszerző-társadalmának színe-java, Maurice Ravel, Igor Stravinsky, Karol Szymanowski, Darius Milhaud, Francis Poulenc, Arthur Honegger és Albert Roussel. Belegondolni is szédítő: egyetlen teremben ennyi jelentős zeneszerző – és mind Bartókot hallgatja.

Aligha véletlen, hogy a Bartók Emlékház éppen idén rendezte meg

ezt az időutazásokat kínáló sorozatot. Száz évvel ezelőtt, 1922-ben ugyanis fontos dolgok történtek Bartók zenéjének nemzetközi elfogadtatása terén: kezdett szélesebb körben ismertté válni, kezdtek számontartani nevét és műveit a szakma képviselői, előadók és zeneszerzők, és persze a komponistatársadalom tagjai. Az a hangverseny, amelyet az emlékház a sorozat második rendezvényén, május 14-én idézett fel, 1922. március 30-án zajlott le a liverpooli Rushworth Hallban – tehát egy héttel az említett párizsi bemutatkozás előtt. Bartók hosszabb ideig tartózkodott Angliában, több helyen is fellépett, koncertjei között akadtak zárt körű magánestemények és nyilvános hangversenyek. Az élő rádióközvetítésben és az emlékház Facebook-oldalán is sugárzott est műsorvezetője, Bösze Ádám számos levélrészlettel illusztrált, színes és változatos képet adott e napokról, világossá téve a közönség számára, hogy Bartókot meglepte angliai fellépéseinek sikere, a koncertek kedvező fogadtatása és a többnyire elismerő kritikai visszhang, sőt az is, hogy milyen sok kritikus tanúsított érdeklődést művésze iránt. Hja, a modern zeneszerzők a 20. század elejétől kénytelen-kelletlen megszokták, hogy az elismerés nem jön magától, inkább az elutasítás, az idegenkedés a természetes reakció, s a sikerért, a megértésért és elfogadtatásért küzdeni kell.

A Rushworth Hall-beli koncert egyrészt nyilvános volt, másrészt Bartók nem másokkal együtt lépett fel ezen az estén, hanem mindvégig egyedül ült a zongora billentyűzeténél, harmadrészt nem játszott

sem Bachot, sem Beethovent, sem Regert vagy bárki mást – kizárólag saját műveit. *Bartók plays Bartók* – szerzői est szerzői előadásban. Egy ilyen hangverseny műsorát érdemes közelebből is szemügyre venni, hiszen információkkal szolgál arról, mit kívánt megmutatni önmagából 1922-ben, negyvenegy évesen, a világ egyik zenei nagyhatalmának, Angliának Bartók. Összbenyomásunk egyértelmű: Bartók sem ilyennek, sem olyannak nem akarta mutatni magát, ehelyett nyomatékosan sokszínű, összetett (s ilyenformán: hiteles) képet igyekezett sugározni magáról. Műveiből olyan válogatást adott, amelyben benne van a népzenei elkötelezettség, benne a „barbár, nyers, lázadó, földközeli” megszólalásmód, de megtaláljuk árnyalatai között az intellektuális, konstruktív modernséget vagy az expresszionizmusba átjátszó posztromantikus harmóniai telítettséget, az elvontságot, enigmatikus megszólalásmódot egyfelől, de másfelől a groteszk, az ironikus, a burleszk hangvételt is. Hallottuk a *Magyar népi táncokat* (a *Tizenöt magyar parasztdal* 7–15. darabját), az *Este a székelyeknél*, a *Medvetáncot*, az *Allegro barbarót*, a *Szonatinát*, a *Négy siratóból* az első kettőt, az op. 14-es *Szvitet*, az *1. román táncot*, a *Balladát* (a *Tizenöt magyar parasztdal* 6. darabját), a *Román népi táncokat*, az *1. elégiát* és a *Három burleszket*. Bámulatos sokféleség, ráadásul igen fordulatosan tálalva, nem „blokkokban”, hanem olykor elhagyva egy-egy karaktert, megszólalásmódot, majd később visszatérve hozzá. A bartóki válogatás egy sokszínű, összetett személyiség zenei önarcképe.

A koncert előadója Várjon Dénes (1968) volt. A zongoraművész előadásmódja az elmúlt évtizedek során folyamatosan gazdagodott, mélyült, egyre személyesebbé és közlékenyebbé vált, produkcióinak ereje, komplexitása, hitelessége immár sok éve a nemzetközi élmezőnybe sorolja. A Bartók-műsorban mindvégig élvezet volt hallgatni játékát, hangszeres és zenei értelemben egyaránt. A *Magyar népi táncokban* feltűntek az erőteljes hangsúlyok, hatott a beszédes rubato, a szabad, lélegző játék, s már itt felfigyelhettünk a művész ritmusértelmezésének üdítő oldottságára, amelyet leginkább a korhű régizene-játék *inégal* játékmódjához hasonlíthatnánk. Lehetne ezt rubatónak vagy parlandónak is nevezni, de talán még inkább hasonlít a historikusok ritmusértelmezésére. Jólesőn élővé tette ez a sok kis szabálytalanság az előadásokat, felszabadította és természetessé avatta lüktetésüket. Fontos volt még a sorozat megszólaltatásakor a színes kaleidoszkópjelleg, a változatosság hangsúlyozása – és a temperamentum.

Bensőségesen, a gesztusok intimitását érvényesítve szólalt meg az *Este a székelyeknél*, energia, lendület, darabosság és fanyarság jellemezte a *Medvetánc* előadásának karaktervilágát és hangulatát. Más világba kalauzolt az *Allegro barbaro*: Várjon itt rátalált a lázadó fiatal Bartók zenéjének vadságára és nyerseségére, a tétel hangsúlyait elementáris indulattal telítve. A koncert egy jóval későbbi pillanatában hangzott fel, de ide kívánczok az *1. román tánc* tolmácsolása: ez is hasonlóan „ősnomád”, földközeli

primitív gesztusokat hozott felszínre. A *Szonatina* tételeiben többször is rácsodálkozhattunk arra a tökéletességre, amellyel Várjon a Bartók zongorairásmódjában megjelenő népi hangszer-játékimitációkat érvényesítette.

A *Négy siratóének* első két darabját megszólaltatva Várjon ismét új bartóki hangot talált az eddigiek után: a modernség lehetőségeit kereső elvont, enigmatikus fogalmazásmódot. A koncert sorrendjében ismét előreugorva: ehhez hasonló útkereső zenei magatartást jelezte meg az *1. elégia* értelmezésekor, kijelölve a posztromantika és az új zene határát. Az op. 14-es *Szvit* tételeiben a modernséget érett, kiforrott alakjában mutatta meg, különösen a 2. tétel már-már „kubista” módon szögletes hangközfelbontásaiban. Elhangzott a koncerten a már említett *Tizenöt magyar parasztdal Ballada* tétele is – ebben mindenekelőtt az előadás építkezése, a fokozás ragadhatta magával a hallgatót. Végül a *Három burleszkben* a bartóki humor, fanyarság, irónia különféle árnyalatait közvetítette élettelen és hitelesen Várjon. Ráadást játszva a *Három csík megyei népdal* tiszta egyszerűségével búcsúzott a közönségtől.

A sok konkrét megfigyelés után egy általános vonás, amely az egész koncerten jellemezte Várjon Dénes játékát, s amelyet muzsikálásának legértékesebb mozzanataként nyugtázhatunk. A magyar Bartók-előadóknak az elmúlt háromnegyed évszázadban sok és sokféle görcscsel, elidegenítő vagy paralizáló tényezővel kellett megküzdeniük a művek tolmácsolásakor, és ez nem-

egyszer hallatszott is a produkciókon. Bartókból a kultúrpolitika ikont csinált, személytelenné és szoborszerűvé merevítve a művész alakját, de sematizálták is a Bartók jelenséget, és persze kiüresedett szölamok is bőven elhangzottak róla a nyilvánosság előtt. Mindez nemcsak a nagyközönség számára tette idegenné Bartókot (életre szóló élményem, hogy a centenárium évében, 1981-ben, egy közért pénztáránál várakozva, az előttem álló nő az újságosállványon várakozó Rádió- és Televízióújság címlapján látható Bartók-portréra pillantva azt mondta: *„ha még egyszer meghallom azt a nevet, hogy Bartók, ütők”*), de a muzsikuskok Bartók-interpretációjába is sokszor bekúszott valami nemkívánatos merevség, teljesítménykényszeres vizsgahangulat. 1970 után újabb paralizáló tényező jelent meg: Kocsis Zoltán hatalmas tudásról és értésről tanúskodó, hiteles és szuggesztív Bartók-tolmácsolásai, először évtizedekig csak zongorán, majd 1997 után 2016-ban bekövetkezett haláláig karmesterként is. Ezekkel is kellett a pályatársaknak valamit „kezdeni”, de miközben Kocsis Bartók-interpretációi óriási ajándékot adtak a közönségnek, a muzsikusszakma dolgát sokszor meg is nehezítették. Mert hogyan játsszon

valaki Bartókot Kocsissal egy korban, egy országban? Ha úgy próbál játszani, ahogyan ő, azt mondhatják: „Kocsist akard utánozni, teeeee?” Ha pedig másképp, akkor ráförmedhetnek: „Kocsis nem így játssza!” – márpedig ő tudja a legjobban. Bartók fennmaradt saját felvételeit is revolverként lehetett ráfogni a zongoristákra: „a szerző másképp csinálja”. Lehet azt mondani, hogy ezek a feszélyező mozzanatok már elmúltak, de ma sem minden zongorista és nem minden karmester Bartók-produkciói mentesek a kényszeredettségtől. Várjon Bartók-játékában az a nagyszerű, hogy ő abszolút felszabadultan, természetesen, otthonosan mozog a Bartók-zene közegében: érezhetően semminek és senkinek nem akar megfelelni, semmit sem akar bizonyítani, inkább őszinte rácsodálkozással és örömteli felfedező kedvvel teremti újjá a zenei folyamatokat. Általában máskor is mindig mindig úgy játszik, hogy a zenehallgató hajlamos úgy érezni, ez a művész az istenek kegyeltje – Bartók-zongorázására ez kiváltképp érvényes.

Villa Róza

Akárhogy próbálkozom is, nem éle-
sedik az a kép, amit az ötven évvel
ezelőtti építészeti múzeumról (továb-
biakban MÉM) őriz az emlékezetem.
Talán mert az 1968-ban alapított
intézménynek sem önálló épülete,
sem állandó kiállítóhelye mostaná-
ig nem volt, noha a hetvenes évek
derekától országos hatókörrel tevé-
kenykedett. Csupán gyarapodásával
egyre érdekesebb-értékesebb gyűj-
teménye, amelynek létrejöttében a
kezdeményező Pusztai László szer-
zett maradandó érdemeket, hosszú
ideig talán egymaga vagy minimális
személyzettel – noha nem is az épí-
tészet volt a szakterülete, hanem a
tizennyolc-tizenkilencedik századi
öntöttvasművesség. Ezért csak any-
nyi rögzült maradandóan bennem,
hogy egy óbudai épületben kerestem
ott fényképeket. A két háború kö-
zötti periódus egyik legjelentősebb
épületfotósától, Seidner Zoltántól,
akinek hagyatékát – ezt az érintett
mesélte el nekem – történetesen
maga a múzeumigazgató mentette
meg az enyészettől. Később is jár-
tam arra – a továbbra is múzeum-
nak mondott (Mókus utcai) bérelt
házban, ami azonban szintén nem
az intézmény tulajdonát képezte
és ahol ennek folytán változatlanul
nem lehettek rendezvények. Inkább
csak a technikai felszereltség fejlő-
dött idővel. Kozma Lajos és Kaesz
Gyula bútorterveiről kértem-kap-
tam akkor digitális képeket. Való-
színűleg az építész Bugár Mészáros
Károlytól, aki 2000-ben lett a veze-
tője ennek a továbbra is látványosan

gazdagodó kollekciónak. Mint nyi-
latkozta: kivételes nagyságrendjét ő
maga is csak a múzeumhoz kerülve
érezte, amikor szembesült az-
zal, hogy az otthonuknak elképzelt
Zichy-kastélyban (ideiglenes szék-
helyük közelében) éppen csak elér-
ne az anyaguk. Ezért 2006-ban azt
indítványozta, hogy a minisztérium
inkább az éppen üresen álló Párisi
Nagy Áruházat adja az intézmény-
nek. Eszményi lenne múzeumnak
– fejtegette jóhiszeműen, a volt Di-
vatcsarnok ikonikus értékére és köz-
ponti fekvésére hivatkozva.

Honnan tudhatta volna, hogy a
második Orbán-kormány hivatalba
lépését követően a MÉM mindössze
két munkatársát tarthatja majd meg
a kilencből. Józan fejjel azt sem lehe-
tett előre sejteni, hogy a nemsokára
ugyancsak páriasorsra kárhozottatott
örökségvédelem felszámolásával a
hivatal pótolhatatlan iratanyagát
és könyvtárát Műemlékvédelmi Do-
kumentációs Központ (továbbiakban
MDK) néven hozzá fogják csapni a
MÉM-hez – ha már az gebe, legyen
ez is sovány alapon. Itt azonban
abba is hagyhatjuk az ironizálást.
Az ily módon gründolt, de ma már
Építészeti ligete (MÉM–MDK) néven
megvalósuló ikerprojekt ugyanis –
közös vezetővel és főként felkészült
csapatokkal – nem rossz gondolat,
el kell ismernünk. A két régi épü-
letből és egy majdani új központból
álló, noha egyelőre csupán tervek-
ben létező múzeumi komplexum első
eleme pedig – egy Bajza utcai mo-
dern villa – időközben el is készült

és látogatható. Gulyás miniszter úr március 29-én adta át, május 18-án pedig a publikum számára is megnyílt benne Színtér és lakótér – a villa címen nem kis részben a gyűjteményeik anyagát (többek között Seidner fényképeit) felhasználva az első kiállítás.

Változathatóság szkepszisemet az előzmények táplálják, amelyekre az olvasó is emlékezhet. Nem túl régen még arról volt szó, hogy az építészeti múzeum – a fotómúzeummal együtt – a Városligetben tervezett Múzeumi Negyedben kap majd új épületet. 2014-ben nyertest is hirdettek az intézmények egymással szemben elképzelt két szabályos (a bécsi Museum Quartier látványát felidéző) kockájával. A KÖZTI-nek kellett volna felépítenie őket 2018-ra. Nem szívesen bonyolódna (talán nem is vagyok hozzá kellően informált) annak taglalásába, miért került le napirendről a megvalósításuk; mindenesetre tény, hogy kiszemelt helyükön épül most a közelmúltban megnyitott Néprajzi Múzeum. A Liget bebetonozása ellenében annak idején többen tettek arra javaslatot, hogy inkább funkciójukat veszített értékes objektumokban helyezzük el a saját otthonra váró kulturális intézményeket. Egyrészt pénzügyi megfontolásból, részben meg azért, hogy a város más részeit támogassuk a helyszín szellemi-materiális újraelélesztésével. Az évtizedeken át mostohagyerekként kezelt és az MDK-val utóbb megtoldott MÉM sorsában éppen egy ilyen intézkedés hozott szerencsés fordulatot, amikor a Magyar Művészeti Akadémia személyében 2018-ban tehető nevelőszülőt kapott. Az MMA lett a gazdája a Bajza utca és a Városligeti fasor kö-

zötti területen fénykorában Korvin Ottó nevét viselő BM-kórház együttesének, amelyet két századfordulós szanatórium és néhány Kádár-kori blokk alkotott, közte egy óvodaként, majd gyermekorvosi rendelőként szolgáló modern családi házzal. A rendszerváltást követően jövőjükről határozó döntésre, 2007-től már üresen álltak, amíg a 2020 júniusában hozott 257. sz. kormányrendelet véglegesen a MÉM–MDK itteni elhelyezéséről intézkedett. Ekkor kezdődött a terület rendbe tétele a használhatatlannak ítélt objektumok bontásával és a villa helyreállításával, ami mára befejeződött. A konglomerátum jövőjének kialakítására pedig tavaly ősszel tervpályázatot írtak ki, és az év végén eredményt hirdettek.

A jövő – ahogy mondani szoktuk – még előttünk áll; maradjunk tehát a MÉM–MDK kiállítási és rendezvényközpontjánál, amit már most birtokba vehetünk. Eredendően családi háznak épült; a textilkereskedő és lapkiadó Radó Géza, valamint Walter Rózsi operaénekes, illetve gyerekük számára. 1936-ban tervezte Fischer József, a hazai modernizmus egyik vezető képviselője. Róla azt kell tudnunk, hogy Felsőipariskolát végzett, munkáit feleségével közösen jegyezte. A charlottenburgi Technische Hochschule-n tanult, utóbb a Műegyetemen diplomázott Pécsi Eszter már fiatalon szakmai tekintélynek számított, a hetvenes években Amerikában is nevet szerző statikus volt. De nem pusztán formai okokból volt szüksége felesége támogatására. Miként ez az épület is mutatja, a vastag falak helyébe lépő vasbeton mint új technológia révén Fischer lábakra állította a házakat, felszabadította az alaprajzot,

jókora ablakokat nyitott a falakon, széles teraszokkal kapcsolta konstrukcióját a kerthez s vele a környező természethez, de hadd ne soroljam tovább Le Corbusier nevezetes programpontjait, amelyek a korabeli funkcionalizmus magyar képviselőinek is meghatározó jellegzetességei. 1928 és 1932 között ő volt a modern építészeket tömörítő nemzetközi szervezet, a CIAM magyar csoportjának vezetője, a hazai progresszió legjobbjait (Kozma Lajos, Kósa Zoltán, Körner József, Major Máté, Molnár Farkas, Preisich Gábor) táborba szervező kör élén.

Ekkor már jó néhány figyelemre méltó munka volt mögötte. A Csátárka utcai Bresztovszky-villa szabályos kocka alakjával még szinte programmatikus alkotása az irányzatnak, ezzel egy időben részt vett a harmincas évek elején a Napraforgó utcai együttes létesítésében, amelyet a modern építészet képviselői amolyan mintalakótelepnek szántak, a nem sokkal későbbi Szépvölgyi úti családi ház pedig a tiszta formák – köztük a hengerbe rejtett lépcső – dinamikus kompozíciójával már az évtized egyik legszebb hazai példája az új építészetnek. A Bajza utcában levő családi ház – legyünk őszinték – nem tartozik Fischer legnívósabb alkotásai közé; talán ezzel is magyarázható, hogy nem lett belőle műemlék. Ugyanakkor sikeresnek bizonyult. A hagyományos – középizalitos – megoldással az utcai fronton némiképp igazodott a megrendelők konzervatív ízlésvilágához, a befelé néző oldalon azonban Fischer nem engedett az elveiből. Ennek ellenére a teraszból a kertbe vezető lépcső olyan miliőt teremtett, hogy az énekesnő örömeiben sírva

fakadt, amikor meglátta. Maga Fischer számolt be róla emlékiratában. Azt is tudjuk, hogy a szomszédos, ugyancsak ma is álló többemeletes bérházak megtervezésére nem utolsósorban a villa nyomán kapott felkérést. S ha már a pálya további alakulására tértünk, mindenképpen említést érdemel talán legattraktívabb műve, a néhány évvel későbbi Baba utcai Járitz-villa, valamint az a két, szállodának titulált apartman-house a Szabadság-hegyen, amelyek közül a Gyopár viszonylag hitelesen eredeti formájában maradt ránk. (A majdani SZOT-szállóval ellentétben ez optimálisan illeszkedik környezetébe.)

A Radó–Walter házaspár villáját 1949-ben államosították. Nem ők jártak igazán rosszul (jó helyen, jó lakást kaptak helyette), hanem maga az épület, amelynek megváltozott rendeltetéséről már esett szó. Az ebből fakadó legjelentősebb átalakításoknak elsősorban a kert felőli oldal esett áldozatul: a földszinti részt beépítették, a második emeleti teraszból zárt veranda lett, a hangulatos lépcsőt – az esetleges baleseteket megelőzendő – a gyerekek védelmében elbontották. A helyreállítás során most mind az építész, mind a tulajdonos (a MÉM–MDK építész és építészettörténész munkatársai) magától értetődően arra törekedtek, hogy az épület eredeti formáját nyerve vissza. Nagyjában és egészében sikerült is, amennyire magamfajta külső szemlélő ezt megállapíthatja. Kokas László (finom tehetségéről az általa öt éve újraélesztett Barabás-villa decens eleganciája tanúskodik) maga nyilatkozta, hogy az eredeti nyílászárókat ma már lehetetlen volt pótolni. Hasonlókat kellett helyettük

beszerezni. Szerelvényeiket pedig, ahogy értesültem róla, replikaként tudták egy kisiparossal legyártani. Az első emeletről a másodikra felvezető reprezentatív falépcső nagyjából megmaradt, inkább csak rendbe kellett tenni; az általa uralt flexibilis terek összenyitásáról gondoskodó üvegezett harmonika- és tolóajtók szintén meggyőzők. A már említett Seidner Zoltán, aki majdnem minden új épületet lefotózott, a Radó-Walter-villát természetesen szintén megörökítette. A *Tér és Formában* megjelent felvételeken azonban a neobarokk berendezés a perzsaszőnyegekkel és a csipkefüggönyökkel exkluzív ízlésvilágot mutat, ami ma itt kontraproduktívan hatott volna. Szakmailag egyetlen tisztességes megoldásként így került sor az épület új funkciójával összhangban korabeli tárgyak, a falakon fényképek és látványtervek révén a korszakkal releváns enteriőrök kialakításával egy olyan kiállításra, amely meggyőző képet ad a hazai progresszív enteriőr-kultúra akkor még ugyancsak szűk körben honos világáról.

A földszint, ahol az előszoba mellett annak idején a személyzet lakrészre kapott helyet, most a látogatók fogadására szolgál (pénztár, ruhatár). Az első emeleten a reprezentatív szalonban a funkcionista építészet tágas tereket és sok fényt, vele komfortot vizionáló programjával és néhány alkotásával ismerkedhünk meg; a nálunk (is) prominens harmincas évekbeli villaépítészet produktumait (Tálos Gyula ideális terve, Major Máté és Molnár Farkas saját háza-lakása) konzervatív alternatívájával szembesítve (Wälder Gyula: Quirin-villa, 1936). Társasházi változatait (Körner Jó-

zsef 1938-as újlipótvárosi, Fischer József és társai Tisza Kálmán téri OTI-házai, 1934–35) követően pedig a villa lakóinak mindennapi életéről szerzünk benyomást; Walter Rózsi kosztümös fényképe (Silvana szerepében, 1935) vagy az általuk 1939-ben megvásárolt Lupa-szigeti nyaralóban (Kozma Lajos, 1934) készült családi fotók révén. A kert felőli oldalon az ebédlőből lett tárgyaló a múzeumi feladatokkal összhangban és mai bútorokkal – előadások, szakmai rendezvények lehetséges helyszíneként szolgál. Az emeleten két szobát rendeztek be a korszak ikonikus darabjaival. Az egyikben Breuer Marcell üvegezett asztala acélszék társaságában, szomszédságában a formatervezés hazai klasszikusaként a pályáját ekkor kezdő Bozzay Dezső koncertszekrénye; a falon színes enteriőrtervek (Kaeszy Gyula, Révész Zoltán) igazolják a látottak valószerűségét. A korabeli mennyezeti lámpákat műgyűjtőtől vásárolták. Még izgalmasabb talán az életreform-mozgalom (Waldorf) szellemében kialakított gyerekszoba – családi hagyatékból származó darabokkal, illetve múzeumi szerzeményekkel (rácsos gyerekágy és óvodaszekrény, a vitrinben pedig Märklin kisvasút és Richter-féle Anker építőköcska). A falon itt is akad kuriózum: Kozma Lajos pelenkázójának terve. Hasonló meglepetés lesz a látogatóknak a Seidner-fotó alapján rekonstruált fürdőszoba – korabeli fürdőkáddal és mosdóval, az épület feltárása során előkerült és leletként bemutatott eredeti csempével.

A háborút követő években Fischer a fővárosban újjáépítési biztosként dolgozott – aktívan és sikeresen. Utána azonban megalázó sorsra

kényszerült: mérnöki diploma híján beosztott lett egy állami tervezőirodában. '56-ban a (harmadik) Nagy Imre-kormányban tisztséget vállalt, ezért jó ideig nem kapott útlevelet, csak 1964-ben mehetett felesége után Amerikába. Akkor pedig már aligha kezdhetett karriert. Idekiváncozik a hazai modernizmusnak a villa építését közvetlenül megelőző azon epizódja, miszerint 1934 végén Breuer Németországból visszatért hazájába. A kiállítás még nem említett másik szobájában egy parádés együttes (Fischer piros lapú csőváz-
 as asztala, Molnár Farkas kombinált szekrénye natúr és pácolt frontjaival, valamint Breuer fehér huzatú

csőszéke) emlékeztet közös vállalkozásukra, ami sajnos rövid életűnek bizonyult. Mivel a magyar építész-kamara Bauhaus-diplomáját nem nosztrifikálta, Breuer egy évvel később az emigrációt választotta – így lett aztán világhírű. A történet má-
 nak (is) beszédes tanulságán kívül az elszalajtott lehetőségért cserébe nekünk csupán árván maradt korai munkáik maradtak emlékül.

A MÉM-MDK új látogatóközpontja és ott a Szintér és lakóter – a villa című kiállítás. Vezető kurátor: **Ritoók Pál**. A Fischer József által 1936-ban tervezett Walter Rózsi-villa felújításának tervezője: **Kokas László**. Beruházó: MMA, kivitelező: LAKI Zrt.

Stuber Andrea

122

Nyomdafesték és tűrőképesség

A *Katharina Blum elvesztett tisztessége* olyan vékony könyv, hogy a gerince alig látszik a könyvespolcon. Kis regény, nagy történettel, „Miből lehet erőszak, és mit tehet velünk” alcímmel. Dokumentumszerűen írta meg Heinrich Böll, de a szereplők és a cselekmény kitaláltak. Bár – amint a szerző előljáróban leszögezi –, „a hasonlóságok nem szándékosak, nem véletlenek, hanem elkerülhetetlenek”.

Az ügyvéd dr. Blorna házvezetőnője, a huszonhét éves Katharina Blum egy farsangi bulin összejön egy fiatalemberrel, akiről akkor még nem tudja, hogy közveszélyes bűnöző. Vele tölt egy romantikus éjszakát, majd hajnalban segít neki elszökni a rendőrök elől. Katharina

az eset kapcsán azonnal a Zeitung címlapjára kerül. Az újság szétszedi, lejárátja, ismerőseit és rokonait zaklatja, a nyilatkozataikat meghamisítja. Katharina Blum négy nappal később lelövi az ügyével foglalkozó riportert.

A Böll 1974-es kisregényéből forgatott német film még abban az évtizedben eljutott Magyarországra. Színpadi adaptáció csak 1992-ben született nálunk, ám az a legjobb helyen és a legjobb időben. Akkor, amikor az 1990 előtti kortárs drámáink kissé passzénak érződtek, újak azonban egyelőre nem mutatkoztak. A Bereményi Géza által írt színházi változat frissnek és relevánsnak hatott a Katona József Színház Kamrájában. Talán akkor nem ismertük

még igazán a bulvársajtó működését, de legalábbis sejtettük az irányt. Ráadásul Ascher Tamás rendezése nemcsak a csodálatosan játszó Básti Juli Katharina Blumjának szófukar drámáját jelenítette meg érzékenyen és érvényesen, hanem plasztikusan ábrázolta az őt alkalmazó értelmiségi házaspárt is (Udvaros Dorottya és Blaskó Péter) a maga dilemmaival, korábbi társadalmi elkötelezettségével, aktuális beágyazottságával, szolidaritásával és annak korlátaival együtt. Ebbe a tükörbe is volt miért belenézünk.

Harminc év elteltével a budaörsi Latinovits Színházban színre vitte a *Katharina Blumot* az ősbemutató egyik szereplője, a Katona József Színház jelenlegi igazgatója, Máté Gábor. Hach államügyészt játszott a annak idején, öltönyben, szemüvegben, gondolkodó pózban figyelve Katharina Blum kihallgatását. Igazi Simabőrűnek hatott (nemcsak Vukra, de emberre is veszélyesnek látszva) már akkor is, amikor még nem derült ki, hogy táncpartnere volt a fiatal nőnek Blornának estélyein. Szemre ő felügyeli a törvényességet. Aztán csak azt lát és hall meg, amit akar.

Máté Gábor vendégrendezése Budaörsön egyszerre szakmai elismerés és próbatétel a Berzsenyi Bellaagh Ádám vezette Latinovits Színház szépen alakuló, fejlődő, érlelődő tizenkét fős társulatának. A Kálmán Eszter tervezte sötét, szinte üresnek ható tér mintha csak steril körülményeket kívánna teremteni a helyzetek és a hősök vizsgálatához. A színpad két oldalán három-három reflektor áll, középre fordítva. Fent, mint afféle álmennezyet, négyzet alakú világítótestek sorakoznak,

amelyek nem mindig emlékeztetnek egy műtő fényeire, mert buliban színeket is tudnak. A világítás alapélménye mindazonáltal az, hogy a rivaldánál elhelyezett lámpacsövek alulról vetnek fehér fényt a szereplőkre. E kisebb társadalmi tabló minden tagja sápadtnak tetszik. Ugyan kinek szalad itt az arcába a vér, Katharinán kívül? A vizuális és stiláris szikárság felerősíti a hangok szerepét. Nyomatékos hatás lesz például az óra ketyegése vagy a lejárt hanglemezt üresen karistoló tű zsebzése.

Az előadás elején gyorsan, bizonyos szándékolt műviséggel haladunk, hajtjuk a cselekményt a bonyodalomig. Ekkor a szereplők – Hartai Petra Katharinája, Mertz Tibor Blornája és Takács Katalin Blornánéja – nemcsak lebonyolítják a dialógusukat, hanem közben narrálják is saját magukat. Ez új vonása az adaptációnak, és valószínűleg nem pusztán az magyarázza, hogy divatos színházi fogalmazásmód ez manapság. Elvégre illik a nyomozati eljáráshoz, a hivatalos jegyzőkönyvekhez. Sietve megyünk előre, zene, szöveg, snitt. El kell jutnunk Katharina Blum kihallgatásáig, ahol már helyzetek, relációk, akciók és reakciók torlódnak fel. Ez az első kitaposott, beleülhetős, játszható jelenet. Katharina vallo-mását filmfelvevővel rögzítik, és ez módot ad arra, hogy szemügyre vehessük a kivetített női arc minden rezdülését. (Mivel Máté Gábortól nem idegen a humor, így akad olyan pillanat, amikor a tanúra váratlanul lecsapó államügyészt helyreigazítják, mert belegyalogolt a képbe. És az is előfordul, hogy a felvétel újból megnézéséhez vagy egy telefonbe-

szélgetés ismételt lejátásához minden szereplőnek vissza kell gyakorolnia, gyorsított eljárásban.)

A kihallgatás alatt felmérjük a feleket. Hartai Petra Katharina Blumja libegő, apró mintás fekete ruhában ment bulizni a nagynénjéhez (Spolarics Andrea erőteljes, öntudatos Elséje), és most sálgalléros, csíkos blúzos, mellényes szettben ül a rendőrségen. Talán valamelyest naivabb, mint amennyire okos, de az integritása, a méltósága kikezdetlen. Dacos és megsemmisítő pillantásán átüt az esendősége, védtelensége. Legbelül valószínűleg csata dúl benne a körül, hogy mi fontos és mi nem. De megvan benne a belső nyugalom is, az „ennek így kell lennie” biztonsága. Látjuk, hogy a lelke játékterén mindent feltett erre a fiatalemberre, aki iránt gyengédség ébredt benne az elmúlt éjszakán. Jellemző rá az a gondosság is, hogy füldugót tesz majd a fülébe, mielőtt lelövi az újságíró. (A fegyvert Else nagynénje élettársától lopta el, akit Bregyán Péter végtelenül megnyugtató embernek ábrázol.)

A férfiak közül, akik Katharinát körülveszik, alighanem Erwin Beizmenne bűnügyi tanácsos a legveszélyesebb alak. Bár ez Chován Gábor alakításán nem feltétlenül érződik. Lehetne félelmetes, rafinált, taktikus, kiszámítottan fenyegető és/vagy megnyerő – amint azt harminc évvel ezelőtt Sinkó László vérfagyalalón végigzongorázta a szerepben –, de ezúttal inkább egyszerű, bár heves vérmérsékletű hivatalnokembernek látszik. Nem rí le róla a tények áttekintéséhez és értékeléséhez szükséges éles szellemi teljesítmény. Illyés Róbert államügyésze legfeljebb felszínes érdeklődéssel

követi az eseményeket, időnként nagyokat gurulva az irodaszéken. Bár az gondosan kitervelt művelet tőle, ahogy leveszi a zakóját, annak vörös bélését felvillantva, amikor Katharina szóba hozza őt mint egykori táncpartnert. Böröndi Bence Moeding főfelügyelője kisfokú empátiával, Páder Petra rendőrnője enyhe ellenszenvvel, Bánki Mihály e. h. Detektívje pedig kifejezett kajánsággal figyeli a kihallgatásokat. Lehet, igen, hogy a 2020-as években az egész szereplőgárda kisebb kaliberűnek képzelhető el, mint jelen társadalmi korszakunk kora reggelén, 1992-ben. Ugyanakkor gátlástalanabbak és leplezetlenebbek most a szabálytalanságok, a törvénytelenlések, az aljasságok. Például Werner Tötges, a Zeitung újságírója (Kolnay Kovács Gergely) bemegy a bűnügyi tanácsoshoz, hogy kiszivárogtatásképpen egyenesen kézbe kapja a kihallgatás jegyzőkönyvét, valamint hogy egyeztesse Chován Gábor Beizmennéjével a cikke szövegét. Arról nem is beszélve, hogy Blornáék kényes helyzetbe került nagyfejes barátja, Kaszás Gergő m. v. hátborzongató alakításában mennyire egyértelmű, hogy Alois nemcsak tényérbemászó és bicskanyitogató, de súlyos gazember.

Az előadás elején, amikor Katharina a körözött Ludwig Göttennel (Fröhlich Kristóf) összebújva táncol, a férfi rövid ujjú, galléros, gépi kötött inget visel. Ez a ruhadarab, valamint a Zeitung újságírójának műszörme galléros kabátja rövid úton belehelyezi a történetet a maga eredeti idejébe, 1974-be. (A precízen elgondolt jelmezeket Keszei Bori tervezte.) Aztán lassan, óvatosan beszivárognak a későbbi

korszakok. Alig is tűnik fel, de Kocsó Gábor iparmágnása már nem vezetékes telefonon, hanem mobilon hívja fel Blornát. Közben a narráció kimúlik a játékmódból. A végén, a gyilkosság után váratlan, ámbar logikus végkifejlethez jut el a történet. Werner Tötges újságíró temetésén vagyunk az egész díszes társasággal. Az egyik vastagon sáros potentát mond gyászbeszédet: a sajtósabadság védelmében, a demokrácia elleni támadást elítélve, terrort és végveszélyt emlegetve. A retorikára azonnal ráismerhetünk. Áll ez az ember, és nyilvánosan a képünkbe hazudik, olyasmivel vádolva másokat, ami éppen az ő eredményes és sikeres gyakorlata. Megérkeztünk.

Az már más kérdés, hogy ma nálunk nemigen történhetne ilyen

gyilkosság és ilyen temetés. Ilyen konkrét. Mert a mai magyar heccújságírásban – amelyet mindenekelőtt a politikai működtet – a lejáratozó, kikészítő, karaktergyilkos cikkeket általában szerző nélkül publikálják. Aztán per esetén a szerkesztőség hivatalosan kijelentheti: nem tudja, ki írta. Mint oly sok más esetben, ebben is elég szétvágni a karokat: nincs mit tenni.

Katharina Blum elvesztett tisztessége. A Budaörsi Latinovits Színház előadása. Szereplők: **Hartai Petra, Fröhlich Kristóf, Takács Katalin, Mertz Tibor, Spolarics Andrea, Bregyán Péter, Chován Gábor, Illyés Róbert, Kolnay Kovács Gergely.** Díszlet: **Kálmán Eszter.** Jelmez: **Keszei Bori.** Rendező: **Máté Gábor.**

Karafiáth Orsolya

125

Amikor Lady N lenyomta a Gyöngyhajú lányt

Nem kevesebb ambícióval, mint az évszázad magyar slágerének megtalálásának vágyával futottak neki a *Csináljuk a fesztivált* legújabb szériájában. Tíz héten keresztül tettek úgy, mintha. Aztán megszületett az eredmény.

A start előtt teljesen megújuló szuperprodukcióról beszéltek. Maga a műsor 2007-ben, azaz tizenöt éve, az M1 akkor 50 éves jubileuma alkalmából jött létre. Vezető műsor lett, hetente több mint kétmillió nézőt vonzott. A lényeg az volt, hogy régi slágereket mai sztárok öltöztetnek új formába, a

közönség meg eldönti, ez kinek milyen nívón sikerült. Az állandó házigazda Harsányi Levente volt, de mellette olykor feltűntek más nevek, többek között Dévényi Tibor vagy a most állandó zsűriként jelen lévő Korda György is. Harsányit dobták, helyette egy műsorvezető-párost kapunk, Rókusfalvy Lilit és a *Balatoni Nyár*, a *Család-barát* és *Noé barátai* magazinműsorokból ismert Fodor Imrét. Lili se hús, se hal, kis aranyoska, épp megfelel, a szomszéd néni is imádja. A műsorvezetők végig leginkább semmilyenek. Jól néznek ki, azzal nincs

baj, de ilyen üres kérdéseket és ilyen lapos kommentárokat nem is tudom, milyen show-műsor viselne el. Ez is csak azért, mert láthatóan a közepes alattot lőtték be maguknak a készítőik. „Ma mindenki ragyog” – ragyogja ránk a döntő előtti adásban Lili. Majd némi humorosnak nem nevezhető viccelődés meg az adásról adásra kitartóan ismétlődő közhelyparádé következnek. Mint minden adásban.

„Erős mezőny! Fantasztikusak a dalok, mindenkinek megvannak a kedvencei! Nem lennék a zsűri helyében.” Én a nézők helyében sem. Mellettük egy hatfős csapat pezsdíti a hangulatot, a zsűri (Balázs Klári, Korda György és Boros Csaba), illetve a Bulikaréjnak nevezett hármas (Nagy Bogi, Balázs Andrea és Feke Pál). Mindenki hozza a formáját. Az új elem Nagy Bogi, aki amúgy cuki kis semmike. Csinos kis díszletbaba, aki lencsilányszemekkel néz, legtöbbször a végtelen űrbe. Mindig elmondja, hogy ő milyen döbbenetesen fiatal, mindenre rácsodálkozik huszadjára is, nagyokat pislog, és szinte szabadkozva mondja: „Sok világlágert hallgatok, ami szerintem nem baj.” Egy olyan műsort nézünk tehát 2022-ben, amelyben egy fiatal úgy érzi, elnézést kell kérnie azért, mert nem a múltban és a hamis, pátoszos nosztalgiában él.

Napok óta sasszézva járok az utcán, blabla, és minden éjszaka álmomban is dúdoló magam – kontráz már a döntőben Imre, de ezt értem, mivel nagyon nehéz újat mondani akkor, amikor már tényleg minden előadást többször láttunk, minden véleményt többször meghallgattunk. Amikor, ahogy már megszoktuk (bár ilyen egyértelműen még sosem dugták bele az orrunkat), tényleg semmi nem változik. „Megemlíteném, hogy a kis

retrókuckódba dudorászva hívod be a csajokat”, pajkoskodik Lili – óriási derűtség a stúdióban. Biztosra mennek, és ez a mocsár lehúz.

A hatalmas slágerek készítői előtt tisztelgünk, szögeznek le sokszor, gyakorlatilag minden adódó alkalommal. És mivel nincs miről beszélniük, nincs valódi mondanivalójuk, ezekre és az ezekhez hasonló puffermondatokra mindig szükség van. A szerzők, szövegírók és ikonikus előadók előtt tisztelgünk. „A *Nem kérdelem én* előadása olyan ősmagyar nyers erővel hiteles, mint Vikidál Gyuláé.” Mi a fene az az ősmagyar nyers erő? És ezek a változatos, kifinomult jelzők! Demjén lírai hangja. Az utánozhatatlan Szécsi Pál. Az elegancia illik a *Lady N*-hez. Az elegancia, amit évtizedekig csak Korda György képviselt. (Ezt sírják vissza? Komolyan: gyomorforgató.) A sláger, a dal azonban maga a varázslat! Nulla mellékgondolat. Sőt, nulla alapgondolat. Ez már-már csodálatos mutatvány. A nézőket biztosan megosztja egy-egy szerzemény, mereng Feke. Ugyan már: itt aztán semmi nem oszt meg senkit. Tapicskolás a langyosban.

A nagy sláger arról szól, hogyan jut be a vérünkbe, ez még mindig Feke (bár amúgy meg kell jegyeznem, hogy kedves jelenség, nincs is vele különösebb problémám, a nagymamám is imádná), ő az, aki végig nagyon adja, igazán remekel az ilyen fellengzős mondatokkal. A többiek tapsikolnak alá, üres tekintettel.

Növekszik a feszültség! Ez is műsorvezetői komment, miután Klárika arról beszélt, hogy Gyurival nem értenek egyet mindenben. Gyuri hozzáfűzi: „Érzem, hogy a meglepetések estéje lesz.” Meglepődöm, hogyan képesek mindezt teljesen komolyan előadni. Az is felmerül bennem, hogy

esetleg humanoid robotok helyettesítik őket. A programozásuk végtelenül egyszerű: beléjük táplálták az addigi adásokat, a korábban is már alacsony invencióval összerakott mondataikat, és hopp, megvan a záróműsor.

Érdekes a műsorkoncepció: a dalokat eredeti hangszerelésben adják elő (tehát itt is nulla innováció), szerintük előremutató, mai, látványos körítéssel. Nos, ez legtöbbször igen sekélyes, kínos színpadképet jelent, ami utoljára talán a kilencvenes években számíthatott mainak. Gyalázatos a vizuál, természetesen. A *Változnak az évszakok* alatt például Varga Miklós szenved, mögötte egy fa hullajtja a lombját. A *Mama, kérlek* alatt anyákat látunk. Meg gyerekeket. Kinek jutottak eszébe ezek a merész, korszakalkotó ötletek? Ráadásul a továbbjutó dalokat aztán ugyanúgy (de tényleg: ugyanavval a koreográfiával, ugyanabban a ruhában) vezetik elő. Minek? Visszanézhetők voltak eddig is. És ha valóban a dalok új életéről beszélünk, akkor miért nem tettek egy bátrabb lépést, és mondjuk dolgoztatták fel őket valódi módon? Ahogy az egyik (legalábbis hangoztatott) célkitűzésük is: valóban eljusson a fiatalabb korosztályhoz, ne csak az agymosott rajongóik merengjenek újra és újra az unalomig ismételt kívánságkosáron. A cél (ez megint Feke) felfedezni e szerzeményekben olyan értéket, amit addig nem láttunk. Hát, így igen nehéz. Komolyan mondom, a második elődöntőnél már azt éreztem, levakarom a bőröm, ha még egyszer meg kell hallgatnom ezeket a dalokat.

Illetve a melléjük rendelt véleményeket. Csavarhattak volna az algoritmuson. Andrea párás szemmel mondja: „Ez a műsor nosztalgia a nosztalgiában. Emlékszel, két hónapja

ez a dal hogyan szólt?” És nem, nem-hogy elszégyellnék magukat emiatt. Hatalmas, csillapíthatatlan tapsvihar!

Édes nosztalgia, szajkózzák. Mindenki fantasztikus, minden csodálatos. De nem számít az előadó, mi a dalt pontozzuk. Ezt a csodát! Fölfoghatatlan, most épp a *Gyöngyhajú lány* kapcsán, Millner Zoltán adja elő, teljes szereptévesztés, végig gyászos fejjel gajdol, mintha egyenesen Kóbor temetésén lenne. Totál lakossági az egész, és ezt a tényleg szép dalt végképp a földre rántja, ahogy mellette egy hosszú parókás lény vergődik, ledekkel a tincsei között. A műsornak missziója van, lehelik (Feke persze), és e misszió az érték. Megmutatni, milyen gazdag a magyar zeneirodalom. Na, azt épp nem mutatják meg, merthogy semmi újat nem kaptunk. Mitől jó a magyar zene, kérdezik a műsorvezetők aztán. Hát hogy magyarok vagyunk, és ez valahogy bennünk van! Boginál jobban senki nem mondhatta volna! Ezt érezzük mindannyian!

Egyedül Boros Csaba megjegyzései értékelhetők. Érdekes kapcsolódó sztorikkal lép elő, és ő az egyetlen, aki valóban elemezve fut neki egy-egy dalnak, szövegnek. Ám ezt nem bírják a többiek, egyre csak jönnek a beszélősök, a neheztelések a szakmai (és értékes) megjegyzései miatt. Neked nincs szíved! Nekem ez a célom, szabadkozik Boros, beleásni a dalba, milyenek a harmóniák például. (Persze, mindig elfelejtem, hogy mostanában nem a szakmaiság a fontos ezeken a csatornákon, a szív, a magyar szív százszorta fontosabb.) Itt a könnyes szem a lényeg. Ötszázszor megjegyzik (hol a zsűritagok, hol az előadók), mekkora ajándék, hogy éppen ők éneklik (hallgatják) a dalt. Megtisztelő! Micsoda emelkedett pillanatok!

Minden dal és minden énekes ikonikus. Lehetetlen utánuk elénekelni, de nektek sikerült! Én köszönöm, mi köszönjük! Úgy hallgattam, mint egy imádságot! Szárnyaltál. Fejet hajtunk előttetek!

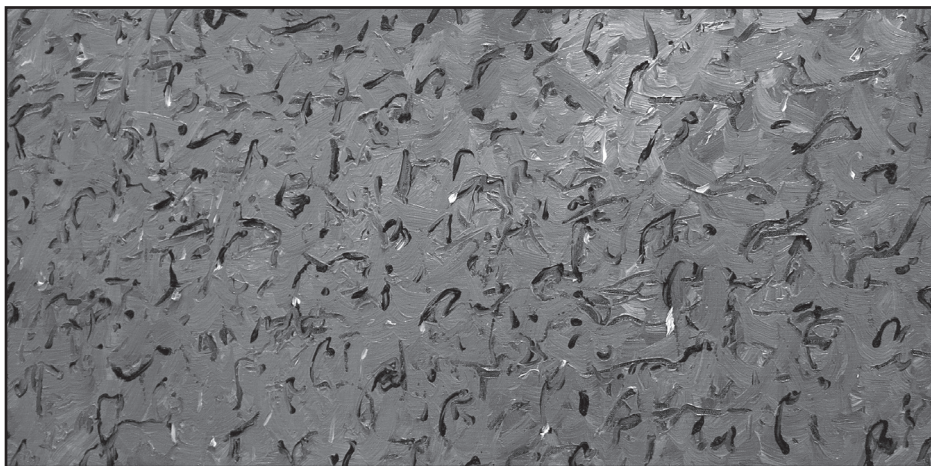
Persze a választások is erősen megkérdőjelezhetők, de a lehetőségek is szűkek: az igazán érdekes előadók nem mennek el ilyesféle produkciókba. A sok mélypont egyike Janicsák Veca, aki Karádyként nulla, semmi köze hozzá, móríkalás, vernyogás. Andi, kérdezi Imre, egyetértesz azzal, hogy ez egy régi dal? Ki a fene ötölte ki ezeket a kérdéseket? A másik Peter Srámek (a bulvársajtó és a tehetségkutatók hőse, akire saját bevallása szerint Zámbo Jimmy művészete volt a legnagyobb hatással) *Lady N*-je. (Ami tudjuk, Korda dala volt.) Minimális karizma, de a nézőket ez nem zavarja. Andrea fel is pattan, állva tapsol neki.

A záróműsor előre belengetett csúcspontja egy új Korda–Balázs-duett, a *Pesti mese*. Egy olyan páros írta

nekik, akik fiataloknak szereznek dalokat, halljuk. Semmi különös, ártalmatlan, szép dal. Szerintem. A tíz hét legmeghatóbb pillanata, a műsorvezetők szerint. Imre közbelihent: „Nem! A tíz évem legmeghatóbb pillanata volt!” Bogi kontráz: „Nem tudtam, hogy ennyire érző lélek vagyok. Tele vagyok érzélemmel.” Igen, a giccs már csak ilyen.

Ezután szavaz a zsűri. A *Lady N*-re mindenki ad pontot, kivéve a bátor Boros. Nagyon elegánsan a Kordadalra maga Korda a második, Klárika pedig a kiadható legtöbb pontot adja. És lám, kijött a matek: az évszázad magyar slágere immár vitathatatlanul a *Lady N*. De hát ki is akarna itt már vitatkozni bármivel?

Csináljuk a fesztivált, döntő, május 21. M1 tévécsatorna.

Aatoth Franyo: Vízi tájkép